

Yowsarjan M.
Pesikt'asleani : Meç
banastegçi keank'n ow
gorçerë

Yowsarjan M. Pesikt'asleani : Meç banastegçi keank'n ow gorçerë. 1914.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

Ա. ՊԻՊԵՌՃԵԱՆ

Համայնքային Գործակալություն

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

Մ. ՊԵՇԻԿՐԱՇԼԵԱՆԻ

ADP

ՄԵԾ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԵՐԸ

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

ՔԵՐԹՈՂԸ.— ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐԸ.— ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ.

ՔԱՏԵՐԱԳԻՐԸ.— ԱՆՁՆՈՒԷՐ ԳՈՐԾԻՉԸ.— ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱՐՈՋԻՉԸ.—

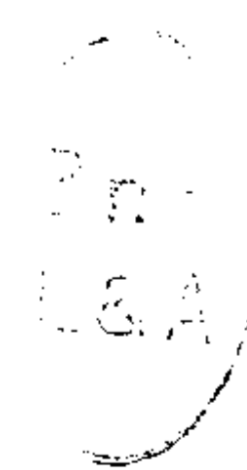
ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐԸ.— ԱՆՄՈՒԱՆԱԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԸ.

ՈՒ

ԲՈՂՈՐՈՎԻՆ ԱՆՏԻՊ ՏԱՂԵՐԸ

Ճօխացած բազմաթիւ գրական ու կենսագրական կտրելու
ծանօթութեամբ

ՋԱՐԴԱՐՈՒԱԾ ՎԵՑ ԳԵՂԱՏԻՊ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐՈՎ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՑՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՇԱԿ ԿԱՐՑԵԱՆ

1914

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի կենսագրութեան սոյն ամփոփ հատորը ի լոյս ընծայելով, կը կարծենք թէ պարտակաթիւն մը մատուցած կ'ըլլանք, հանդէպ Ազնիւ Ընթերցողաց, ծանօթացնելով այս տաղանդաւոր դէմքը, որ շատերուն անծանօթ կը մնայ դժբաղդարար: Յիրաւի քիչեր կը ճանչնան զինքը իր բոլոր յատկութիւններովը զոր ժամանակը չէ ինայիւր մուացութեան դասապարտել, սոսկ գրական շքեղ անուն մը ևեթ ձգելով անկէ որ, ամենամեծ դեր կատարած է Հայ գրականութեան ինչպէս նաեւ ազգային կեանքին մէջ ու իր ժամանակին Ազգին զարթման ընդհանուր շարժումին դողդոջ քայլերը առաջնորդած է դէպի ընդարձակ հորիզոններ:

Այս թունդ անձնուէր հոգւոյն խորքը լի է ամենէն ազնիւ զգացումներով, զոր Նախախնամութիւնը աննախանձարար պարգեւած է իրեն, ստեղծագործելու համար վսեմ հանձարը ու դնելով դայն կատարելութեան բարձրագոյն աստիճանին վրայ, ուր կանգնած վեհոգի ու ազնուական դիրքով, իբր լուսաշող ջահ մը, կը ցոլացնէ իր ջնաշխարհիկ ձիրքերը:

Ժամանակակից Պատմութիւնը, իր ոսկետառ էջերուն մէջ, Պէշիկթաշլեանը ներկայացուցած է՝

Մերթ անվհատ գործիչ մը, որ իր շուրջը բոլորած է անձնուէր Հայ դասակարգը, անոնցմով կազմելու համար հոյլ մը մտաւորականներու՝ անխոնջ վաստակաւորներ Ազգին իմացական ու բարոյական կանգման:

Մերթ անխոնջ դաստիարակ մը, բոլորանուէր տուած իր անձը Հայ պատանեկութեան մտաւոր յաւաք դիմութեան:

Մերթ վեհաշուք տաղանդ մը, որուն փառաց պը-
սակը հիւսած են իր հմայիչ ու երկնաշունչ քերթուած-
ները, որոնք մնացած են մեզի, իբր անգին գանձ, միակ
ժառանգը արդի Հայ գրականութեան անփառունակ
անցեալէն :

Մերթ հայրենաաէր սիրտ մը, որուն զուրգուրանաց
պաշտելի առարկան եղած է միշտ Հայրենիքը, անոր
խանդով լարած է յաճախ իր քնարը, երգելու համար,
ողբանուագ տաղերու մէջ խտացած, Հայրենեաց ցաւերը,
յոյզերը, տխրութիւնը, քաջութիւնն ու փառքը :

Մերթ լուսաշող հոգի մը, որուն մրմունջներն եղած
են իր քաղցրահնչիւն երգերը՝ աղբիւր գերագոյն գեղեց-
կութեան, դաշնակաւոր ու խորադգեցիկ և որուն ար-
ձագանգն չի պիտի մարի երբեք :

Մերթ բարոյականի մարդը, որ Հայ ընկերական զար-
գացման մէջ մեծ դեր կատարած է, կանգնելով Հայ թա-
տերաբեմը ու նախաձեռնարկ ըլլալով թատերական եր-
կասիրութեանց :

Մերթ նկարագրի մեծ տիպարը՝ անյողդողդ ու վե-
հոգի, որ ազգային Միութեան ու Եղբայրակցութեան
խաչալը երգած է, որուն մեղուանուշ ձայնը տակաւին
կը լսուի, իր ցրտասարսուռ գերեզմանէն, երթալ թեւ-
ծելու հոն, ուր Հայութիւնը կայ ու կը շնչէ :

Ս,հա այս դիւթական հոլաթիւիկ Ոգին էր, որ մեր
մէջ ապրեցաւ կէս դար առաջ, որուն կեանքը, իր բոլոր
դրուագներովը, ջանադինք գծել սոյն համառօտ աշխա-
տութեանը մէջ :

Չենք գիտեր որչափ յաջողեցանք, բայց ապահով ենք
որ կարելի չի պիտի ըլլար ի դուրս հանել ներկայ երկա-
սիրութիւնը եթէ չօգնէր մեզ Պէշիկթաշլեանի համակրող-
ներու ստուար խումբը, որ փութաց աւելցնել իր աջակ-

ցութիւնն ու քաջալերութիւնը մեր փոքրիկ աշխատութեան վրայ, կրկնապէս ամահայնելու համար Պէշիկթաշլեանի սուրբ յիշատակը :

Երախտագիտութիւնը, մարդկային ամէնէն նուիրական զգացումը, կը պարտադրէ զմեզ շնորհակալութեան լայն բաժին մը հանել Ա. Ղ. Գր. է. Ք. Սինապեանի, որ պատիւ համարեց տեսնել իր անուան ձօնուիլը սոյն դոյզն վաստակին, կանգնուած ի յաւերժ յիշատակի Քերթողին պաշտելի անուան :

Շնորհակալութեան սրտաբուղիս բաժին մ'ալ պարտինք Վիէննայի Մխիթարեան Պոլսոյ Ազնիւ Հարց, ինչպէս նաև Վենետիկի Մխիթարեան միաբան ու անխոնջ վաստակաւոր՝ Հայր Արսէն Ղազիկեանի, որոնք իրենց ճոխ մատենադարանը բացին յարածամ մեր խուղարկութեան առջեւ :

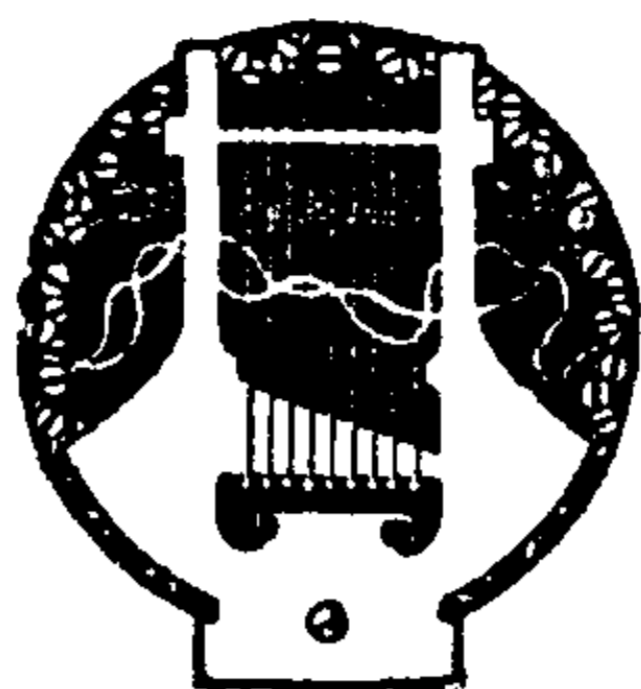
Նոյնչափ բաժին մ'ալ կը փութանք ներկայացնել Տէր ու Տիկին Թէոդիկի, զրազէս ու զրասէր ամուլին որ իր ամենաճոխ մատենադարանը տրամադրելի ըրաւ մեզ, սոյն երկասիրութեան պատրաստութեան միջոցին :

Ոչ նուազ հոգածու զանուեցան նաև Անտոնեան Միաբանութեան ժրջան անդամ՝ Հ. Ս. Վրդ. Սրապեան, մեր բարեկամներէն՝ Տ. Երուանդ Օգոստինոսեան, ինչպէս նաև տղարանապետք՝ Տ. Արշակ Կարօեան և Տ. Օննիկ Արզուման, լուսանկարիչ՝ Տ. Ժողէֆ և Տ. Խ. Խաչատուրեան և այլք :

Ուստի, ասոնց բոլորին ալ կը մատուցանենք մեր անկեղծ շնորհակալութիւնները :

Օրթագիւղ, 1914 Մարտ 12

Ա. ՊՒՊԷՌՃԵԱՆ,

206

ԽՈՐԻՆ ՄԵԾԱՐԱՆԱՑ

ԵՐԱԽՏԱԳԷՏ ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ԱՌ

ԱԶՆ, ԳՐԻԳՈՐ ԷՓԷՆՏԻ ՍԻՆԱՊՏԱՆ

ՕՐԷՆՍԳԷՏ

ՆԱԽԿԻՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՑ ՈՒ ՉԱՆՐԱՅԻՆ
ՇԻՆՈՒԹԵԱՆՑ

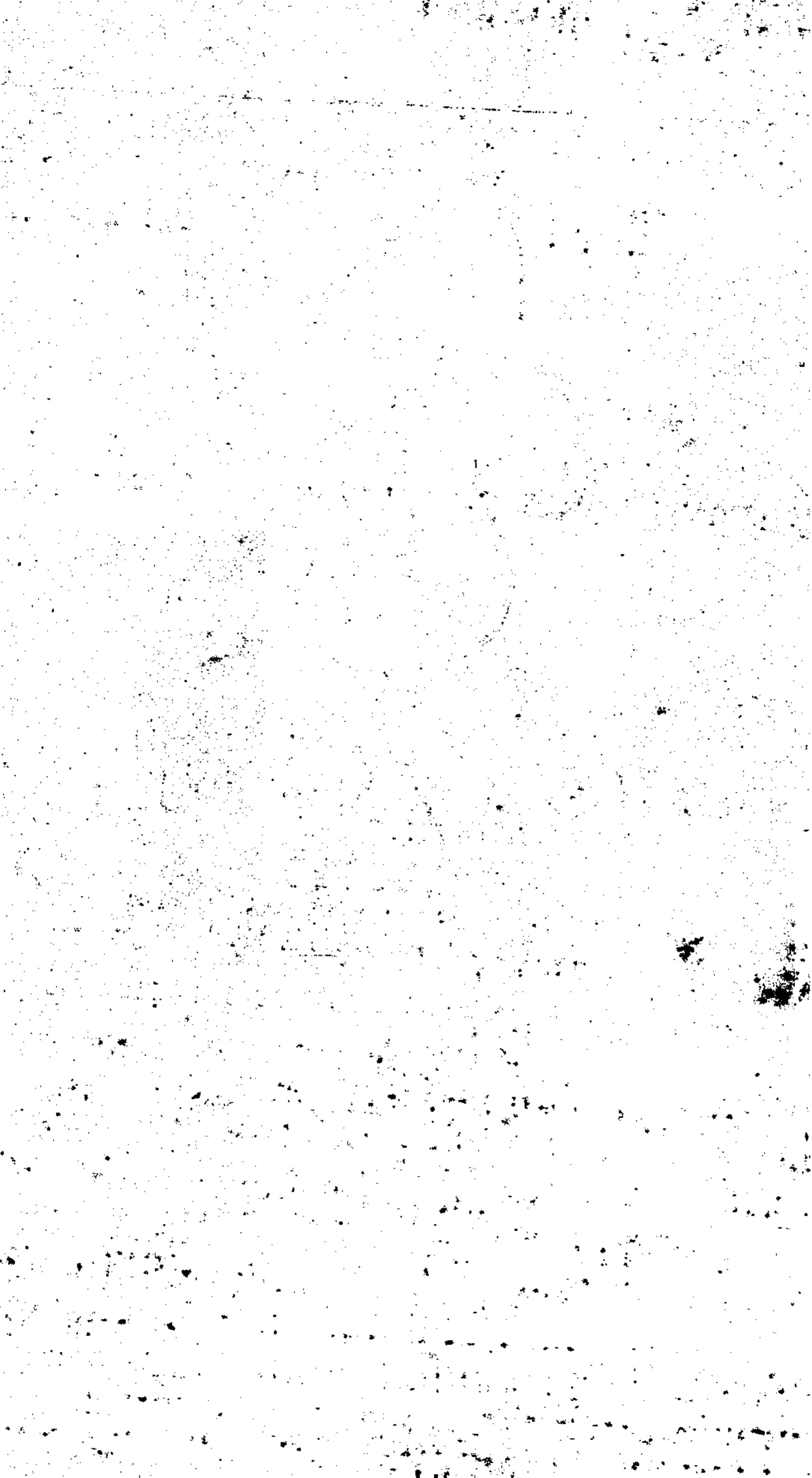
ՍԻՐՈՂ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆՑ

ՈՐ

ԿԱՆԳՆԵՑ ԱՅՍ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ի ՓԱՌՑ

ԱՆՄԱՀ Մ. ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ

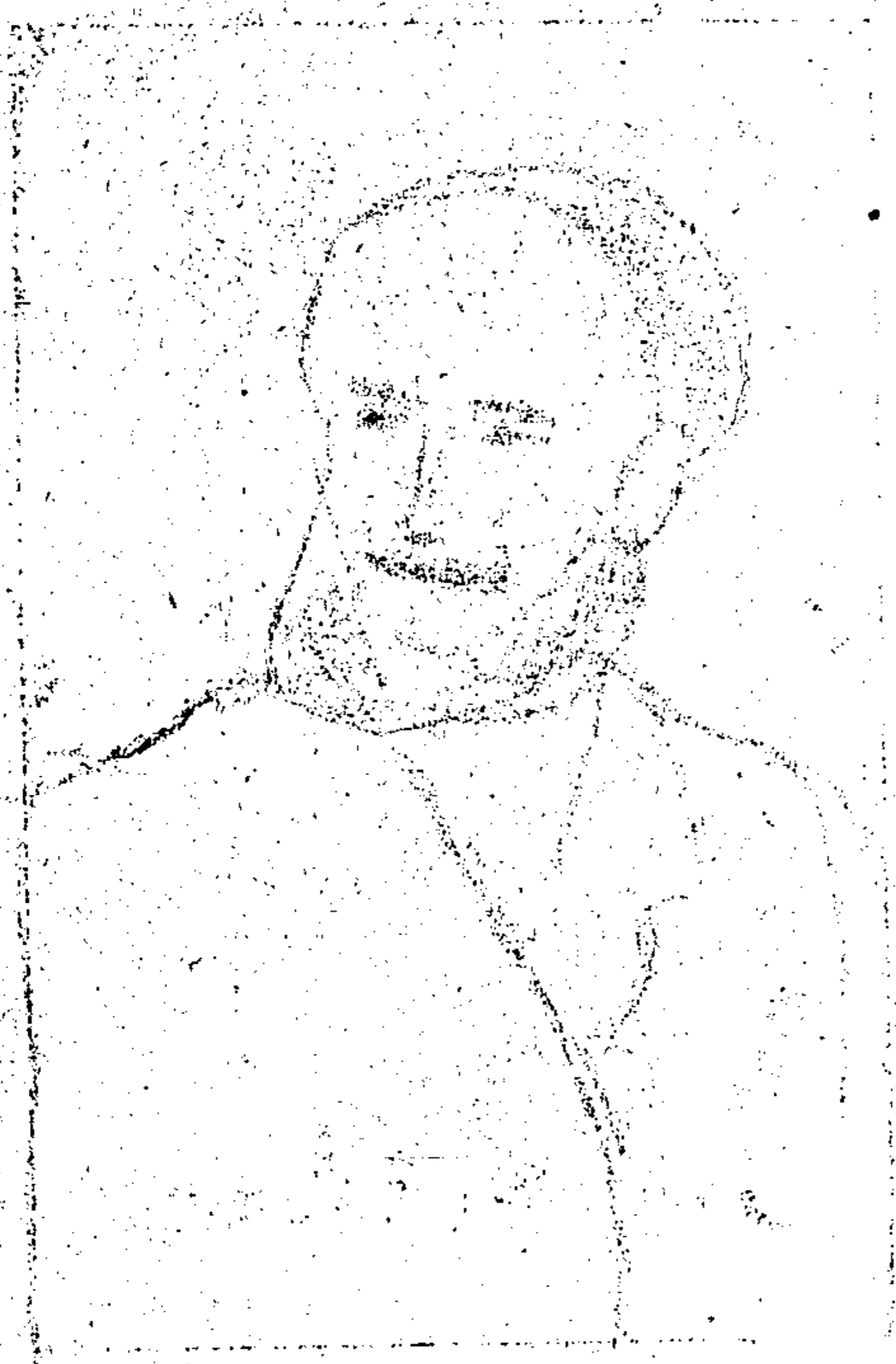

Վերջին կենդանագիր Մ. ՊԷՇԻԿԹՅԱՆԻ

Լուսանկարեալ Տ. ԺՈՂԵՅԷ

Բերա-Շիրի

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ

Գ. Լ. ՈՒՆ Ա.

Մ. ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Կրտիչ Պէշիկթաշլեան՝ տասն և իննեք-
տորդ դարուն դասական մեծագոյն
հայ բանաստեղծը, ծնաւ 1828 ին (ըստ
տմանց 1824) Պոլսոյ Բերայի թաղին մէջ, հայ Հռովմէական
աղքատիկ ծնողքէ մը. հայրը, Ռափայէլ, արհեստով
դերձակ, հազիւ կրնար իր օրապահիկը ճարել և ապրե-
ցնել երեք զաւակներն, որոնց երկուքը մանչ, Կուռնելիոս
և Մկրտիչ, մին ալ աղջիկ՝ Թագուհի: Դժբաղդաբար
երեքն ալ տկարակազմ. մայրերնին, Փուլիկ, որ անողոքելի
հիւանդութեան ենթակայ էր, շատ շանցած գերեզման

իջաւ թողլով անչափահաս զաւակները, որք և զուրկ մայրական հոգածու խնամքներէ : Այն ատեն հայրերնին, իր ընտանեկան բոյնը վերակազմելու համար, վերատին ամուսնացաւ և իրեն կողակից ընտրեց օրիորդ մը, Իսկուհի անուանով, բայց դժբաղդութիւնը վերատին հասաւ ու տարտղնեց այս ընտանեկան նորոգ յարկն ալ, այս անգամ հայրերնին էր որ մեռաւ, թողլով խեղճ կինը որբեւայրի, երեք անչափահաս զաւակներով : Սակայն բարեսիրտ ու առաքինի կին մ'էր Իսկուհին, չի յուսահատեցաւ այս դառնադէտ հարուածին առջեւ, սիրեց այս որբերը ճշմարիտ մօր մը պէս, ու խնամեց զանոնք, մանաւանդ Մկրտիչը. որուն համար մասնաւոր գուրգուրանք ունեցաւ մինչև վերջը, ասոր փոխան, յետոյ երախտագէտ բանաստեղծը յաւէրժացուց իր դորովագութ մօրը յիշատակը, ձօնելով անոր անուան, իր ամէնէն գողտրիկ քերթուածներէն մին՝

Տէր, աղբիւր յորդ բարեաց,
Դեռարոյս իմ կենաց՝
Գորովովքն անբաւ՝
Հայրաբար գութ կալաւ :

Ո՛վ առատ պարգեւաց,
Զի կրկին շրնորհեաց
Հրրեշտակս պահապանս,
Հովանի մանկութեանս,

Ինձ զուարթնոյն ըզտիպար,
ԶԻսկուհին տալով մայր :
Որպէս զով շաղ հեզիկ՝
Դալարեացըն փափկիկ :

Այնպէս գուժ իւր և խնամք
Անուշիկ են ինձ կեանք •
Հե՛ղ և դու քաղցրարուզիս
Վեհ նորայն ի գըլուխ ,

Շընորհաց քոց ըզցօղ ,
Ո՛վ անմահդ ըմտեղծող :

Անդրանիկ եղբայրը՝ Կուռնելիոս , մտաւորապէս յիշատակելի դէմք մը չէր , անուս գործաւոր մը , հօրը պէս դերձակ , տկարակազմ , տգեղ ու անհամակիր , անոր համար զինքը անկուռնելի բառով մը կը յատկանշէին՝ Գժրադատարար ան ալ իր ծնողաց վարակիչ ախտին անթակայ , երիտասարդ հասակին մէջ զոհ գնաց , ինչ որ կը հաստատէր թէ , թոքախտն էր որ հետզհետէ կը հարուածէր անխնայ այս ընտանեկան անմեղիկ բոյնը : Անհնարին ցաւ զգացած է Պէշիկթաշլեան իր եղբօր մահուան վրայ զոր դառնապէս կ'ողբայ իր յիշատակին նուիրած հետեւեալ տխուր տողերուն մէջ՝

Ի խորշ ուրեք Վոսփորոնի բըլուր մը կայ ապառաժուտ
Որ զինքն ի ծովըն նայի ծիծաղ ծաւալ առ իւր ոտիւք •
Ոչ առ նովաւ ոսկեհունձ ծածանին մարգք և արտորայք ,
Ոչ վարսագեղ ծառոց շարք , ոչ արծաթի ջուրց խոխոջանք ,
Հողմն որ անդէն փրչէ ըզթ ևս թացեալ յալիս Ելլեապոնտեայ
Տիրագին թափառի , զի չիք ծաղիկ առ ի գգուել ,
Ոչ անդ շքեղ դաստակերտք , ոչ հանգըրուանք անդէորդաց՝
Այլ ի գագաթըն մի ծառ և մի բնակիչ կայ ընդ ծառով ,
Մի բնակիչ անդ ընդ ծառով , և այն ծածկեալ է ի հող ,
Եւ այն եղբայր իմ է , աւանդ , բարձեալ յինէն վաղամեռիկ :

Եղբայր իմ, դ՛ուրս ընդայս ծառայա ախորժէիք բազմիւ ըստէպ(1)
Որ զհովանին շնորհէր քեզ, ըզփուլա տերևս իւր արդ սիւսէ,
Ի վերայ շիրմիդ՝ ուր ես բազմիմ տրխուր և մըտախոհ.
Նախանձեցայ քում հանգստեանդ, ընկա՛լ և զիս, ո՛հ, ոչ թողից
Վարատական տերևոց լինել միակ ընկեր շիրմիդ. . . .

Պէշիկթաշլեանի միակ քոյրը, Թագուհի, խելացի ու
բարեկիրթ աղջիկ մը, բժիշկներուն տուած խորհուրդնե-
րուն և իր կողքոյ կամքին հակառակ, ամուսնանալէն տա-
րի մը չափ ետքը մեռած է ծննդաբերութենէն, իւր նո-
րածին զաւկին հետ(2)։ Այսպէս խեղճ Պէշիկթաշլեան կը
մնայ առանձին իւր անտէրունչ մօրունին հետ(3)։

(1) Պէշիկթաշլեանի եղբայրը, զոր այնչափ դառնօրէն կ'ողբայ
բանաստեղծը, թաղուած է Բանկալթիի Ազգ. Գերեզմանատան հարաւա-
կողմը, այն տեղը ուրկէ կը տեսնուի Ելլեսպոնտոս (Մարմարա) իր
բոլոր գեգեցկուծեամբ, ծառը զոր կ'անարկէ բանաստեղծը, կնճնի մ'է որ
տակաւին կանգուն կը կենայ, իբր վրայ իր դառնակակիծ հառաչանաց՝

(2) Պէշիկթաշլեան 30 Սեպ. 1865 թուականաւ իր մտերիմ բա-
րեկամ, Գ. Օտեանի ուղղեալ նամակաւը դառնակակիծ տողերով այսպէս
կը պատկերացնէ իր վիճակը, «Սիրեցեալդ իմ Օտեան, շատո՞նց է քեզի
պարտական եմ, ուրիշ աւելի դառն պարտքեր ունեցայ հոս կատա-
րելաւ. . . Գլուխս սեւ փոսի մը մէջ ծած արձանացած կեցեր էի սրբ-
տաբեկ և հոգեվար, միակ քոյր մը, հօրմէ և մօրմէ, շատ մը քուրերէ ու
եղբայրներէ մնացած ինձի միակ սիրոյ ժառանգութիւնը ու կենդանի
յիշատակը գետնին տակը կը ծածկուէր. Օտեանդ իմ, կարծեցի որ
ընտանեացս աւերակացը մէջ միայն ես մնացի կիսամաշ և խախուտ բե-
կոր մը, և ահա անուշ ու կակուղ ձեռք մը յանկարծ ուսերս շոյելով
զիս ցնցեց, զլուխս գերեզմանէն ի բաց դարձուցի ու ճանչցայ քու
ձեռքիդ փայփայանքը, ճանչցայ քու ձայնդ, ճանչցայ քեզ ու տեսայ որ
մինակ չեմ. . .»

(3) Պէշիկթաշլեանի ամբողջ ընտանեկան շառաւիղէն կը մնայ
ցարդ միայն օրիորդ մը, Իսկուհի Պէշիկթաշլեան, որ բանաստեղծին
հօրեղբոր Թոռնուհին է, դժբաղտաբար օրիորդը անոր մասին ոչինչ
կրնայ պատմել, թէ և կը յիշէ զինքը երբ տակաւին շատ փոքր էր.

Մկրտիչ իր նախնական ուսումը առաւ թաղին Մխիթարեանց վարժարանը, ի Սազըզ Աղամ. Մխիթարեան Հայրերը, տեսնելով այս որբ տղուն յաջողակութիւնը, 1839ին, զինքը Փատուայի Մուրատեան վարժարանը դրկեցին, պատանի Մկրտիչ հազիւ տասն և մէկ տարեկան կար այն ատեն, նոյն թուականներուն Մուրատեան վարժարանը դեռ Փատուա կը գտնուէր, ուրկէ, վերջէն Փարիզ փոխադրուեցաւ, վարժարանին տնօրէնն էր Հ. Իզնատիոս Փափաղեան և ուսուցչական մարմնոյն մէջ կար Հ. Պետրոս Մինասեան՝ զրազէտ ու լեզուաբան վարդապետը, որ անուանի եղած է իր հայրենասիրութեամբը ու գործունէութեամբը. իր հեղահամբոյր ու ազնիւ բնաւորութիւնը զինքը բոլոր աշակերտացը սիրելի ըրած էր առ հասարակ, զիտէր անոնց ներշնչել հայրենեաց ու ազգին սէրը, ինքը եղած է առաջին անգամ, Հայոց մէջ, ուրբերդութիւն դրողը, թէև գրաբար, սակայն բաւական յաջող երկասիրութիւններ եղած են Մեծն Խոսրով և Սմբատ Առաջին. տարակոյս չի կար որ ասանկ խանդավառ ուսուցիչ մը խորապէս պիտի ազդէր Պէշիկթաշլեանի մատաղ մտքին վրայ և պատրաստէր ապագայ մեծ հայրենասէրը :

Մուրատեան վարժարանի մէջ, ի Փատուա, Պէշիկթաշլեանի դասընկերներն եղած են, ի մէջ այլոց, Սազըզ Յովհաննէս (փաշա), Յովհաննէս Հիսարլեան ⁽¹⁾ որ յետին վկան է Պէշիկթաշլեանի ուսանողական

(1) Յովհաննէս Հիսարլեան, 19 ըդ դարուն առաջին կիսուն աշխարհիկ գրականութիւնը ներկայացնող կենդանի վերջին դէմքն է, որ արդի լեզուին զարգացման ամէնէն մեծ մշակներէն մին եղած է իր հրատարակած Բանասեր ամսօրեայ հանդէսով (1851-1852) ուր երևցած են բանասիրական, կրթական ու գրական լուրջ յօդուածներ, մա-

չըջանին, իր դասընկերներուն մէջ կը յիշուին նաև Անտօն Սօֆեալեան, Անտօն Ալանեան և Պետրոս Ոսկեան՝ ճարտար նկարիչը՝ Պէշիկիթաշլեանի ամէնէն սիրելի ընկերը, որոյ վազանա մահը այնքան դաւնօրէն կ'ողբայ հրաշալի քերթուածով մը որ մեծ բանաստեղծին ամենաման հանձարին բովանդակ ցոյացունին է :

Ըստ վկայութեան Պէշիկիթաշլեանի դասընկերներէն մի քանիին, , վարժարանին մէջ ամէնուն սիրելի էր իր հեզանամբոյր բնաւորութեամբը և աշխատասիրութեամբը, մասնաւորապէս կ'աշխատէր հայերէն ու օտար լեզուաց, որոց մէջ միշտ առաջին կը հանդիտանար քննութեանց ժամանակ :

Պէշիկիթաշլեան, դպրոցական վեց տարուան շրջանը յաջողակութեամբ աւարտելէն վերջը փայլուն վկայականի ձեռքին 1845 ին Պոլիս դարձաւ :

Նաւաճ դ հայ ընտանեկան կեանքէ քաղուած վէպ մը, խոսքով ու Մախրուհի որ կրնայ տախալին օրինակ ըլլալ, նոր վիպագիրներուն շատին, մաքուր աշխարհաբարի իր ջգատ լեզուաւը տեսարաններուն բնականութեամբը ու հոգեբանական դրուաններովը և այնչափ գնահատուած ժամանակակիցներէն, որ ֆրանսերէնի այ թարգմանուած է Կ. Ս Պապականի ձեռքով ու հրատարակուած 1869ին Փարիզի մէջ Մերունազարդ հեղինակին, կէս դարէ աւելի առաջ բոլոր գրածները միշտ այժմէութիւն ունին դոր կարե ի է ցարդ կարգալ մեծ հաճոյքով: Նոյն հանդէսին մէջ լոյս տեսած է Սիրոյ Զոն աշխարհիկ քերթուածը, որ հայկական շախմատ երկնուած առաջին ու շատ յաջողած փորձ մ'է արդի հայ գրականութեան մէջ, հրատարակած է նաև Դիւան անունով հատոր մը, ուր ամփոփուած են. 1871 էն 1900, իր բոլոր քերթուածները, առակները և տաղերը :

Յ. Հիսարլեան անունի եղած է նաև սեպածեւ ասուրական և վանական արձանագրութեանց ուսումնասիրութեամբը, որ զինքը շատ շահեկան դէմք մը կը ներկայաց՛ է պատմութեան առջեւ :

Հայ Մատենագրութիւնը երախտապարտ է Յ. Հիսարլեանի, որ իր Բանասեր հանդէսով ի լոյս ընծայած է Պէշիկիթաշլեանի՝ Եւփիակ և սարգսնագիր վօր վաղաակերիկ երկու գրաբար քերթուածները, զանոնք այսպէս անկորուստ պահելով ժամանակին աւերիչ ձեռքէն :

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՊԵՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ՝ ՈՒՍՈՒՑԻԶ

Էջիկթաշյեանն երբ Պոլիս դարձաւ Փատուայէն . հայ համայնքին անժանօթ գէմք մ'էր , առաջին անգամ ծանօթացաւ Հիւրմիւլեանց ընտանիքին հետ , որ Օրթագիւղ , Տէրէ-փողոցը կը բնակէին : Հայր Եղուարդ Հիւրմիւլե , Վէնետիկէն զինքը յանձնարարած էր արդէն իբր յաջողակ դաստիարակ՝ իւր դաւակաց : Հիւրմիւլեանց ընտանիքին հայրը՝ Հիւրմիւլ Գէորգ ազայ , իր դաւակաց դաստիարակութեան հոգը անոր յանձնեց , շատ չանցած իր ազնիւ բնաւորութիւնը ու կարողութիւնը զինքը սիրելի ըրին տան բոլոր անդամներուն , բնութեամբ պարկեշտի , անսեթեւեթ ու պարզ , այնպէս որ կարելի չէր տեսնել անոր մէջ այն անկնաբարձր տաղանդը որ զինքը օր մը պիտի անմահայնէր . իրաւ արտաքին երեւոյթով հոռազ ախորժելի ու առաջին տպաւորութեան տակ հոռազ յանկուցիչ , բայց մէկը որ ծանօթանար իրեն հետ , թափանցէր իր հոգւոյն խորքը , անսիջապէս կը հրապուրուէր , և կ'ըլլար անոր ոչ թէ միայն սրտակից բարեկամը այլ իր պաշտելի առարկան , իր անըստղիւտ բնա-

ւորութիւնը խորապէս կ'ազդէր իր բոլոր ծանօթներուն վրայ, և բնութենէն այսքան ձիրքերով օժտուած մէկը բնականաբար պիտի վայելէր համակրութիւն ընդարձակ միջավայրի մը մէջ, և ահա շատ չանցած ժամօթութեանց շրջանակը ընդարձակուեցաւ, և յարաբերութեան մէջ մտաւ Օրթագիւղի այն ատենուան ամէնէն երեւելի ընտանեաց հետ. իր ազնուական ու հեղահամբոյր բնաւորութիւնը, բարեկիրթ ու փափկանկատ շարժ ու կացքը տակաւ առ տակաւ զինքը ամէնուն մեծարանաց արժանի բրին, ամէնէն մեծ ընտանեաց սրահներն իր առջեւ բացուեցան, ընտանեկան ամէնէն մեծ երեկոյթներուն մէջ կը փնտուէր, ոչ թէ իբր աշխարհիկ ու կենցաղագէտ մէկը, այլ իր հաճելի ու հրապուրիչ խօսակցութեանը համար, այսպէսով կազմեց մտերմութեան ընդարձակ շրջանակ մը, որոյ շնորհիւ դասատուութեան նորանոր պաշտօններ դտաւ Բերայի և մասնաւորապէս Օրթագիւղի ամէնէն պատուաւոր ընտանեաց մէջ, որոնցմէ կը յիշուին Վահանեան, Փորթուգալեան, Նորտուենկեան, Եւսուֆեան, Տամատեան, Ճանրմեան և այլ ընտանիքներ, ժամանակ մը դասատուութեան պաշտօն վարեց նաև Օրթագիւղի Թարգմանչաց, Լուսաւորչեան ու Հռիփօսիմեանց վարժարաններուն մէջ, հայերէն և Ֆրանսերէն լեզուաց որ իրեն սիրելի մասնաճիւղներ էին :

Այլ ևս Պէշիկթաշլեան պարզ դասատու մը չէր զինքը ճանչցողներուն առջեւ, անոնց քով : որոնք գնահատել գիտէին երիտասարդ հանճարին կարողութիւնները, արդէն ինքն ալ սկսած էր լսելի ընել իր գեղաձայն քնարին քաղցրահնչիւն դայլայլիկները, անհուն գուրգուրանքի ու խորին զմայլման հոսանք մը սկսած էր արդէն, ամէն կողմէն, դէպի տյղ հանճարը որ շուտով ի՞քով բոլորած էր ազգին ամէնէն մեծ մտաւորականները,

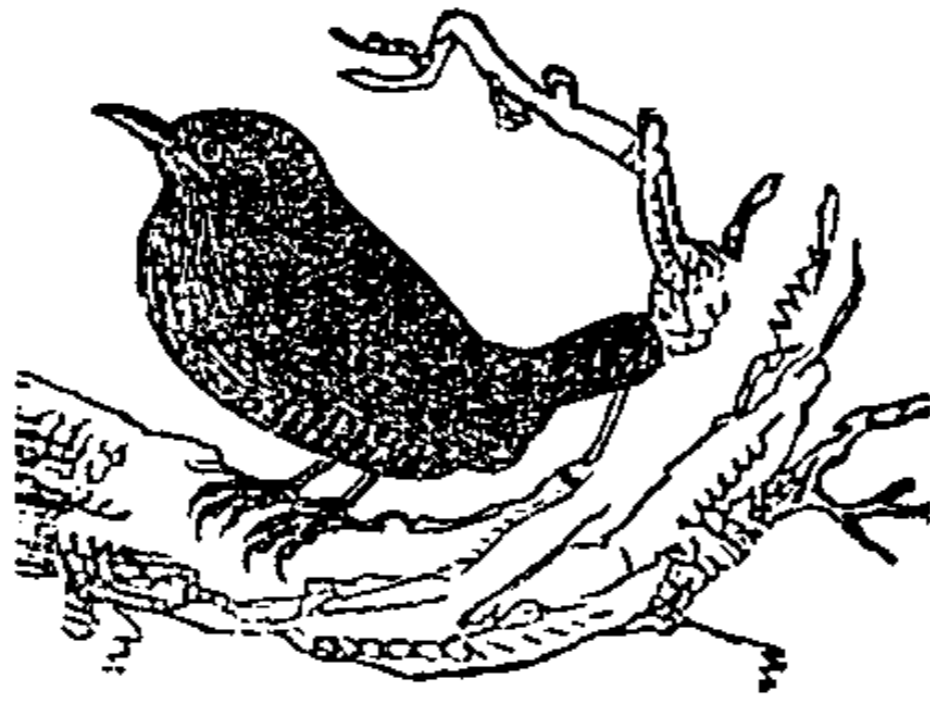
որոնք զինքը անսահման սիրով պաշտեցին մինչև վերջը, իրեն ամէնէն մեծ մտերիւններն եղան Տօքթ. Շիշմանեան և մանաւանդ Գրիգոր Օտեան, 19 ըդ դարուն հայ մեծ գրագէտը, որուն բարեկամութիւնը անմահացուց քերթողը հրաշալի տողերու մէջ :

Պէշիկթաշլեան, իբր ուսուցիչ, մեծ դեր ունեցած է նախորդ քանի մը հայ սերունդներուն մտաւոր դաստիարակութեանը մէջ. գիտցաւ ներշնչել անոնց գեղեցկին ու բարւոյն սէրը և անոնց մտքին մէջ արթնցնել մայրենի լեզուին ու գրականութեան կիրթ ճաշակը, իբր բարոյական ազդեցութիւնը այնչափ ոյժով էր որ մաքուր հայերէն լեզուի գործածութիւնը ընդհանրացաւ բոլոր ընտանեկան շրջանակներուն մէջ, ամէնէն աւելի հայ Հռոմէական ազգայինք, որոնք սովորութիւն ունէին ընդհանրապէս թուրքերէն խօսելու, հետզհետէ վարժուեցան իրենց մայրենի լեզուն խօսելու և այս իսկ է պատճառը որ Օրթագիւղի Հայ Հռոմէական ընտանիքները, մեծամասնութեամբ, ուրիշ տեղերէ աւելի հայերէն կը խօսէին իրենց մէջ :

Բազմաթիւ են իր աշակերտները թէ վարժարանաց, ուր կը դասախօսէր և թէ մանաւանդ Օրթագիւղի ու Բերայի բազմաթիւ ընտանեաց մէջ, որոնցմէ կը յիշուին Յովհաննէս, Հիւրմիւլզ, Սերովբէ, Լուցիքա ու Տարոթէա (Տիկին Ջ. Սօրկուճ) Հիւրմիւլզեան, Սօֆի Փորթուզալ (Տիկին Թ. Եսայեան), Օրիորդք Ճանրմեան, Միքայէլ Փորթուզալ (փաշա), Յուտիդ և Յարութիւն Հանրմեան, Սրբունի Վահանեան (Տիկին Տիւսաբ փաշա). Յովսէփ Հէքիմեան, Չորիկ Փափագեան, Նունուֆար (Տիկին Մ. Քէչեան) և Խաչիկ Տամատեան (Թասինի Միհրդատ ողբերգութեան չափական գրաբարի թարգմանիչը), Գ. Նորատունկեան (Տիկին Մ. Աղարեան) և այլն և այլն :

Պէշիկթաշլեանի բազմաթիւ աշակերտներէն ու աշակերտուհիներէն մանաւանդ երկուքը՝ Սրատի Վա-

Վահանեան (1) ու Միքայէլ Փորթուզալ (2) մեծապէս օգտուեցան իրենց մեծ վարպետէն ու յետոյ եղան մտաւորական նշանակելի դէմքեր :

(1) **Արթուրի Վահանեան** (1842-1901) Պէշիկիճ աշխատանքի ամէնէն արժանաւոր աշակերտուհին, գրագէտ, վիպասան ու բանաստեղծ, Հայոց մէջ առաջին կին գրողն է, ունի քանի մը վէպեր, որոնցմէ Մայսա, Սիրանոյշ ու Արաֆսիա, ազգային ընտանեկան կեանքը պատկերացնող շատ յաջող գործեր են. իր գլուխ գործոցն են կանանց իրաւանց դատին ի պաշտպանութիւն գրած յօդուածներն որ մեծ ազդեցութիւն ըրած են, ընկերաբանական տեսակէտով, հայ շրջանակներուն մէջ :

(2) **Միքայէլ Փորթուզալ** (1840—1896), նախկին նախարար կայս. անձնական գանձուն ու երկրագործական դրամատան, ելմտագետ, բանասէր, պատմագէտ, լեզուաբան, ունի «*Բննադասարիւն Եղիշեի Պատմութեան վրայ*» լուրջ ուսումնասիրութիւն մը որ տպագրուած է 1905ին, ի Վենետիկ :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՕՐԹԱԳԻՒՂ՝ ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՄԷՋ

Օրթագիւղ, որ սլաախը ունեցաւ Պէշիկ-
 թաշլեանի երկրորդ խանձարուրը ըլլա-
 լու, ժամանակին, Պոլսոյ թաղերուն
 ամէնէն յառաջագէմն էր, արժանաւորագոյն միջա-
 վայրը Պէշիկթաշլեանի պէս մեծահանձար ծնունդ մը
 գնահատելու ու քաջալերելու, վասն զի վարի Վասիօրի
 այդ գիւղը ատենօք հայ մտաւորականներուն մեծագոյն
 մասին կեդրոնը եղած է ու քիչ գիւղ կայ որ իր անցեա-
 լովը այնքան հպարտանայ որչափ Օրթագիւղ ⁽¹⁾ :

Հայ ու Հայ-Հռոմէական ամէնէն նշանաւոր ընտա-
 նիքներ իրենց բնակութիւնը հոն հաստատած էին, սիրով
 ու մտերմութեամբ ապրելու համար քով քովի, երբեք
 սին վէճ մը կամ աղգաշլատ անհամաձայնութիւն մը չէր
 եկած խանդարել այս խաղաղ գիւղին հայ բնակչութիւնը .
 բարեկեցիկ, միջին, ազնուական կամ հարուստ, ամէն դա-
 սակարգէ զարգացած ընտանիքներու երկարաձիգ շարք
 մը կային հոն, որոնք ազգին ընտրելագոյն մասը կը կազմէին

(1) Եւ կարծենք թէ գիւղ մ'ալ չի կայ, որ անցեալին հակապատ-
 կերը այնքան տխուր կերպով ներկայացնէ ներկային մէջ :

Ինչպէս Պալեան, Մաքսուտեան, Նորատուհեան, Աղարեան, Ճանրմեան, Կոստանդեան, Շահինեան, Սազրզ, Օգոստինոսեան, Փորթուգալեան, Սիմոնովիչ : Եուսուֆեան, Արփիարեան, Վահանեան, Սեւեան, Խորասանճեան, Եսայեան, Շիշմանեան, Հէքիմեան, Փիշմիշ, Հիւրմիւզեան, Սանտրո, Փափաղեան, Շնորհքեան, Մալխասեան, Էմինեան, Նորիկեան, Ֆրնտրզլեան, Կէօչեան, Մողեան, Փէշտիմալճեան, Գրլճեան, Սօրկուճ, Ապտուլլահ, Պետանպէյ, Երլտրզեան, Ալլահվէրտի, Ասկերեան, Սամանճեան, Չաքմաք, Վասիլեան, Թուրչուճեան, Մալէղեան, Մարկոսեան, Արղուման, Թօփհանէլեան, Միլոյովիչ, Աշնանեան, Եազըճեան, Նէվրուզեան, Հալաճեան, Մէրամէթճեան, Օղուլլուքեան, Միսքճեան, Բէքմէզ, Եիւզիւքճեան, Ճամճեան, Չեմպերէքճի, Ոսկան, Բարունակեան, Պարտիզպանեան, Հանրմեան, Մուպահեաճեան, Աղուորիկեան, Մինասեան, Տեմինեան, Պապաեան, Սիմօնեան, Բէյեանեան, Ճերմակեան և այլն և այլն :

Այս գերդաստաններուն մէջ բազմաթիւ էին երիտասարդներ ու երիտասարդուհիներ, որոնք իրենց ուսումը առած էին Փարիզ, Լոնտրա, Վենետիկ կամ նոյն իսկ Օրթադիւղի վարժարանաց մէջ, որոնք միշտ կը պարծենային իրենց տուած առողջ դաստիարակութեանը համար, ժամանակին ամէնէն կարող ուսուցիչներուն ձեռքով, այսպէս պատրաստելով խումբ մը «գեղապար ու գեղածիծաղ երիտասարդներու» (1), որոնք բարեկրթութեան ու հայրենասիրութեան օրինակ կրնային ըլլալ Պոլսոյ միւս գիւղերու ազգայնոց : Այս ընտրեալ ակումբին մէջ բազմաթիւ էին արուեստագէտներ, լեզուագէտներ, երաժշտագէտներ, հայերենագէտներ, գրագէտներ, ուսուցիչներ,

(1) Ինչպէս պիտի կոչէր Պէշիկթաշեան :

մասնագէտներ, ելեւմտագէտներ, տէրութեան բարձր
աստիճանաւորներ և ազգին ու պետութեան առջեւ դիրք
ունեցող յարգելի անձնաւորութիւններ: Սրբագիւղ կը
բնակէին մտաւորականներուն խումբ մը, որոնց մէջ յաւէտ
յիշատակելի պիտի մնան, Մ. Պէշիկթաշլեան՝ մեծագոյն
հայ քերթողը, Յակոբ Պարոնեան՝ սրամիտ երգիծարանը,
հայ Մոլիէրը, Արսիլար Արսիլարեան՝ հրապարակագիրը,
Յ. Գուրգէն՝ ոսկեդարեան գրագէտը, Մ. Նորիկեան պե-
տական խորհրդականը ու հրապարակագիրը, Վահան էֆ.
Վահանեան մեծ օրէնագէտը, Հայր Հ, Ետղբեան՝ բա-
նասէրը, Կոստանդ Կոստանդեան, Յ. Սորաանձեան ու Մ.
Ազարեան, պետ. բարձրագոյն պաշտօնեայք. Ծերենց
(Տօքթ. Շիշմանեան) լիպաասանը, Անտոն Ամպերեան՝ լեզ-
ուագէտը, Թ. Եսայեան՝ վարչագէտը, Յ. Եուսուֆեան
հաշուագէտը, Յ. Սեթեան՝ բանաստեղծը և այլն. վերջա-
պէս հոյլ մը մտաւորականներու՝ նման երկնակամարին մէջ
փայլող համաստեղծութեան մը, որ կը լուսաւորէ զինքը
չըջապատող մթնշաղ հորիզոնին հեռաւոր սահմանները:

Ահա ասանկ միջավայրի մը մէջ էր, որ ապրեցաւ Պէշիկ-
թաշլեան, երիտասարդութեան ամէնէն առոյգ տարիքին
մէջ, իր հանձարին բոլոր թափովը ու սրտին ու հոգւոյն
բոլոր հմայքովը:

Բայի բարեկարգ վարժարաններէ, ունեցած է նաեւ
իր մատենադարանը, հաստատուած 1847ին, «Վերծանու-
թեան Թանգարան» անունով՝ նշանաւոր իր բազմաթիւ
թանկ գրքերովը ու մագաղաթեայ ձեռագիրներովը
որոնց մէջ ամենահազուագիւտ օրինակը կայ «Պատ-
մութիւն Տանն Արծրունւոյ, ի Թովմայ վարդապետէ Արծ-
րունւոյ, գրեայ ի վանս Աղթամարայ, ի թուին Հայոց
ՉԾԲ. (1303 թ. Ք.), Մագաղաթեայ ընտիր ձեռագիրը,
միակ օրինակը որ գտնուած է ցարդ, յետոյ տպեալ Օր-

Թագիւղ, ի տպարանի Պօղոսի Արապեան Ապուշեխյւոյ (1)
1852 ին :

Օրթագիւղ ունի մինչեւ ցարդ Անտոնեան դարաւոր
Միաբանութեան (2) վանքը, որ անուանի է իւր ճոխ մա-
տենադարանովը :

(1) Այս անունով տպարան մը հաստատուած էր Օրթագիւղ,
1820ին բացուած, Պոլսոյ հնագոյն տպարաններէ մին, ուր կրօնական
և այլ բուական թուով գիրքեր տպուած են, 1855 էն վերջը տպարա-
նը ձուլարանի փոխուած ու ապա փակուած է :

(2) Հայ-Հռոմէականաց Անտոնեան Միաբանութիւնը հաստատուած
է 1707ին Բերիոյ մէջ, բայց 1761ին Հռովմ անցած և Չէշի իշխանին
պալատը գնելով դայն վանքի վերածած է Ս. Գր. Լուսաւորիչ կոչելով :

Անտոնեան Միաբանութիւնը հաստունեան երկարատեւ վէճերուն ժա-
մանակ ստիպուէցաւ փոխիլ Հռովմ, վասն զի ջերմ հակահասունեան
էր և ապաւինիլ Օրթագիւղ, իրեն սեպհական վանքը որ 1858ին հիմ-
նուած էր արդէն :

Անտոնեան հարք 1907ին տօնեցին Միաբանութեան հաստատ-
ման երկհարեւրամեակն և մի և նոյն ատեն, Օրթագիւղի վանքին
կառուցման յիսնամեայ կրկին յորելեանները՝ անձայն ու անշշուկ :

Սոյն դարաւոր Միաբանութիւնը, դժբաղդարար, ազգին գրական
ընդհանուր շարժումին մասնակցութիւն չէ ունեցած, միւս կրօնական
Միաբանութեանց պէս, թէև ունի ճոխ մատենադարան մը, բոլորովին
քար ու երկածէ շինուած, առանձին յարկաբաժինի մը մէջ, ուր
պահուած կան Միաբանութեան դիւանը՝ բաղկացած 200 տարուան
ազգային դէպքերու վրայ թղթակցութիւնները և 10 000 հատորի չափ
աստուածաբանական, իմաստասիրական ու պատմական հատորներ,
նշանակութեան արժանի է հայերէն 300 է աւելի հին ձեռագրաց
հաւաքածոն, որոնց մեջ հազուագիւտ են՝

Մագաղաթեայ երկաթագիր Աւետարան մը որ Ն. Ժ. Ե. (Հ. Թ.) կը
կրէ (966 Ք. Թ.). հնութեան կարգաւ երրորդը ցարդ գտնուած հայ
Մագաղաթեայ ձեռագիրներուն մէջ. ունի նաեւ Բարսղի վեցօրեայն,
Գրիգորիսի Արշարունեաց Գորեպիսկոպոսի մեկնութիւն ընթերցուածոց,
Գիրք քրոց, (ամէնէն անթերի օրինակը) Գրիգորի Նազիանզացոյ ճա-
ռերը և Գեորգ Պիսիդեսի վեցօրեայն միակ ամբողջական օրինակը :

Օրթագիւղ գլիւպ մ'ալ ունեցած է, հիմնուած 1872ին , ուր կը ժողովուէր գիւղին բնակչութեան ընտրելագոյն մասը , հայ աղնուականութեան ամէնէն յարգելի դէմքերը և դեռահաս երիտասարդութիւնը իր ամբողջութեամբ ներկայ կ'ըլլային այդ ժամադրավայրին մէջ . ընթերցում , պար , երգ՝ ազգային ու եւրոպական , երաժշտութիւն՝ գործիական կամ ձայնական , փոխն ի փոխ իրարու կը յաջորդէին , և կամ գրական ասուլիսներ (causeries) կամ օրուան նիւթերու վրայ ոգեւորեալ խօսակցութիւններ կուգային զանազանութիւն դնել ընկերական այս հաճելի միջավայրին մէջ :

Գլիւպէն զատ , Օրթագիւղ , ընտանեկան շրջանակ մ'ալ կար որ սովորութիւն ունէր հաւաքումներ սարքել շաբաթուան որոշեալ օրերուն . Պէշիկթաշլեան շատ անգամ ներկայ կ'ըլլար այս սիրուն երեկոյթներուն , որոնց փայլը կ'աւելցնէր , ամէն անգամ , իր քերթուածներուն արտասանութեամբը ու գրական կամ ազգային նիւթերու վրայ լուրջ տեսութիւններովը : Այդ երեկոյթներուն ամէնէն նշանակելին եղաւ գիւղին աղնուազգի դերդաստաններէն՝ Անտոն Օգոստինոսեանի բնակարանին մէջ , 1875ին , ուր հայր Կղեմէս Սիպիլեան՝ Վիեննայի Մխիթարեանց դրամագէտ միաբանը , եկաւ բանախօսել , նիւթ ունենալով Հաստան ըրած երկարատեւ ուղեւորութիւնը . խուռն ու բանիմաց բազմութեան մը առջեւ . հմուտ եկեղեցականը շատ տխուր գոյներով ներկայացուց հայրենի բնագաւառին կրթական ու քաղաքական վիճակը . հետաքրքրութիւնը անսահման էր ներկաներուն մէջ , վասն զի առաջին անգամն էր որ ուղեւոր մը կուգար . Պոլսեցւոց ցոյց տալ իր երկրին դժբաղդ կացութիւնը , խորարմատ վէրքերը՝ իր բոլոր մանրամասնութեամբ (1) :

(1) Բազաս հմուտ եկեղեցականին այս ճանապարհորդական նկարագրութիւնը այնքան խորապէս ազդեց հանդիսականներուն վրայ որ քանի մը երիտասարդներ , զգացուելով , մտադրեցին դարման մը տանիլ հաջրենի երկրին խեղճ զաւակներուն , բարոյապէս օգնու-

Բայց Օրթագիւղցին իր յիշողութեան մէջ ունի երկու հաստատութեանց յիշատակը, որ իր փառաւոր անցեալին յաւէտ պարծանքը պիտի մնայ, քաւրոնը ու յաւրանը :

Թատրոնը, ա՛հ, այն սիրուն թատրոնը, հաստատուած 1867 ին «Բարեսէր Ընկերութեան» ձեռամբ, թաղեցի անձնուէր ու վառվառն երիտասարդներ, այս անուամբ, ընկերութիւն մը կազմած էին, նպատակ ունեւալով թատերական ներկայացումներ տալ և մի եւ նոյն ժամանակ անոր հասոյթովն օգնել աղքատաց ու վարժարանին անաէր տղոց ծախքերը հոգալ : Այս փոքրիկ թատրոնը ⁽¹⁾

Թիւն մը կարկառելու համար, քանի մը հաւաքումներ ունեցան, ուր որոշուեցաւ ընկերութիւն մը կազմել, Հայաստանի մէջ, ձրի վարժարաններ բանալու համար : Այս ազգօգուտ ձեռնարկը յղացողներն եղան Մ. Փորթուգալեան, Յ. Գուրգէն, Յ. Սեթեան, Յ. Պարոնեան, Ա. Արփիարեան ու Ա. Պիպէռճեան : Ահա այս գաղափարը եղաւ որ վերջէն ծնունդ տուաւ, յաջորդաբար, ազգին ամէնէն մեծ կրթական ընկերութեանց, Արարատեան, Արեւելեան, Դպրոցասիրաց, Ասիական և ամէնէն վերջ Դպրոցասէր-Տիկնանց, որոնք ցարդ գոյութիւն ունին ու կը ծառայեն իրենց սուրբ նպատակին :

(1) Յակոբ պէյ Պալեան՝ Օրթագիւղի անզուգական բարերարը՝ տեսնելով որ այս փոքրիկ թատերաբեմը չի համապատասխաներ ցոյց տրուած ընդունելութեան, իր անձնական ծախքով մեծցուց զայն 1870ին, բայց բռնապետութիւնը երբ սկսաւ, Օրթագիւղի թատրոնն ալ, ուրիշ ամէն հայ բեմերուն պէս, լուծեան դատապարտուեցաւ գրեթէ 20 տարի (1889-1908). սակայն երբ ծագեցաւ Ազատութեան արեւը, գիւղին աշխոյժ ու ազգասէր երիտասարդներու խումբ մը՝ Խաչիկ Խաչատուրեան, Սիրունակ Արապեան, Հայկ Փափագեան ու Երուանդ Եազրճեան, անմիջապէս ձեռնարկեցին զայն վերակենդանացնելու իր փոշիներէն ու այս նպատակաւ հանգանակութիւն մը բացին, որուն մասնակցեցան ոչ թէ միայն ամբողջ թաղեցիք այլ և Կայսերազուն Իշխանք և Փեսայք. անհնարին աշխատութիւններէն վերջ, կանգնեցին, գրեթէ ի նորայ և ահա յանկարծ օր մը նորէն բացաւ թատրոնը իր թատերաբեմը թաղեցւոց առջեւ :

անագին ընդունելութիւն դատաւ թաղեցիներէն, որոնց արդէն թատերական ճաշակը արթնցուցեր էր Պէշիկիթաշիւան, տարիներ առաջ, ներկայացուցիւնք յայտով գիւղին Լուսաւորչեան վարժարանին սրահը, տարակոյս չկար որ Օրթաղիւղի ամէնէն ծաղկեալ ժամանակը, ասանկ օգտակար ձեռնարկ մը լինովին պիտի յաջողէր, մանաւանդ որ այս փոքրիկ թատերաբեմը տեսած է, իր վրայ, ամէնէն մեծ արուեստագէտ-դերասանները, ինչպէս Փասուլեանձեան, Մաղաքեան, Մառի Նուարդ, Աղամեան, Մնակեան, Սիրանոյշ, Գարաշաշեան քոյրերն և այլն :

Ներկայացուած թատերախաղերը ընդհանրապէս ողբերգութիւններ էին, դիսաւորաբար Պէշիկիթաշիւանի Առնակը, Արեակ Բ.ը, Վահանը, Վահէն և Աւագակաց աւ Երկոց Քաջաց կատակերգութիւնները, աւելի վերջերը Թ. Թէրզեանի՝ Սանդուխտը, Յովսէփ գեղեցիկը, Մալխար, Մահն Աբելին, Սորէն Նար-Պէյի՝ Արեակ Բ.ը և կամ Սր. Թղլեանի թարգմանած խաղերը, դերակատարներն ոչ թէ վարձկան էին, այլ անձնուէր երիտասարդաց խումբ մը որոնց մէջ կը գտնուէին Պէռեանց Թովմաս, Մովսէս Փափաղեան, Յ. Գուրգէն, Միւսոն, Զաքարեան, Մեարոպ Փափաղեան, Սեպուհ Էսկիձեան, Բազարատ Մութաֆեան և ուրիշ շատեր :

Այս անձնուէր երիտասարդները իրենց ներկայացումները շարունակեցին անընդհատ մինչև 1870, յետոյ սկսաւ դերասանական զանազան խումբերու մասնակցութիւնը, որոնց répertoireը աւելի ճոխ ու այլազանութիւն ունէր. թէև ո՛չ աղգային դրոշմ կը կրէր, այն ատեն եւրոպական խաղերը ուղղեցին թատերասրահը, ուր միշտ հանդիսականներու ստուար բազմութիւն մը կը փութար քաջալերել թատրոնի բարենպատակ հաստատութիւնը, որուն արդէն կը սատարէին, առատաձեռնութեամբ, Յակոբ պէյ Պալեան և Մ, Սիմոնովիչ :

Բարևախրայ Քատրանին հաստատութենէն վեց տարի վերջը, Օրթագիւղ ունեցաւ նաև իր լսարանը⁽¹⁾, որ այնքան մեծ դեր կատարեց ու օրինակ հանդիսացաւ, ուրիշ գիւղերու մէջ, նմանօրինակ ձևով արկութեանց: Օրթագիւղի լսարանը ամենախառաւոր շրջան մը բոլորեց (1873-1878) ուր հրաւիրուեցան բանաստեղծութեան ասիական գրական ամենամեծ դէմքեր, ինչպէս՝ Գարեգին վրդ. Սրուանձտեանց՝ Հայաստանի անխոնջ ուղեւորը, Հ. Կ. Սիպիլեան՝ հնախօսը ու դրամագէտը, Յ. Ճէճիգեան ճարտարաբանը, Տօքթ. Շիշմանեան՝ վիպասանը ու հրապարակագիրը, Մարկոս Աղաբեկեան՝ հայ տարեգիրը, Թ. Թէրզեան՝ ուսմանդիկ մեծ բանաստեղծը, Օրմանեան վարդապետ՝ ճարտար բեմասացը, Խրիմեան Հայրիկ՝ ցաւատանջ հայրենասէրը, Եղիշէ վրդ. Գուրեան՝ մեծ բեմաստեղծը ու բազմահմուտ եկեղեցականը, Տօքթ. Մորթման⁽²⁾ Գերման հնագէտը, Տօքթ. Ուոչպրրն⁽³⁾ Ռօպէրթ Գոլէժի

(1) Լսարանի վարիչ Յանձնախումբը կը կոչուէին այն ատեն Աշոտ վրդ. Փափաղեան, Յ. Կ. Էփ Երևան ֆեան, Յ. Գուրգէն, Անտոն Օգոստինոսեան ու Ա. Պիպէռճեան:

(2) Գերման մեծ հնագէտը, ֆրանսերէն լեզուաւ, շահեկան բանաստեղծութիւն մը բրաւ վանական սեպածեւ արձանագրութեանց վրայ, ինք առաջին անգամ ցոյց տուաւ, որ կարելի էր գանոնք մեկնել հայերէն լեզուաւ, միանգամայն ներկայացունելով հանդիսականներուն, քառասուններկու մեծագիր պատկերները այդ արձանագրութեանց զոր Շուլց, 1828 ին տեղւոյն վրայ, ընդօրինակած էր ինամով ու յետոյ հրատարակուած Journal asiatique թերթին 1840 տարւոյն ապրիլ, մայիս ու յունիս թիւերուն մէջ:

(3) Ամերիկեան Գոլէժին բազմահմուտ ու հայասէր տնօրէնը իր բանաստեղծութեան նիւթ ընտրած էր Էտրսըն Ամերիկացի տիեզերահաշակ գիտունին նոր հնարած՝ ձայնայիւ խօսող մեքենան, զոր առաջին անգամ ինք հետը բերած էր Ամերիկայէ ի դարձին, ունկնդիրներուն զարմանքը ու ապուշութիւնը շտի ու սահման չունէին երբ տեսան մեքենան որ կը խօսէր . . .

հախկին տնօրէնը, Ռէթէոս Պէրպէրեան՝ ճարտար բեմա-
խօսը, որ կարգաց իր Գեղեցիկն ու գեղարուեստ ատե-
նարանութիւնը, զոր այնքան հաճոյքով ունկնդրեց
բազմութիւնը. և ուրիշ բազմաթիւ ատենաբաններ յա-
ջորդաբար եկան զմայլեցնել հանդիսականները :

ԳԼՈՒԽ Գ

ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ՝ ԴԵՐԱՍԱՆԱՊԵՏ ԵՒ ԹԱՏԵՐԱԳԻՐ

արեւելք ընկերութեան կողմէն հաստատուած թատրոնի ձեռնարկութենէն շատ առաջ, Օրթագիւղ ունեցաւ իր թատերաբեմը շնորհիւ Պէշիկթաշլեանի ջանքերուն, 1856 ին վերջերը, ինք եղաւ առաջին անգամ, գիւղին մէջ, թատերական խումբ մը կազմուրը. որուն մասնակցեցան Անտոն Էֆէեան վարժապետը, Մեսրոպ Զօհրապ, Մեսրոպ Տոմինեան, Յ. Սօրկուճ(՝), Զորիկ ու Ստեփան Փափագեան:

Յարութիւն Սօրկուն. Պիշիկթաշլեանի կազմած դերասանական անձնուէր խմբին միակ կենդանի վկան, որ թատերական ներկայացմանց մէջ գործունեայ դեր կատարած է, մանաւանդ կոռնակողքերգութեան մէջ: Հեղինակ՝ ԱՏՐԻԿԸ ՏԵՂՏԱՐԵՂՈ թատերախաղին ու Հարսանալու երկու միջոցներ զաւելտի ու թարգմանիչ՝ Տեւալիսօ ու Սեւ սևսառիկ մարդը, երկու շատ ընդունելութիւն գտած խաղերուն, որոնք թէ Օրթագիւղի և թէ Բերայի արեւելեան թատրոնի բեմերուն վրայ յաճախ երեւցած են. ինքն է շարադրած Զարթաւ սուսեր ի պատեկի հայրենաշունչ քայլերգը՝ եղանակաւորուած Կաշխալսի մառտին վրայ:

Յ . Ս . Հէքիմեան , Եսայի Եսայեան , Յ . Շահինեան , Գ .
Հազեան , Յ . Հիւրմիւղ , Կոմիտաս Կէօզէեան , խումբ մը
անձնուէր երիտասարդներու , ամէնքն ալ Մուրատեան
կամ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի սանուէր : Առա-
ջին անգամ ներկայացուեցաւ Մեթաթաղիոյի Թեմիս-
դոկդեա ողբերգութեան՝ Հայր Գ . Հիւրմիւղի գրաբար
թարգմանութիւնը : Պէշիկթաշլեան հրահանդեց նորա-
վարժ խումբը , խաղին դերերը բաժնեց անոնց , իրենց կա-
րողութեանը համեմատ և որովհետեւ գիւղին մէջ տա-
կաւին թատրոն չի կար , ներկայացումները արուեսցան
Շահինեան Մուրատ աղայի տան⁽¹⁾ ընդարձակ տրածը , զոր
այս առթիւ վայելչապէս զարդարուելով , կատարեալ թա-
տերաբեմի մը վերածուեցաւ , գիւղացի ծանօթ ատկիներ
ու օրիորդներ փութացին պատրաստել սկզբասաններու
հազուսանները , դերասանապետին խորհուրդներուն հա-
մեմատ , և 1856ին , նոյեմբեր ամսուան մէջ , առաջին ներ-
կայացումը տեղի ունեցաւ խումբն բազմութեան մը առ-
ջեւ , ամբողջ գիւղացիք գրեթէ ներկայ էին , բայց
դժբաղդարար հանդիսականները դո՛ւ չի մնացին , վասն զի
թատերախաղը խրթին գրաբար շարադրութիւն մ'էր ,
ինչ որ շատերուն անհասկնալի մնաց , Պէշիկթաշլեան չի
յուսահատեցաւ և անմիջապէս շարադրեց Կոստակը զոր
կ'ըսեն թէ չորս օրուան մէջ դուրս հանեց : Այս աղգա-
յին ողբերգութիւնը ամենամեծ ընդունելութիւն գտաւ

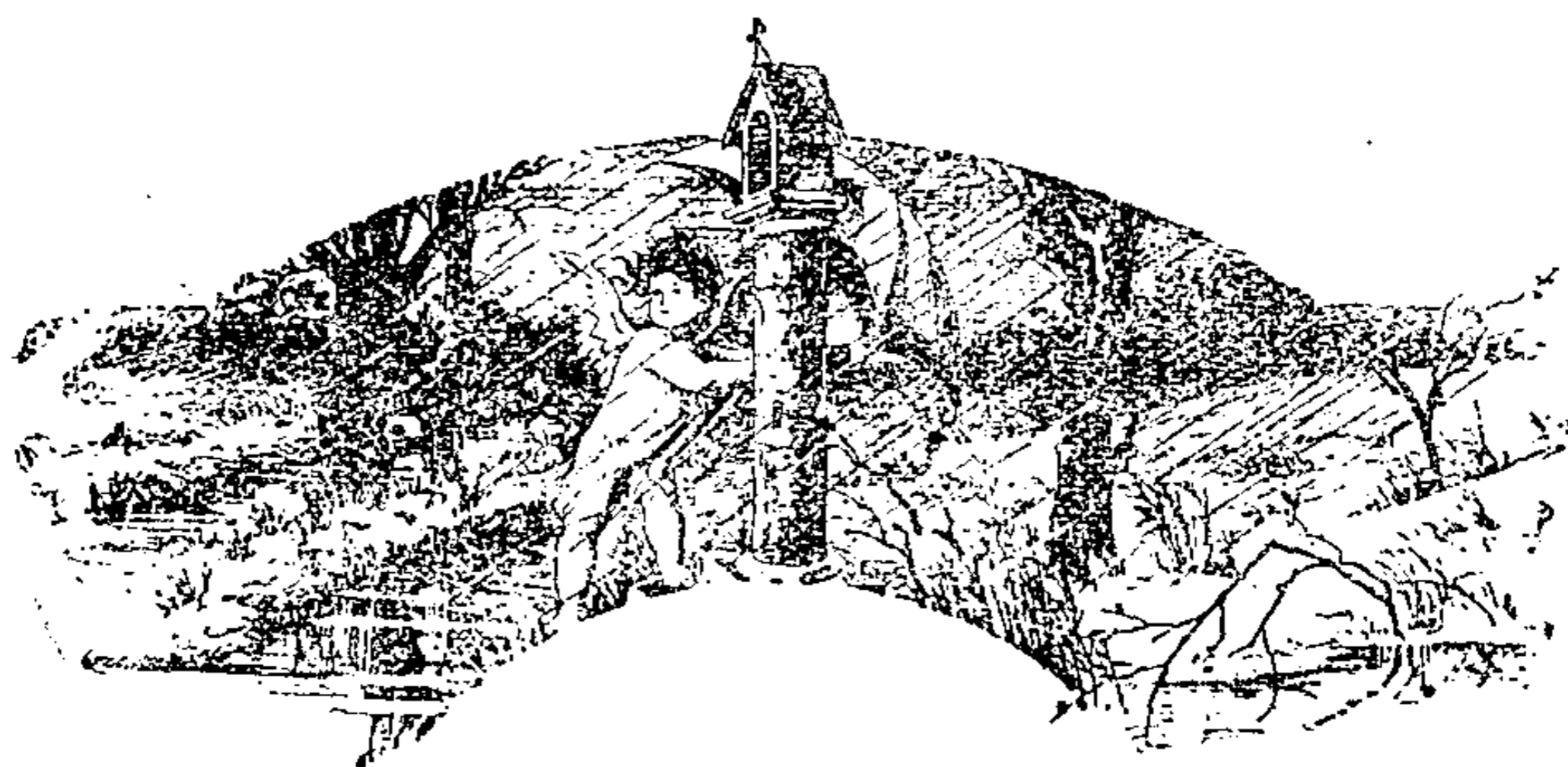
(1) Շահինեան Մուրատ աղային տունը , որ տակաւին կանգուն
կը մնայ Օրթագիւղի բարձանց վրայ , իր հեռաւորութեան ու
գիրքին պատճառաւ , բաւական դժգոհութիւն պատճառեց թատե-
րասէրներուն , այն ատեն Չըրաքեան Անտոն պէլ (Հայր՝ Եագուպ
Անթին փաշայի) իր ծովեզերեաց տան մէկ սրահը Պէշիկթաշլեանի
տրամադրութեան տակ դրաւ , ուր մի քանի ներկայացումներ տեղի
ունեցան :

բանիմաց հասարակութեան կողմէն, ուրկէ քաջայերուե-
լով, Պէշիկթաշլեան հետզհետէ շարադրեց Արեակ Բ. Վա-
հե, Վահան ողբերգութիւնները ու Երից Քաջաց ու
Աւագակաց կատակերգութիւնները և թարգմանեց Ալ-
ֆիէնի խտայացի թատերագիրին Սաւուր ու Բաւսոսը,
Վոյթէրի Մահ Կեսարուն, որոնք մաքուր աշխարհիկ լեզ-
ուաւ թարգմանուած առաջին թատերգութիւնքը եղան
Հայոց մէջ:

Պէշիկթաշլեան հանդիսականներուն ուշադրութիւնը
վառ պահելու ու անոնց արտին մէջ հայրենեաց սուրբ
սէրը արծարծելու համար, իւր ողբերգութեանց նիւթերը
քաղած էր ազգային պատմութենէն, ամէնէն յուզիչ տե-
սարաններով անոնց ցուցնելու համար սիրոյ, միութեան,
եղբայրութեան բարի օրինակները և մի ևւնոյն ժամա-
նակ մատնանիշ ընելու ատելութեան, երկպառակութեան,
մատնութեան ու նախանձու տխուր հետեւանքները, ո-
րոնցմէ մեծապէս մնասուած են հայերը անցեալին մէջ:

Պէշիկթաշլեանի թատերգութեանց ներկայացումնե-
րը մեծ ընդունելութիւն գտան ժողովուրդին կողմէ,
համբաւը տարածուեցաւ ուրիշ դիւղեր ալ, ամէն կող-
մէն դունդադունդ կը դիմէին ներկայ ըլլալու. որովհե-
տեւ տեղւոյն անձկութիւնը արգելք կ'ըլլար դիմող բազ-
մութիւնը գոհացնելու, այն ատեն մտածեցին թատերա-
արահը փոխադրել նորակառոյց Ս. Գ. Կուսաւորչեան
վարժարանին գետնայարկը զոր այս առթիւ մասնաւորա-
պէս թատերական ներկայացմանց յատկացուցին և ըստ
այնմ կառուցին, հոս էր որ շարունակուեցաւ ներկայա-
ցումները մինչև 1860 ի վերջը, յետոյ այս խումբը
ցրուեցաւ և բաւական տարի վերջ պէտք է երթալ գրա-
նելու համար թատերասէրներու անձնուէր նոր խումբ մը,
մի ևւնոյն դիւղին մէջ, որ շարունակէր Պէշիկթաշլեանի
սկսած օգտակար ձեռնարկը, և այս եղաւ Բարեսէր ըն-
կերութեան անդամներու ձեռքով, ինչպէս որ տեսանք:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՉ

ամանակակից հայ պատմութեան էջերուն մէջ, Պէշիկթաշլեանի սիրելի անունը արձանագրուած է իբր եռանդուն գործիչ մը, ո՛չ թէ միայն կը գտնենք զինքը, իր օրով հիմնուած բոլոր բարենպաստակ ընկերութեանց, այլ և հիմնադիրներուն մէջ՝ ամէնէն գործօն անդամներէն մին: Այդ ընկերութեանց ամէնէն աւելի նուիրականն եղած է անշուշտ Համազգեացը, հիմնուած 1846 ին, նախաձեռնութեամբ Մուրադ-Ռափայէլեան վարժարանի նախկին սանուց, որոնց պիտաւորներէն՝ Պէշիկթաշլեան, Ս Ղէքիմեան և Կ. Գարագաշ, առաջին անգամ ժողով մը կը գումարեն վաւերացնելու համար ընկերութեան կանոնագրութիւնը, զոր խմբագրած էր Պետրոս վրդ. Մինասեան՝ Վենետիկոյ Մխիթարեան այն ժրագան ու աղգասէր Հայրը. ընկերութեան նպատակը որչափ հայրենասիրական նոյնչափ ալ կրթական էր և ոչ ալ սահմանափակ միտք ունէր, անոր անգամ կրնային ըլլալ ամէն հայ առանց

դաւանանքի խտրութեան, ինչ որ առաջին քայլ մ'էր դէպի միութիւն, բաժանեալ մասանց միջեւ : Յիրաւի Համազգեաց Ընկերութիւնը խանդավառ ընդունելութիւն դտաւ, շատեր անդամ գրուեցան, ունէր իր առանձին լսարանը, ուր ծանօթ անձնաւորութիւնք կը բանախօսէին շատ անդամ, Պէշիկթաշլեան այս լսարանին մէջ խօսած է իր հայրենաշունչ ճառերէն մէկ քանին, մոլեգին ծափահարութեանց մէջ :

Բայց դժգոհազարար Հասունեան երկարատեւ վէճերու միջոցին, չի կրցաւ ընկերութիւնը բուն իսկ իր նպատակին ծառայել, թէեւ կանոնագրին մէկ յօդուածին համեմատ, աղջկանց վարժարան մը հիմնեց բայց Հասունեան աղգափնա հնարքները արդելք եղան այդ հիմնարկուած վարժարանին մէջ տեսնելու, քով քովի նստած, Հայ ու ու Հայ-Հոտէական ընտանեաց աղջիկներ : Հասունի անկումէն վերջը, վարժարանը միշտ կանգուն մնաց, և տեսաւ իր մէջ համախումբ մը աշակերտուհեաց, որոնց մը դաւանանքէ ըլլալը խնդրոյ առարկայ չեղաւ այլ ևս, շատ մը փոթորկացից շրջաններէն վերջը, աչսօր վարժարանը դարձեալ գոյութիւն ունի և կը ծառայէ իր սուրբ նպատակին, կարող խնամակալութիւն մը ու խնամատես տեսչութիւն մը կը վարեն դոյն յաջողապէս :

Բնականաբար Պէշիկթաշլեանի պէս սիրտ ու հոգի ունեցող մէկը չի պիտի կրնար անտարբեր մնալ Հասունի աղգափորձան ձեռնարկներուն ու քաղաքականութեան : Պատմութիւնը ընդարձակօրէն կը պատմէ թէ ինչ պայքար մղած է ի պաշտպանութիւն աղգին սրբազնագոյն շահուց, թէեւ ինք չի տեսաւ յաղթանակը զոր տարին անվեհեր մարտիկներ, կատարեալ պարտութեան մասնելով ամէն անոնք որ դերակատարներ եղան, այդ գրեթէ կէս դարու, եղբայրադաւ կռիւներուն :

Այն աստիճանն մեծ էր Պէշիկիթաշլեանի գուրգուրանքը Համազգեաց Ընկերութեան վրայ, որ իր քերթուածներուն ամէնէն վսեմներէն մին նուիրած է անոր հաստատութեան մէկ տարեդարձին առթիւ, քերթուած մը որ ընկերութեան վեհ նպատակը կը փառաբանէ, ցուցնելով այն պայքարը զոր մղեցին ազնուազգի հողիներ, զայն պաշտպանելով ամէնէն անարգ հալածանաց դէմ:

Պէշիկիթաշլեան այդ քերթուածին մէջ դրած է լեզուի, արուեստի բոլոր գեղեցկութիւնը, որով Համազգեաց Ընկերութեան յաղթանակը կ'ողջունէ ու բարկութեան սլաքներ կ'արձակէ անոնց դէմ որ զայն կործանելու համար ամէն հնարք մտածեցին: Այս քերթուածը կը մնայ պատմական ասպայսոյ մը բոլոր այն գեանաքարչ արարքներուն, որոնց դէմ ընդ երկար մաքառեցան, Պէշիկիթաշլեանի պէս, ժամանակին ամէնէն կարող գրիչներ, Ահա թէ ի՞նչ կ'ըսէ քերթողը ('): :

Ողջո՞յն քեզ, ո՞վ հրաշակերտ տաճար վեհին իմաստութեան, Իբր ըզկամար ականապատ կամ պանծալի սիւն յաղթական Հրարորբոք աղգային սիրոյն նիւթովքնն և ճրգամբք, Դու ի կայս անխախտելի վերամբարձիւղ և կառուցար:

Ողջո՞յն քեզ, կոթող վրկայդ ուսումնասէր մեր բաղձանաց, Դու գրարգաւաճանս աղգիս ընդ քեզ բարձեալ ունիս, Յերկիր կործան վիմարդեայ տապալեացինբարձրապարիսպք, Գազաթունք աստեղաճեմ բրրգանց անկցին հողաթաւալ:

(¹) Միիթարեան Վենետիոյ Միաբանութեան յարգելի անդամ՝ Հայր Ս. Երեմեան, մեր գրագէտ ազնիւ բարեկամը սոյն քերթուածը ներկայացուց մեզ, Շիրակ շաբաթական հանդէսին միջոցաւ (1909 Մայիս 16, թիւ 14-15):

Յաղթ եղեւինք ամբարձուղէչք ի սասակաշունչ բախեալ
հողմոց ,

Արմատք ի վեր , դլուխն ի փոշի դիակնասցին տերեւաղերծ ,
Իսկ քոյդ հիմունք խոր կայկայեալք ի սիրտըս մեր կուռ
ամբապինդ

Միշտ անկործան դարուց ի դարս կեցցեն յաղթող
ժամանակաց :

Այն ինչ երբեմն շուրջ ըզքե հուր խանձեցաւ առ հասարակ ,
Փետք հրեղէնք ահագնացայտք շրթածաւալ և լալիլիզող ,
Ողողեալ բոցակոհակ այեօքն ի մարտ արշաւէին ,

Յայնժամ Ոգիք՝ ի բարձանց սլացան երկնիցն զթու թեանց :

Շուրջ ճախրելով ընդդիմամարտ բոցոյն զքեզ պաշտպանէին ,

Ակնածեաց կիղիչն անգութ և ընդ ոտիւքըդ նըւաղէր •

Այսպէս միշտ, մաղթեմ Երկինք հրդօր ձեռացդ ընդ հովանեաւ

Պահեսցի անգըծելի ի հարուածոց սեաւ նախանձու :»

Համազդեացէն վերջը կաղմուած ընկերութեանց ա-
մէնէն համազգային դրոշմ կրօզը եղաւ Բարեգործական
ընկերութիւնը , հիմնուած 1860ին նախաձեռնութեամբ
Պէշիկթաշեանի , Տոքթ . Պետան պէյի , Սերովբէ Ալիշա-
նի , Տոքթ . Շիշմանեանի , Գր . Աղաթանի , Օտեանի և
Տոքթ . Բարունակ պէյ Պարուխանի . Սոյն ընկերութեան
նպատակն էր կիլիկիոյ արգասաբեր դաշտերուն մէջ երկ-
րագործութիւնը զարգացնելու հոգ տանիլ՝ նախնական
վարժարաններ բանալով , ուր տղաք պիտի ստանային նա-
խակրթական ուսմանց հետ , երկրագործական ծանօթու-
թիւններ և արհեստական գիտելիքներ , դժբաղդարար
բարեգործականն ալ որոշապէս չի հասաւ իր ազնիւ նպա-
տակին , վասն զի հաշածանքն հասաւ ու կասեցուց իր
քայլերը .

Մի և նոյն տարին հաստատուած է նաև Մուրատ -
Ռափայէլեան վարժարանի նախկին աշակերտաց ընկերակ-

ցութիւնը, որուն հոգին եղած է Պէշիկթաշլեան. թէև որոշապէս նպատակ մը չունէր ընկերութիւնը, բայց ամէն անոնք որ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի նախկին աշակերտութիւնը կը ներկայացնէին, տարին անգամ մը կուգային համախմբուիլ սեզանի մը շուրջը, եղբայրական սիրով ողջունելու մէկզմէկ, զիրար ճանչնալու ու իրարու օգնելու մասնակի նպատակաւ, դարձեալ Պէշիկթաշլեան հոն կը գտնուէր, ինքն էր որ կը նախագահէր երեկոյթներուն, ինքն էր որ ամէնէն առաջ կը բանախօսէր ու իր հայրենասիրական ճառերովը կ'զմայլեցնէր ունկնդիրները⁽¹⁾, դժբաղդարար, ընկերութիւնը հազիւ կրցաւ պահել իր գոյութիւնը 10-12 տարի (1860—1872) Հասունեան-Անդիհասունեան ախօսը կռիւները վերջ տուին ընկերակցութեան, որ ոչ մի կենդանութիւն ցոյց տուաւ և այսպէս տուեց մինչեւ 1908, ցվերահաստատութիւն Օսմանեան Սահմանադրութեան: Ահա այն ատեն Մուրատ-Ռափայէլեան հին ու նոր սանունք վերսկսան, նոր խանդով ու ոգեւորութեամբ, իրենց եղբայրակցութիւնը աւելի ամուր հիմերու վրայ դնելով և միանդամայն աւելի որոշ ու ազնիւ նպատակի⁽²⁾ ծառայելով:

(1) Մուրատ-Ռափայէլեան նախկին աշակերտաց միութիւնը իրեն նուիրական պարտականութիւն ըրած էր, առաջները, 1869էն սկսեալ, ամէն տարի, Պէշիկթաշլեանի մահուան տարելիցին օրը (28 նոյ.) ուխտագնացութիւն մը կատարել իր գերեզմանին վրայ, հանդիսաւոր յարգանք մը ընծայելու համար անմահ բանաստեղծին անմոռանալի յիշատակին. այդ օրը տխրագգեաց խուռն բազմութիւն մը միշտ կը բողոքուէր իր սգաւոր դամբանին շուրջը, հոն միաբերան երգելու համար, հայրենասէր քերթողին «եղբայր եմք մեք որ մըրըրկաւ եիմք գասուած» հոգեզուարճ ու գեղաձայն երգը...:

(2) Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի նախկին աշակերտաց վերակենդանացեալ Միութիւնը, այս անգամ, իրեն նպատակին կցած է նաև շատ ազգօգուտ ձեռնարկ մը, որով իր ծախքով երկու պատանիներ դրած է Մխիթարեան վարժարանը, ի Սագըղ-Աղաճ:

ԳԼՈՒԽ Զ

ՊԵՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ՝ ԵՐԱԺՇՏԱԳԷՏ

Էշիկթաշլեանի պէս գեղարուեստական միտք մը բնականաբար պիտի ունենար նաև երաժշտական ճաշակ ալ, և այս իսկ է պատճառը, որ երբ հիմնուեցաւ երաժեսական ընկերութիւնը 1862ին, անոր անդամներուն մէջ կը գրանենք նաև զինքը: Այս ընկերութեան նպատակը էր երաժշտական սոփիս արթնցնել աղգին մէջ, մինչև այն ատեն Հայոց մէջ երգ, պարերդ գոյութիւն չունէին, արևելեան դանդաղ եղանակները ու երգերն էին որ կը տիրէին ժողովուրդին ամէն խաւերուն մէջ, զգալի էր ընկերութեան մը պէտքը որ գեղարուեստի այս ճիւղը մշակէր ու տար ժողովրդին՝ աղգային, սիրային երգեր, թատերական նուագներ ու պարերգներ: Ընկերութիւնը իւր նպատակին հասնելու համար սկսաւ հրատարակել ՔՆԱՐ Հայկական հանդէսը, որուն միջոցաւ լոյս կը տեսնային ամէնէն մեծ հայ երաժշտագէտներուն յօրինած եղանակներուն նօթաները. հանդէսին խմբագրութիւնը յանձնուած էր Տ. Չուխաճեան ու Գարրիէլ Երանեան քաջ երաժշտագէտ հեղինակներուն, դժբաղդաբար այս վերջնոյն մահուընէ վերջը ընկերութիւնը երկար չի տեսց

և ոչ ալ իր հանդէսը, բայց Հայոց մէջ երաժշտութեան սէրը արթնցնելու բաւական նպաստեց :

Պէշիկիթաշեան, երկար տարիներ դորժակցած է Սրանեանի հետ, մինչ ինք երգեր կը յօրինէր, իր մտերիմն ալ կը կատարէր անոնց եղանակաւորումը : Այս ընկերակցութեամբ պատրաստուած երգերուն մէջ ամէնէն աւելի ազգային դրոշմ կրող հատ մը կայ որ նուիրած է ազգային Սահմանադրութեան վերահաստատման (1) առաջին տարեդարձին : Պէշիկիթաշեան այս երգը գրած է թելադրութեամբ Գ. Օտեանի՝ որ ժամանակակից հայ պատմութեան մէջ կը մնայ անոր բազմարդիւն հիմնադիրներէն մին :

Ահաւասիկ այդ երգին խօսքերը .

Ի ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ազգային Սահմանադրութեան , 1868

Ի զուր ամպերն որոտացին

Ու ամենուն սիրտ դող առաւ .

Ի զուր հրեշտակ Մասեաց սարին՝

Հայոց բողոքին վրայ լացաւ :

Սև ամպերուն մէջէն սրավար՝

Տեսէ՛ք, ի՛նչպէս կ'ելլէ պայծառ :

(1) Ազգային Սահմանադրութիւնը թէև 1860 ին հրատարակուած ու գործադրութեան դրուած է, բայց Օսմ. կառավարութիւնը արգիլած է զայն, որովհետև Ազգը նախապէս իրեն ներկայացուցած չէր ի վաւերացումն : Այս առժամանակեայ դադարումը տեւած է մինչեւ 1863, որ ատեն վաւերացուեցաւ ու հրամայուեցաւ անոր գործադրութիւնը՝ իբր կազմական օրէնք մը հայ Ազգին ներքին գործոց բարւոք վարչութեան և այս պատճառաւ անցաւ Օսմանեան օրինագրքին մէջ :

Ու դայ ցընծալով,
Ընծայ բերելով,
Բիւր երջանկութիւն,
Սահմանադրութիւն:

Ողջո՛յն աւուրն այն դերապանծ
Ուր բարձրացաւ ի լոյս կոթող,
Արդարութեան և իրաւանց
Եւ ազգութեան յաւերժ կոխող •
Արկողն հիմունս անդընդալիր
Եւ մեծ գործոցն հանդիսադիր •
Ու դայ . . .

Նա բարձրացաւ, ու սեւադէմ
Ատելութեան խրոխտ ամբարտակ
Ինկաւ կործան, ու լուսաճեմ
Թրուաւ ու մեզ սէր անուշակ •
Ու զամբարտակն այն խորտակեց
Ու զսէրն անուշ մեզի խըրկեց •
Ու դայ . . .

Ո՛հ, բնագաւառ մեր Հայաստան,
Գերեզմանաց դու հայրենիք,
Նոցա վերայ փրշոց փոխան
Բուսնին զուարթ հոյլ վարդենիք •
Ահա ցաւած ճակտէդ թառամ՝
Կապել պրսակ մի անթառամ՝
Ու դայ . . .

Միթէ տեսնէ՞ք դուք հետըւանց՝
 Հայոց սրաթիւ մեծ ապագայ,
 Որոյ վերայ յերկնից բարձանց
 Փայլի հրաշէկ զատրի վայ,
 Չայն ապարէզ առ ինչէր
 Եւ առաջն տարի

Պէշ. աշխանի պէս զգայուն սիրտ մը բարեկամ
 բար անտ որ չի պիտի մնար իր բարեկամին ⁽¹⁾ դառ-
 նաղէտ մատուան առջև, որուն յիշատակին նուիրած է
 իր շատ սրտաուռչ մէկ քերթուածը .

Քու ցուրտ շիրմիդ վըրայ ուր, վա՛հ, կայ թաղուած
 Առոյգ հասակդ և սրբաբն հուր երկնասլաց,
 Չէ թէ միայն սրիռննք ծաղիկ լի ձեռքով,
 Չէ թէ միայն արցունք անհուն ցաւերով :

(1) Գաբրիէլ Մասնեան (1825-1862) Քաջ ձայնագիր ու
 երաժշտագէտ, Պէշիկթաշխանի բազմաթիւ երգերուն այնչափ սիրուն
 եղանակները ինքը յօրինած է: Վաղամեռիկ վարպետը իր բարեկամ
 Տ. Չուխաճեանի հետ փորձած է, առաջին անգամ, արեւելեան եղա-
 նակները եւրոպական ձայնագրութեամբ գրել, եւրոպացի հեղինակ-
 ներուն՝ գաղափար մը տալու համար հայկական եղանակներուն վրայ :

Այլ և ձօնենք վշտահար
Երգերն անուշ Քրնարին ,
Որոյ փափուկ թելերը
Դու հիւսեցիր սրտագին :

Այն նըւագներն որ բերնէդ սրլայան
Երթալ յողջոյն աւերակաց ցիր ու ցան ,
Լըսեց զանոնք ի դամբանայն Հայրենիք
Եւ սփոփեցան Հայաստանեայց վեհ ոգիք

Լըսէ՛ զանոնք և դու այլ ,
Մահուան քունէն արթընցի՛ր ,
Այն Քրնարին թելերով
Յանսահուժիւն ե՛լ թըռի՛ր :

Բայց Պէշիկթաշլեան երաժշտագէտ մը չէր , բառին գեղեցկագիտական իմաստով , այլ երաժշտասէր մը , որ առանձին , մեծ դեր կատարած է եւրոպական երաժշտութեան սուրբ սէրը արծարծելու Հայոց մէջ , ինքը իտալական սլայծառ երկնքին տակ ապրած , ուր ամենայն ինչ երգ , խինդ ու նուագ է , խորապէս ազդուած չքնաղայն երկրին անհամար հրաշակերտներէն , որոնք կը կանգնին ամէն մէկ քայլափոխիդ առջեւ , անհունապէս ներշնչուած , ասանկ միջավայրի մը , գեղարուեստի անդիմադրելի հրապոյրներէն , և ահա այս տպաւորութեան տակն էր որ Պոլիս դարձաւ , բերելով իր հետը եւրոպական ազնուացուցիչ երաժշտութեան ճաշակը :

Ո՛հ , երաժշտութիւնը , այն բարձր երաժշտութիւնը որ կը դիւթէ ու կը վերացնէ զմարդ դէպի անսահման խտէալի երկնքին բարձունքը , «Այդ երաժշտութիւնը , ինչպէս ըսաւ Պէրպէրեան , մի աշխարհ է աննիւթ , խտական , անձառ գեղեցկութեամբ լի , որուն անդիմադրելի

է հրապոյր և ամէն ոգի զոր կը յափշտակէ իւր ճգողութեան սահմանին մէջ, կը սրբի և կը մերկանայ իւր կեղեւներէն :

Այն ատեն, Պէշիկիթաշիեան, Պուսոյ մէջ ոչ մի տեղ կրցաւ զանել եւրոպական երաժշտութիւնը սիրողներ, Հայերը արեւելեան մեղկ ու թմրեցուցիչ եղանակներ կ'երգէին, ոչ մի ազգային երգ գոյութիւն ունէր հայ շրջանակներուն մէջ, արեւելեան երաժշտութիւնը կը տիրէր ամէն տեղ :

Ուստի, առաջին դործը եղաւ երգեր յօրինել, հայրենասիրական, սիրային, ընտանեկան անմեղ ու զուարթ երգեր, որոնք շուտով տարածուեցան, բերնէ բերան, իր ծանօթ ընտանիքներուն մէջ. այս երգերուն եղանակներէն ոմանք յօրինած էին Չախաճեան եւ իր ընկերը՝ Երանեան, և երբեմն ալ Պէշիկիթաշիեան եւրոպական հնչանաւոր օբերաներու սիրուն եղանակներուն վրայ հայերէն երգեր կը յարմարցնէր և զանոնք կը հաղորդէր ժողովուրդին, որոնք անմիջապէս կը սորուէին ու զմայլանօք կ'երգէին ամենուրեք, այսպէս իտալացի հռչակաւոր հուլազանն՝ Վերսիի՝ Արիլա օբերային եղանակներուն վրայ յարմարցուած են Աւագակաց զաւեշտին մէջ երգուած հետեւեալ երեք ոտանաւորներուն եղանակները .

Վառեց երկինք իր մտեր,

Աւագակաց համար :

Թրալլալլա .

Սահի զուարթ թող գիշեր,

Մեր պալատն է անտառ .

Թրալլալլա .

Երգեն հողմունք փոթորիկ

Աւազակաց համար ,

Թրալլալլա .

Գինուով լեցունն մեր փորիկ

Եկէ՛ք օն դուք ի պար ,

Թրալլալլա .

Երբոր մեռնիմ ես , ո՞վ ընկերք ,
Հարիւր գինուով խօսք տուին որ՝
Լի բաժակներ ամենուն ձեռք
Գան ու պարեն շիրմիս բոլոր .
Եւ առ ի դո՛ն մեծ քաւութեան՝
Ոգւոյս հանգիստ պաղատելով՝
Պիտի ցողեն իմ գերեզման
Հարիւր պուգալ՝ գինիներով :

Ո՞ւր կը դիմէ զուարթադէմ աւազակ
Մինչ լուսին շողայ յեթեր կապուտակ ,
Մեծ իշխան քարանձաւաց՝ լեռներու
Դիմէ ըզնեւ նազունեաց և գանձերու :
Ժառից հատորք են նեցուկ իւր կողին
Սոտ փափուկ՝ լղալարազեղ անկողին ,
Երգ ի բերան փակին աչք մըթապատ
Աւազակին կեանքն ու մահն է ազատ :

Իսկ հետեւեալ սիրային երգին եղանակն առնուած է
Իտալացի հռչակաւոր ուրիշ մէկ նուագահան՝ Յօնիցեթի/
Լուիսա թի Շամունիքս օրերայէն

Ի՞նչ գեղեցիկ փափուկ ժամ էր,
Երբ առաջին անգամ տեսայ
Իմ սիրելւոյս անուշ պատկեր
Տօղատարաւի դաշտին վըրայ,
Չունէր արփին այնչափ փայլմունք
Եւ ոչ թռչնիկ այնչափ երգեր,
Վարդք չունէին այնչափ բուրմունք
Որչափ սրտիկս ունեցաւ սէր (1) :

Բայց կան ուրիշ թատերական երգեր ալ, որոնց
եղանակներուն ո՛ր Օբերաներէն առնուիլը յայտնի չէ,
ասոնցմէ կը յիշուին՝

Սրից Քաջաց դաւեշտին մէջ երգ մը, որ երեք տու-
ներէ կը բաղկանայ՝

Ա. ՏՈՒՆ

Դուք անպիտան քաջեր և դու սատանայ
Ձեզ թուք ու մուր վայլեն և ծեծ անխընայ,
Կորէք թէ չէ պոչերնիդ հոս կը մնայ
Գացէք, դուրս կորէք. մ'երեւնաք երբեք :

Բ. ՏՈՒՆ

Ունինք ահեղ պեխեր, մօրուք սոսկալի,
Ունինք եղջիւր երկայն, մեծ պոչ սատանի,
Ուր կորսըւինք, ամէն մարդ մեզ նըմանի
Եկէք միաբան՝ խընդանք մեք բերան :

(1) Այս սիրային երգը, որուն եղանակն ալ նոյնչափ սիրուն է,
մեզ հաղորդեց մեր սիրելի բարեկամ՝ Երուանդ Էֆ. Օգոստինոսեան
Պէշիկթաշեանի մտերիձեռէն՝ գեղարուեստասէր Անտոն Էֆ. Օգոս-
տինոսեանի որդին և միանգամայն ինքն էր որ ցոյց տուաւ եղա-
նակին հեղինակը :

Գ . ՏՈՒՆ

Ուրեմբն փուճ են պարծենկոտ ճառատանք
Թող հով կըլլեն յիմար շրթունք մեծարանք,
Ու մենք ի պար, ի կայթ հոս զըւարթանանք
Եկէք՝ միարան՝ խնդանք մէկ բերան :

Պէշիկթաշլեան գրած է հաւ Երգ Բարեկենդանի
վերնագրով զուարթ ոտանաւոր մը, որուն եղանակն ալ
հիւթին պէս զուարթութիւն կը բուրէ՝

Ոսկի ամպերուն մէջ մըտաւ արեւ,
Եկէք բոլորինք սեղանին առջեւ :

Քան արեւուն ճառագայթք,
Փայլի կարմիր այս գաւաթ .

Գինի՞ , գինի՞ ,
Կուտաս ոգի ,
Բիւր անգամ ,
Կը հետեմ գինին՝
Կը զըւարթանամ :

Սեղանն է իմին փառաց ասպարէզ ,
Թէ կուգան ցաւեր և հոգք աղեկէզ ,

Ես լաւ ուտել սորվեցայ
Ես լաւ խըմել սորվեցայ :
Գինուոյ փրփուր
Բոցահուր ,
Մեծ ուրախութիւն
Սըփուէ ընդհանուր :

Ալֆիէրի Իտալացի հեղինակին՝ Սաւուղ թատրեր-
գութեան թարգմանութեանը մէջ երեք տուն երգ մը
գրած է Պէշիկթաշեան, որուն եղանակին հեղինակն
անծանօթ է .

1

Անկաւ Սաւուղ քաջամարտիկ ,
Հուծանս վըրէժք մեր համբուն ,
Փափկիկ դստերք փրղըշտացիք ,
Ելէ՛ք ի պար զըւարթուն .

2

Կոյս պեղեցիկ , քո տարիսելին ,
Դարձցի աղատ ի մարտէն ,
Բեկաւ սուսեր ծանր գոռողին՝
Առայդ կենաց մահազէն :

3

Ցնծասցենս դաշտք արիւնտուղ ,
Ոտից քաջին առաթուր ,
Գեղածիծաղ պըճնին նորուզ ,
Շիջաւ մարտից լախուղ հուր :

Կոռնակ ողբերգութեան մէջ Հեզիկ և Յուլակ Ներսէս
նախարարին երկու սիրասուն զաւակները կը ներկայաց-
ուին , զոր Կոռնակ վաստութեամբ կը թունաւորէ . հետեւեալ
սրտաշարժ ողբերգը նու իրուած է այս երկու անմեղներուն .
սոյն երգը դերասաններուն խմբին կողմէն կ'երգուէր
վերջին արարուածին մէջ :

Շաղ մարդարտեայ և զեփիւռիկ
Գգուեն ըզհողդ, Յուլա՛կ, Հեզի՛կ,
Որորեսցին զոգեակըս ձեր
Սոխակք անոյշ ի դայլայլիկ :

Ուսցին մանկիկք ի գիրգ տիոց,
Ուսցին փափկիկ դըստերք Հայոց
Երգ մի տըխուր թոթով ի բան,
Չօնել ընծայ շիրմաց ձերոց :

Չեռն ի ձեռին շուրջ պարաւոր
Գայցեն փոքրիկ հրեշտակք լուոր,
Վարդըս կարմիր գայցեն սիռել,
Յերկնից դրախտէն փընջից յուոր :

Անդ կիպարոյն ի յոստ ցամաք,
Կախում ըզքնարս ողբանըւսդ,
Ի շունչ հողմոյն թող մրմնջէ՝
«Չեզ քուսդ անոյշ, Հեզի՛կ, Յուլա՛կ» (1)

(1) «Մատենագրութիւնի Պեթիկթաշէանի» հատորը որ հրատարակուած է 1870ին նախաձեռնութեամբ Ծերենցի, չի պարունակեր երից Քաջաց. Բարեկենդանի, Սաւուղի երգերը և Հեզիկ ու Յուլակ ողբերգը իր թատերագութեանց շարքին մէջ, և այժմ հազիւ կարելի է գտնել տակաւին քանի մը անձինք, որ գոց գիտնան Ասոնք անվրէպ կորսուած պիտի ըլլային եթէ չըլլար պաշտելի բանաստեղծին աշակերտներէն՝ Յով. Հիւրմիւղի (Հայր Արտաշէս Էֆ. Հիւրմիւղի) ինամբը որով ժողոված ու պահած էր զանոնք, այսպէս անդարմանելի կորուստէ փրկելով :

ԳԼՈՒԽ Է.

ՊԷՇԻԿՅԱՇԼԵԱՆ՝ ՄԵԾ ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ

Եշիկթաշչեան ոչ թէ միայն տասնևիննե-
րորդ դարուն ամէնէն ուշադրաւ գրական
դէմքերէն մին է, այլ և ամէնէն ազգա-
նուէր գործիչը. իր մտաւոր բարձր կարողութեամբ միա-
ցուցած էր նաև մեծ հայրենասէրի մը ձիրքերը, ինքը
եղած է առաջինն որ եղբայրութեան ու սիրոյ սկզբունքը
քարոզած է դրչին ու խօսքին բոլոր թափովը, կորովա-
մտութեամբ մաքառած է ազգատեացութեան դէմ ու աշ-
խատած է ողի ի բռին ջնջելու ազգին երկու բաժան-
մանց մէջ թիւր կարծիքները ու համոզումները, որոնք
այնքան տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունէին, իր դրչին
բոլոր ոյժը ու հոգւոյն բոլոր խանդերը գործածած է եղ-
բայրութեան ու սիրոյ դաղափարը տարածելու համար,
առ այս տուած մէկէ աւելի ապացոյցներ մատնանիչ կ'ը-
նեն իր առանձին դերը այս նուիրական սկզբունքը տա-
րածելուն համար ազգին մէջ, և ի՛նչ աւելի գերագոյն
ապացոյց քան այն երգը, որ մեծ հայրենասէրին բուն
զգացմանց խտացումն է, յանկարծ թուաւ գեղաձայն քնա-
րին թելերէն ու արձագանգ գտաւ բոլոր սրտերուն մէջ
թէ՛

Ի բիւր ձայնից բնութեան շքեղ
Թէ երգք թռչին սիրողարար,
Մատուց կուսին ամենագեղ
Թէ որ զարնեն փափուկ քրնար,
Չունին ձայն մի այնքան սիրուն
Քան զանձկալի եղբայր անուն :

Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր ենք մեք
Որ մըրըրկաւ էինք դատուած .
Բաղդին ամեն ռի չարանինդ
Ի մի համբոյր ցրուին՝ ի բայ .
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալի եղբայր անուն :

Երբ ալեւոր Մայրն Հայաստան
Տեանէ զորդիս իւր քովէ քով,
Սըրտին խորունկ վէրքըն դաժան
Քաղցր արտասուայ բուժին ցօղով
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալի եղբայր անուն :

Մէկտեղ լացինք մենք ի հրնում . . .
Եկէք դարձեալ յար անբաժան
Խառնենք զարտօսը և ըղխնդում
Որ բաղմածնունդ ըլլայ մեր ջան .
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալի եղբայր անուն :

Մէկտեղ յողնինք, մէկտեղ ցանենք,
Մէկտեղ թափին մեր քրտինքներ,
Ըզհունձ բարեաց յերկինս հանենք
Որ կեանք սանուն Հայոց դաշտեր,
Ընդ աստեղօք ի՛նչ կայ սիրուն
Քան զանձկալի եղբայր անուն :

Այս պարզ, անկեղծ ու շատ բնական երգը Հայոց միջնադար հորիզոնին վրայէն, շանթի մը պէս, յանկարծ եկաւ ցնցել ամէնէն անտարբերն անգամ: «Այս երգը, ինչպէս կ'ըսէ Ս. Չօպանեան՝ ժամանակակից հայ մեծ քերթողը ու մատենագիրը, ելեկարականացուց հայ սրտերը, հալեցուց սառոյցը որ դեռ կը մնար Լուսաւորչական ու Հռոմէական Հայոց միջեւ, ամէնէն սիրական, ամէնէն յաճախ երգուած երգը դարձաւ, ամէն երեկոյթի, ժողովքի, հանդէսի մէջ հնչեց ու հողիներու վրայ խաղաղութեան, եղբայրութեան ու սիրոյ արեւ մը քաղցրաշունչ ծագեցուց»: Հայրենասէր քերթողը շարունակեց իր յառաջադրած վսեմ ձեռնարկին մէջ, խանդավառեց հայ ժողովուրդը հայրենասիրական նորանոր երգերով, որոնք ամէն հայ շրթանց վրայ կենդանի պիտի մնան յաւիտեան, այս երգերն եղան որ գային, երկնաւաք հրեշտակներու պէս, սէր ու միութիւն սփռել ամենուրեք, ու ամէնուն սրտերուն մէջ հայրենիքի ու ազգի սրբազան անուաները դրոշմել, թմրած ու անզգայ հողիներու մէջ՝ տառապեալ ցեղի մը վրայ հրաւիրել ազգակիցի մը նուիրական պարտականութիւնը: Ահա ասոնք եղան Պէշիկթաշլեանի կատարած մեծ դերը, զոր պատմութիւնը կ'արձանագրէ ու կ'անմահացնէ:

Պէշիկթաշլեանի գործունէութեան ամէնէն խանդավառ միջոցին էր որ ծագեցաւ Չէյթունի ապստամբութիւնը (1862): Տաւրոսի անմատչելի լեռանց մէկ կողին վրայ հաստատուած դիւղաքաղաք մ'է Չէյթուն, ուր եկած են ապաւեն փնտռել, դարեր առաջ, կիլիկիոյ հայ իշխանապետութեան փառաւոր անցեալէն մնացած վերջին բեկորները, հոն պահելու համար պատմական յիշատակներէն իրենց մնացած յետին մասերը: առանձնաշնորհու թեանց, զորս կրցած են պաշտպանել անվթար, բաց ար-

ծուերոյնը միշտ շրջակայ ցեղերուն աչքի փուշը եղած էր որոնց հետ շարունակ կուռած են, այս անապահով վիճակը պատճառ եղաւ, այն տարին, որ Չէյթուեցիք ապրստամբին ու պահանջեն իրենց դոյութեան աւելի ապահով պայմաններ: Քանի մը հերոսական կռիւներէն վերջը, Չէյթուեցիք պատգամաւորութիւն մը ճամբայ հանեցին դէպի մայրաքաղաք, ուր կուգային կառավարութեան մօտ դիմումներ ընելու իրենց իրաւանց պաշտպանութեան, այդ պատգամաւորութեան գլուխը կը գտնուէր Տ. Մովսէս քահանան:

Պոլսոյ մէջ հետաքրքրութիւնը մեծ էր ի տես այն լեռնականներուն, որոնք իրենց երկրին տարազով եկած էին և այսպէս կը ներկայանային պաշտօնական մարմիններու մօտ, ամէն կարգի աղգայինք փութային այցելել և լսել, իրենց իսկ բերնէն, Չէյթուեցեաց քաջագործութեանց պատմութիւնը. կ'ըսեն թէ ամէնէն առաջ Պէշիկթաշիեան եկաւ գտաւ զիրենք և մտիկ ըրաւ անոնց նկարագրականները՝ անասման ուրախութեամբ, թէ ի՞նչ աղդեցութիւն կրեց մեծ հայրենասէրը ի լուր անվեհեր լեռնականներու պատմութեանց, թողունք որ պատմէ շատ մօտէն ճանչցած է վաղամեռիկ քերթողը մեզի Տիկին Սր. Ս. Երիցեան ⁽¹⁾, բանաստեղծին մտերիմը, որ շատ մօտէն ճանչցած է զինքը ու գրած է անոր վերջին օրերուն օրագրութիւնը:

«1862 թուականի վերջերը՝ Չէյթուեցի անցքերից անմիջապէս յետոյ, այդ երկրի նշանաւոր Տէր Մովսէս քահանան, որ երեսփոխանութեան պաշտօնով Պոլիս էր եկած, մեր տանը հիւր եղաւ. դորա սրտաշարժ պատ-

(1) Տիկին Սր. Աղեք. Երիցեան, քոյր Մարկոս Աղաբեկեանի ու ամուսին հնախօս ու հրապարակագիր Աղեք. Երիցեանի, ուռսահայ գրագիտուհին ունի շատ մը գրուածներ, զանազան թերթերու, մասնաւորապէս Փորձ հանդէսին մէջ, իր անունն ալ Պէշիկթաշիեանէն միշտ անբաժան պիտի յիշուի:

մութիւնները լսելու համար մեզ մօտ յաճախող երիտա-
սարդների թիւը օրէց օր շատանում էր : Սովորականից
ստէպ յաճախողը և ժամերով Տէր Մովսէսի մօտ նստողը
Պէշիկթաշլեանն էր : Մի սրտաշարժ տեսարան էր հայ մարդու
համար , երբ Տ . Մովսէսի արած Ձէյթունցոց նկարագրու-
թիւնը Պէշիկթաշլեանի խոշոր աչքերը արտասուք կը
լքցնէին և հետեւօրոք այդ երկու հայասէր անձանց հոգ-
ւոյն կրքերը կը դրգուէին : 1863ի սկզբում , ձմեռնային մի
ցուրտ երեկոյ էր , Տ . Մովսէսի հետաքրքրական վէպերը
գրաւած էին չորս կողմը խմբուած երիտասարդների հե-
տաքրքրութիւնը , նա պատմում էր մի սիրտ ճմլող անցք ,
թէ ինչպէս , մի յուսահատ մայր , մի խեղճուկ հայ կին ,
գիշերային լուսթեան մէջ , պատերազմի դաշտին վերայ
փնտուում էր իր միակ որդւոյն գիակը , որ մի օր առաջ
մեծ ջարդ տուած էր հայրենեաց թշնամեաց : Խորին լուս-
թեամբ և մորմոքած սրտերով լսում էինք այդ պատմու-
թիւնը , տպաւորութիւնը շատ մեծ էր . . . նոյն գիշերը
հիւրերից մի քանիսը մնացին մեր տանը քնելու , որոնց
թւումն էր նաև Պէշիկթաշլեանը : Միւս օրը , նախաճա-
շիկի ժամանակ , Պէշիկթաշլեանը կարդաց մի կտոր թղթի
վրայ մատիտով գրած հետեւեալ բանաստեղծութիւնը , զոր
գրած էր Տ . Մովսէսի առաջի գիշերուայ արած տըխ-
րադին պատմութեան ազդեցութեան ներքոյ .

Դու դ՞՞վ խնդրես , մայր իմ անոյշ .

Ե՛կ , մի՛ դողար , մօտեցի՛ր հոս ,

Անլաց աչօք դիտէ՛ զորդիդ

Ու իւր վէրքերն արիւնահոս :

Խուժից մայրեր թող լան՝ ու դուն

Ուրախ լուրեր տա՛ր ի Ձէյթուն

Ինչպէս երբեմն որրանիս մէջ
Կակուղ ձեռքով փայփայելով ,
Մանկիկ մարմնոյս հանգիստ տայիր
Իբրեւ հրեշտակ նըւագելով ,

Ձիս հանգչեցուր ի հող՝ և դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձէյթուն :

«Նորեկ որդւոյս կենացն արեւ
Ձեզի համար փայլի՛, Հայե՛ր» ,
Այսպէս յայնժամ դու կ'երգէիր՝
Օրօրոցիս նըստեալ քովեր .

Սնունց համար շիջաւ՝ և դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձէյթուն :

Կարմիր կայլակք ցայտին վէրքէս ,
Սակայն , մա՛յր իմ , նայէ՛ չորս դին ,
Չարիւնը ուշտ թուժերըն տե՛ս
Հազարներով փրոււած գետին .

Կերաւ զանոնք սուր մեր՝ ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձէյթուն :

Մըռնչեցին ինչպէս վիշապ
Ու մեր վըրայ յարձակեցան .
Ո՛վ հայրենիք , ի հուր ի բոց
Քո համար մեր սիրտք վառեցան .

Կարմիր ներկան ձորք մեր՝ ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձէյթուն :

Ու ծափ զարկին մեր հարց ոսկերք
Ձի չէ՛ մեռած Հայոց կրրակ ,
Ու ցընծային այնչափ զոհեր
Ձի լուծաւ վրէժ յարեան վըտակ .

Խնտաց Մասիս , մա՛յր իմ , և դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձէյթուն :

Վերջին համբոյր տամ քեզ , մա՛յրիկ ,
Հատուցանես զայն սիրուհւոյս .
Վերջին անգամ գրկեմ մեր հող
Ոյր արդ կ'իջնամ ի ծոյն անոյս :

Խաչ մը տընկէ վրբաս՝ ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ձէյթուն :

« Ձը հայելով այն ժամանակուայ մատաղ հասակին ,
ես՝ հոյն միջոցներում՝ մեծ եռանդով աշխատում էի տե-
ղեկանայ ազգիս ժամանակակից անցքերին : Ձէյթունը իր
ազատ օղով , իր քաջ բնակիչներով իմ սիրած աւարկան էր :

« Այն ատեն Ձէյթունի անցքերը մեծ ազդեցութիւն
ունեցան Պոլսոյ և այլ տեղերի Հայոց վերայ . ամենայն
ոք կիլիկիան ունէր ի բերան . ամենայն ոք մասնակից էր
դրամական հանդանակութեանց . ընկերութիւններ էին
կազմվում , թանգարաններ և դպրոցներ հաստատում և
վարժապետներ ուղարկում կիլիկիա : Նոյն իսկ հռոմէա-
դաւան հայ երիտասարդները մտնում էին դէպի իրանց
լուսաւորչական եղբայրներն ունեցած ատելութիւնը , եւ
ամենայն սիրով թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս օգ-
նում էին այս ձեռնարկութիւններին : »

Սիրտ մը որ այնչափ խանդավառութեամբ լեցուած
էր այս հրատապ խնդրոյն աւթիւ , հետզհետէ ցոյց տուաւ
իր հայրենասիրական զգայունները Ձէյթունի երգեր տա-
ղերուն մէջ .

Հ Ա Յ Ք Ա Ջ Ո Ր Դ Ի

Ապառաժուտ լերան մը կող ,
Յեցեալ ի քար գերեզմանի ,
Աչք մերթ յերկինս և մերթ ի հող՝

Սարտիշագեղ կայր պատանի •

Ո՛վ դու որդիդ լերանց հովտաց ,
Ինչո՞ւ այդպէս սիրտդ է ցաւած :

Կ'ուզե՞ս որ մեծ փոթորկեալ ծով

Մատուցանէ քեզ մըխիթար՝

Կոհակաշարժ իւր լարերով

Երգեալ ի շունչ մըրըրկավար :

Ո՛վ դու որդիդ լերանց հովտաց ,

Ինչո՞ւ այդպէս սիրտդ է ցաւած :

Կ'ուզե՞ս որ քեզ ահեղաշուք

Սընդայ կամարն աստեղց անթիւ ,

Եւ բընութիւն պայծառ զարդուք

Ժրպատի ծաղկամբ և գեփիւռիւ •

Ո՛վ դու որդիդ լերանց հովտաց ,

Ինչո՞ւ այդպէս սիրտդ է ցաւած :

Կամ փափկագոյն այլ ըսփոփանք

Միթէ կ'ուզե՞ս մօր քաղցուենի

Ու սիրուհոյ անուշ գգուանք ,

Որ քու կըսկիծըդ փարատի •

Դեռ ի՞նչ կ'ուզես , ո՞հ մի՛ ծածկեր . . .

— Կ'ուզե՛մ վառօդ և գնտակներ (1) :

Իսկ ԹԱՂՈՒՄՆ ՔԱՋՈՐԴԻՈՅՆ ազատ թարգմանութիւն մ'է Ուոլֆ անգլիացի բանաստեղծին մէկ քերթուածին՝ այնչափ ճարտարօրէն կատարուած , որ բնագրին բոլոր շնորհը ու փափկութիւնը կրցած է պահել :

(1) Այս տաղը Վիքթոր Հիւկոյի «Տղան» անունով քերթուածին հետեւողութեամբ գրուած է :

Ո՛չ փող զարկինք, ո՛չ արձագանգ լեռնասոյզ
Սարէ ի սար չարաշըշուկ տարին լուր •
Ու չերգեցինք ողբոց երգեր սրտայոյզ
Երբ պատանւոյն բացինք մըռայլ փոսին դուռ •

Գիշերական մուշ ըստուերներ շուրջ կային
Երբ հրացանի կոթով ըզհող փորեցինք •
Հուսին միայն դողդոջ շողայր մեր գլխին :
Սուգ էր պատեր ըզդաշա բլուր և երկինք •

Պէտք չէր դագաղ, և ոչ ճերմակ պատանքներ
Որով գողցուէր ազատորդի Զէյթունցին •
Նա յետ մարտին կարծես յոգնած կը հանգչէր •
Ու վերարկուն կարմիր բաւէր իւր անձին :

Անձայն ու՛ կարճ «Ննջեցելոց» մի զրուցեց
Մեր քաջ Տէրատէրն, զինուոր Հայոց 'ԼԱստուծոյ,
Գովեց ըզմահն և զքաջութիւնն իւր օրհնեց,
Թոյլ չի տըլաւ հաւաչ մ'ու ճիչ հանելոյ,

Բայց երբ գըլուխն ի բարձ դըրինք հողաշէն,
Տեսանք ըզգեզ ճակտին ու վէրքըն պայծառ,
«Ո՛վ պատանեակ, ըսինք ամէնքս մէկ բերնէն,
Վասն հայրենեաց մեռար, դու շա՛տ ապրեցար :

«Գընա՛ զրուցէ՛ հայկազարմից մեծ ոգւոց
Որ կան այստեղ ազատ ու քաջ դեռ Հայեր,
Որոնք ի բիւր պատերազմաց թէպէտ խոց՝
Մէջ ամպրոպաց ի ժայռ կանգուն են կեցեր» •

Մէյ մ'ալ քամի յանկարծ փրչեց ցըրտաշունչ •
Հուսնին շողերն եկաւ գոցեց մըթին ամպ,
Ու մեր սարերն, զերթ ուրուականք անմըռունչ
Սեւ գըլուխնին տնկած դիտեն ապշութեամբ •

ՀԱՅ ՔԱՂՈՒՀԻՆ, հիանալի քերթուած մ'է բոլորովին ինքնատիպ, ուր բանաստեղծը ցոյց կուտայ անգամ մ'ևս իր գրչին շքեղութիւնը .

Այն ո՞ւր կ'երթայ դըւարթագէտ

Եւ սուրալով լերանց վրրան

Փափուկ թեթեւ ոտիցն ի ճեմ ,

Ուսից վրբայ հերքըն ծըփան :

Արդեօք չքնաղ եկա՞ւ դարուն :

Կամ աւետի՞ս ետ ծիծառնուկ

Թէ՛ ե՛լ հաղուէ՛ , պարէ՛ Ձէյթուն ,

Ելէ՛ք ի դաշտ , ծե՛ր , կո՛յս , մանո՛ւկ .

Եւ նա խնտում և զարդարուած

Ու նազելով աշխուժարար

Կ'երթայ ընդ պարս ընկերուհեաց

Քաղել նարկիզ և նունուֆար :

Սակայն ոչ ոք կայ իլին քով .

Չայն կը լըսուի , բայց ծիծառն չէ .

Թեւիցը տակ չունի կողով

Ուր որ ծաղկի փունջեր շարէ :

Բօթ մը փըչեց ինչպէս մըրրիկ ,

Ու Ձէյթունի անտառներուն

Յաղթահասակ դողան մայրիք ,

Ցցուեց առիւծ բաշ գալարուն :

Այն բարձրաբերձ սարից պահպան

Ազատութի՛ւնն՝ ել սըլացաւ ,

Հովտաց դաշտաց հիւղից վրրան

Թեւատարած հովանացաւ :

Պատգիւն կենդանագիր Մ. ՊԷՇԻԿՅԱՆԸՆԱՆԻ

Լուսանկարեալ Տ. ԺՈԶԿՅԷ

Բերա-Շիշի

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՊԷՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ՝ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Էշիկթաշլեան՝ Թրքահայոց դասական
ամէնէն մեծ բանաստեղծը, Մուրատ-
եան վարժարանի նախկին աշակերան

էր, իր օրով Վենետիկի Մխիթարեանց կրթական այս
յարկը փայլուն շրջան մը կը բոլորէր, աւատօրէն պար-
գեւելով աղգին, մէկզմէկէ յուսալից դաւաններ և յիրաւի
տաննեւիններօրդ դարուն աւաջին կիսուն է, որ կը
գտնենք Ս. Ղազարի Վանուց ամէնէն փառաւոր ժամանա-
կը, վասն զի նոյն միջոցին հոն՝ այդ խաղաղիկ Մենաստանին
մէջ, կ'ապրէին հայկական երկրորդ օսկեղարուն հոյակապ
վարպետներն, որոնք հայ լեզուն ու մասնագրութեան
վերածնունդը պատրաստեցին՝ նոր դարադլուխ մը բա-
նալով աղգային մասնագրութեան զարգացման. կէս
դարու չափ տեւած այս ժամանակամիջոցին, փայլեցան
Հ. Արսէն Կ. Բագրատունի, Հ. Եր. և Հ. Գ. Հիւր-
միւզ, Հ. Ղ. Ալիշան, Հ. Գ. Այվազովսքի և ուրիշներ,
որոնք հայ լեզուն տարին հասցուցին այնպիսի կատարե-
լութեան մը, որ ոչ մէկ դարուն կրցած էր հասնիլ.

Ասանկ մեծ վարպետներուն շնչովն էր, ահա, Պէշիկ-

Թաշեան ապրեցաւ իր ուսանողական կեանքը, որ բնականաբար պիտի ազդուէր խորապէս և պիտի կազմուէր, այս ինքնաբոյս հանճարին մէջ, տալագայ մեծ բանաստեղծը, որ ներդաշնակ, պայծառ ու վճիտ լեզուաւ արտայայտեց իր ներշնչումները, որոնք լուսաշող աղամանդներուն պէս, կը մնան յաւէտ անշէջ հայ գրականութեան մէջ:

Այս անդուգական միտքը, հաւասար ճարտարութեամբ, գրեց բանաստեղծական երեք սեռերն ալ, բնաբերգական, եղերերգական ու դիւցազներգական:

Քնարերգական բանաստեղծութենէն հրաշալի տաղեր թողած է, որոնք յաւիտեան անմահ պիտի մնան իրենց ներդաշնակութեամբը, ոճի ու լեզուի կատարելութեամբը, և ի՛նչ աւելի քաղցրահնչիւն ու խորազդեցիկ քան Գարունը, Հայրենի երգը, Գնացե՛ք իմ Յաղէր, Ասունը, Զեփիւռը, Այեմսաղը, Վերադարձը, Հսկայի՛ն Լեռան Պսոյսը և այլն:

Գարունը զմայլելի եղանակաւ երգ մ'է միանգամայն, որ այնչափ շնորհալի ու դաշնակաւ որ կը հնչէ ու եղած է հայ ժողովրդին ամէնէն սիրելի երգը:

Ո՛հ ի՛նչ անուշ և ի՛նչպէս դով
Առաւօտուց փրչես՝ հովի՛կ,
Ծաղկանց վըրայ դուրգուրալով
Եւ մազերուն կուսին փափկիկ •
Բայց չես հովիկ իմ Հայրենեաց,
Գընա՛ անցի՛ր սըրտէս ի բաց:

Ո՛հ ի՛նչ աղու և սըրտագին
Ծառոց մէջէն երգես՝ թռչնի՛կ •
Սիրոյ ժամերն ի յանտառին
Ըզմայլեցան ի քո ձայնիկ •

Բայց չես թռչնիկ իմ Հայրենեաց,
Գրնա՛ երգէ՛ սրբաւէս ի բաց :

Ո՛հ ի՛նչ մրմունջ հանես՝ վրտակ
Ականակիտ ու հանդարտիկ .
Բու հայելւոյդ մէջ անապակ
Նային զիրենք վարդն ու աղջիկ .
Բայց չես վրտակ իմ Հայրենեաց,
Գրնա՛ հոսէ սրբաւէս ի բաց :

Թէպէտ թռչնիկն ու հովն Հայոց
Աւերակաց շրջին վերայ,
Թէպէտ պղտոր վրտակն Հայոց
Նոճիներու մէջ կը սողայ,
Նոքա հառա՛չք են Հայրենեաց,
Նոքա չերթա՛ն սրբաւէս ի բաց :

Հայրենի Երգը ⁽¹⁾, թէև թարգմանօրէն բայց բոլորովին ինքնատիպ ձև մը առած է բանաստեղծին ճարտար գրչին տակ, յարմարցնելով զայն հայրենասիրական բաղձանքներուն .

Մինչդեռ յուսով խայտայ բնութիւն
Յետ դառնաշունչ ձրտերայնւոյն
Եւ ի գաւառն իմ հայրենի
Գեղածիծաղ դառնայ դարուն ,
Մինչ բոյր ի բոյր փըթթին ծաղկունք
Եւ ճրուռողեն նորեկ ծիծառնք ,
Ի քեզ ես դարձ առնեմ յայնժամ ,
Ո՛հ ցանկալիդ իմ Հայաստան :

Ոչ Հելուետեան ինձ դաշտավայրք
Եւ կամ զըւարթ մարդագետինք ,
Ոչ քան ըզքեզ չըքնաղագեղ
Իտալական պայծառ երկինք ,
Հեռի ի քէն պանդուխտ գոլով ,
Քոյովըդ յար տապիմ անձկով .
Ի խանձարուրդ իմոց կենաց ,
Ո՛վ Հայաստան , առնեմ ես դարձ :

Գայլեն աւուրք ուր մանկութեան
Անկցի տիտցս իմ դեղ դալար
Եւ յինէն խոյս տացեն վայելք
Կենաց՝ թեթեւ ի գարշապար ,
Ուր հէզ Մուսայս մատն ի յերեր
Մոռանայցէ երգել ըզսէր .
Ըզնինջ ի ծոցդ առնում յայնժամ ,
Ո՛վ ցանկալիդ իմ Հայաստան :

(1) Սոյն երգը , որ ծանր շեշտերով եղանակ մը ունի , quand tout retourne à l'espérance քրանսերէն քերթուածին հետեւողու-

Գնացիք իմ Տաղբը, Առուներ, Ձեփիււոք, Ալեմսաղը,
Հսկային լեռան վրայ պտոյս մը, Վերադարձը, բոլորն ալ
բանաստեղծին դրչին ինքնատիպ քերթուածներն են, ուր
քնութիւնը կ'երգէ այնչափ ներդաշնակութեամբ ու սի-
րային գողտրիկ ակնարկութիւններով անոր, որ իր պաշ-
տելին եղած է մինչեւ վերջը :

Թեամբ գրուած է, նոյնը ըրած է նաև Տոքթ. Ն. Ռուսինեան ւ
Երկու նմանողաբար թարգմանութեան միջեւ բաղդատութիւն
մը շահեկանութենէ զուրկ չըլլալուն պատճառաւ, հարկ դա-
տեցինք զայն ալ ներկայացնել :

Երբոր բացուին դռները յուսոյ,
Եւ մեր երկրէն փախ սայ ձրմեռ .
Չրֆնաղ երկինս մեր Արմենիոյ,
Երբ փայլէ իւր ֆաղցրիկ օդեր,
Երբոր ծիծառն ի բոյն դառնայ,
Երբոր ծառերն հազնին սերել .
Ցանկամ սեսնել զիմ Կիլիկիա
Աշխարհ որ ինձ ետուր արել .

Տեսի դաւեսերն Սիւրիոյ
Լեռնն Լիբանան եւ իւր մայրեր,
Տեսի զերկիրըն Իսալիոյ
Վեցնեթիկ եւ իւր կոնսոլներ .
Կողքի նման չիք մեր Կիպրեայ,
Եւ ոչ մէկ վայր է արդարեւ,
Ցանկամ սեսնել զիմ Կիլիկիա
Աշխարհ որ ինձ ետուր արել :

Հասակ մը կայ մեր կեցաց մէջ,
Ուր ամենայն իղձ կաւարսի .
Հասակ մը ուր հէզին ի սենչ,
Յիւսակաց իւր կարօթի,
Յորժամ ֆնարս իմ ցրտանայ,
Սիրոյն սալով վերջին բարեւ,
Երբամ նրնջել յիմ Կիլիկիա,
Աշխարհ որ ինձ ետուր արել :

Գնացէ՛ք, իմ տաղք, ոչ թէ յեթեր
Ուր շող եւ փայլ և հով ժպտին,
Եւ ուր զուարթնոյն վարսք լուսահեր
Ծալ ծալ ի ճեմս իւր ծածանին:

Գնացէ՛ք, իմ տաղք, ոչ ի կամար
Ուր լուսափթիթ ծաղկունք երկնից
Իբր ըզդրասանդ ականց գոհար՝
Կախեալ ցոլան յոլորս վնջից:

Գնացէ՛ք, իմ տաղք, ոչ թէ ի ծոց
Զարմանահրաշ սիրոյ բնութեան
Որ ի յաւիւն ի հաւր՝ և ի բոց
Վառէ, գրկէ, տածէ զհամայն:

Գնացէ՛ք, իմ տաղք, ոչ ի պարերդ
Օդաթըռիչ այն Սիլֆիտաց⁽¹⁾
Որ յասպարէզ կապուտաներկ
Կայթեն հողմոյն ի սոյլ նուագաց:

Գնացէ՛ք, իմ տաղք, գնացէ՛ք առ կոյս,
Գնացէ՛ք, մեղմով և պատկառոտ
Ծաւի աչաց նորա ի լոյս
Զըւարթացէ՛ք անձկակարօտ:

Եւ թէ անոյշ ձեզ ակնարկեաց,
Իբրեւ զեռամ թռչնոց, յուշիկ
Ի ուք թառեցէ՛ք իւր խոպոպեաց
Վերայ, ձեռաց և յուս փափկիկ,

Եւ երգս աղու յօրինելով
Յունկըն նորա ճրուողեցէ՛ք,
Թէ՛ յարթմընի թէ՛ ըզքընով

(1) Սիլֆիտ, ըստ գիցարանութեան, օդաթռիչ ոգիներ էին, նրբահիւս ու երկնասլացիկ թեւերով և կը պարէին գեփիւռին մեղմիկ ձայնովը:

Միշտ ըզնովաւ թեւածեցէ՛ք :
Իցի՛ւ, յորժամ ոչ ևս իմ ձայնս
Հասցէ առ նա և կամ իմ շուռչ,
Ու ի մոռացօնս անկայց համայնս,
Գոնեա լըսէր ըզձեր մրմուռնջ :

Ա Շ Ո Ի Ն

Ռ՛ւր էք, ծաղկունք դուք փայլփրլունք,
Ռ՛ւր ձեր այտեր անուշ հոտով,
Ռ՛ւր ձեր պչրանք ու փափկութիւն
Եւ ծոց լըցեալ շաղ մարգարտով :
Ինչո՞ւ հովիկ, անգո՞ւթ հովիկ
Ցուրտ համբոյրներ կուտայ ձեզի,
Մոռցա՞ւ արդեօք իւր սէր գողարիկ
Եւ իւր գգուանք փայփայելի :
Ռ՛ւր թիթեանիկ հոբաթեւեանս,
Ձեր բաժակին հիւթոց կարօտ,
Որ գայր թերթից ձերոց դունեան
Տանել ըզբոյր հեւու եւ մօտ :
Ա՛հ, ո՞ւր սոխակն իմ սիրակէզ
Որ տերեւոց նստած ի շուք
Հալէր կարմրիկ վարդին ի տեա
Եւ կողկողէր սրտամաշուք :
Չըկա՛յ գեփիւռ, չըկա՛յ ծաղիկ,
Եւ ծաղկատարի չըկայ թիթեա .
Չըկա՛յ սոխակ, ո՛չ վարդենիք
Լըցեալ ցօղով մարգրտայեա :
Սակայն կուսի՛կ մի կայ փափուկ,
Բոլոր անձէն շնչէ դարուն,
Կուսիկ որ դեռ թըւի մանուկ,

Հրեշտակ ի թուխ վարս ոլորուն :
Այլ ի՞նչ պիտին ծաղկանց փունջեր
Յորժամ նորա այտերն հայիս .
Այլ ի՞նչ պիտին վարդից հոտեր
Յորժամ նորա մօտ գրանրւիս :
Ո՛հ, մի՛ երթար դու տեսնելու
Ճերմակ շուշանն թէ յիւր ճիւղիկ
Ի՞նչպէս նազի գլուխըն աղու
Երբ հոյն իրեն տայ ողջունիկ :
Տե՛ս թէ կուսին փափուկ ուլան
Վերայ ի՞նչպէս կը տատանի
Հոյլ հոպոպեօք գեղածածան
Չքնաղ գլխիկ իւր նազելի .
Լո՛ւռ կաց, գիշերց սիրո՛ւն խօսնակ,
Լրսէ՛ մէկ մ՛ալ զիւր դայլայլիկ .
Լո՛ւռ կաց, կուսին երբ ի դաշնակ
Երթեւեկեն մանու թաթիկք :
Ո՛վ հրաշագեղ կոյս օրիորդ,
Յիմ հայրենիս թէ դու էիր,
Հայոց շիրմաց արտասուայորդ
Ուռենիներն թէ տեսնէիր,
Եւ իւր վրտակն ողբանրւէր
Ի սրբափայլ իւր հայելի
Տայր որորել այն քու պատկեր
Որ հրեշտակաց է տարփելի .
Աննրմանեակ աչերդ մեղոյշ
Նորա երկինք թէ տեսնէին,
Ու մէկ նայեաց, նաեաց մ՛անոյշ
Արձրկէիր նորա հողին,
Յայնժամ սոխակ շիրմացն Հայոց
Որ միշտ ողբայ հողմոց ի մռունչ,
Գէթ մի անգամ լրուեալ ըզկոծ
Քեզ ողջունէր յուրախ մըրմունջ .

Ջ Ե Փ Ի Ի Ռ

Դու փափկաթև մանկիկ դեփի'ւն ,
Աղբերց վրայէն լուսակարկաջ ,
Անուշ հոտով ծաղկանց ըսփիւն
Ի՞նչպէս թըռչիս ինձ ընդ առաջ ,
Ու խունկ եւ զով ընծայելով
Ձիս ողջունես հեղիկ շնչով :

Ո՛հ , կը սիրեմ ըզքեզ , հողմի'կ ,
Երբ դու փութաս ինձի քալու ,
Ի պար ի թռիչ ի սոյլ մեղմիկ ,
Այրած ճակտիս իմ այցելու .
Ծաղիկ հողւոյս , քեւ զովացած ,
Բացուի ի լոյս ակտրժ կենաց :

Սլացի'ր , փափկիկ դու սուրճանդա'կ ,
Հո՛ւր տար հովտին ու ծործորին
Եւ անտառաց բարձրադիտակ ,
Ուր երամով սոխակք թառին ,
Թէ մըտերինն իւրեանց եկաւ
Բիւր ըզմայլմանց յիշատակաւ :

Ո՛հ , կորսըւած իմ հաճոյքներ ,
Հոս վերըստին գրտնեմ ըզձեզ .
Ծառոց շքով էք ծածկըեր
Ու փրփրփրով առուակին հեզ .
Ահա կայտուէք ի յայս ծրմակ ,
Ի յայս փրթուտ հովանոցակ :

Հոս դառն հողեր մէկիկ մէկիկ
Ճակտէս ի բաց հեռանային
Ու փունջք ժամուց գեղապարիկ
Սիրտըս թեթեւ օրորէին ,
Եւ բընութիւն՝ մայր որդեսէր՝
Քնքուշ գրկաց մէջ դիս գըզուէր :

Հոս ճէմէին երեկոյեան

Ի զով ըստուեր պար մի կուսից,
Մազերն հովուն բազմաբուրեան,
Սիրտք ընծայուած հեշտ վայելից .
Շող լուսնակին, կոյսն ու ծաղիկ
Զիրար շոյեն սիրատարփիկ :

Մըտերմութի՛ւն, Սէր կրակուրոց,
Ի՛նչ անուշ էք յայս տեսարան,
Ուր բիւր դալարք ձեզ հանգըստոց
Ու՛ անհուն դաշտեր ըզբօսարան
Մըտերմութի՛ւն, ինձ երանի՛
Թէ հոս ծոցէդ հոգիս թռանի :

Գու փափկաթեւ մանկիկ գեփի՛ւն,
Աղբերց վրայէն քաղցրակարկաջ,
Անուշ հոտով ծաղկանց ըսփիւն՝
Թըռի՛ր, թըռի՛ր ինձ ընդ առաջ,
Ու խունկ եւ զով ընծայելով
Պարէ՛ չորս դիս հեզիկ շնչով :

Ա Լ Է Մ Տ Ա Ղ

ՅԱլէմտաղըն այն գեղեցիկ
Գացի ժուռ գալ անհոգ մոլար,
Ուր բիւր վրտակ բիւրեղ ծոցին
Մատուցանեն տնկոց դալար :

Երբ փայլփրլուն ծագէ արեւ,
Ոսկի ցանուի լերանց վերայ,
Շող արձրկէ ամեն տերեւ,
Զեփիւռ թփոց հետ կը խաղայ .

Բայց քան զամեն հովիկ քնքուշ

Հրեշտակ մի անդ կը թեւածէր,
Ու քան զամեն երգերն անուշ
Այն նաղելոյն ձայնիկն հնչէր :

Քրտի՛ր ինձի, ահա մըռայլ
Անտառին մէջ իջաւ գիշեր .
Կանչէ պըլպուլ լուսնին ի փայլ .
Բայց անոնցմէ չունինք ընկեր :

Սա հովանիքն անուշաբոյր
Տեսնեն ըզմեզ թեւ ընդ թեւով
Ասդիս ծաղիկ անդին համբոյր
Փունջ փունջ սիրոյ ընծայելով :

Պարանոցիս մարգրիտ մանեակ
Կախէ՛ սպիտակ քուկին թեւեր,
Մաղերդ գլխիս իմ հովանեակ,
Ու լուռ մընջիկ սահին ժամեր :

Երբ բընութիւն անխօս կենայ,
Մահկանացուք ձայն չեն հաներ .
Լուռ է ամէն ինչ որ շուրջ կայ,
Աւելի տա՛ք խօսին սրտեր :

Շուշանափայլ բարձ մի փափկիկ
Էլլայ քու ծոցդ ինձ առ ի քուն .
Բայց թէ այն սէրդ է խարուսիկ,
Լաւ է չտեսնամ ըզլոյս առտուն :

ՀՍԿԱՅԻՆ ԼԵՐԱՆ ՎՐԱՅ ՊՏՈՅՏ (1)

Ծովըն ցոլայր ու ծրփծրփայր ,
Սուրայր ակառն ի մէջ ալեաց .
Հոյն հեղաթուիչ երթայր ու դայր
Վազվրուտելով ամէն դիաց :
Բացէ՛ք , հաճո՛յք , փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Մըրմընջէին մանրր ալեակք
Նաւուն կողից տալով համբոյր ,
Եւ կոյս բաժիշտ՝ Ոգւոյս նմանեակ՝
Երգ ծաւալէր ի ծով անդոյր :
Բացէ՛ք , հաճո՛յք , փափուկ թեւեր
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՞նչ շուտ հասանք և հանդարտիկ . . .
Կարծես ծովուն վըհուկ գըթոտ
Մեզ գգուելով ի ծոցն յուշիկ
Բերաւ ի զով յայս ըստորոտ .
Բացէ՛ք հաճո՛յք , փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

(1) Հսկային Լեռք կամ Ուսա-Տէտ . վերին վոսփորի ա-
սիական եզերքին վրայ , կանաչագեղ բլուր մ'է՛ հիանալի գիւղով ,
որուն առջեւ կը բացուի Սեւ Ծովը , աչք առածին չափս Ամառնե-
բը , պայտի շատ յարգի վայր մ'է ամէն անոնց համար , որ կ'ու-
զին վայելիլ գեղեցիկ տեսարաններ ու խմել իր վճիտ ու սառ-
նորակ ջուրը : Այս լեռան գառիվայրին վրայ կը գտնուի Մեարէտէ
մը , որուն մէջ կայ գտմբանը Ուշա-Տէտի , հսկայ մը ըստ աւան-
գութեան , որ կարող էր , կ'ըսեն , նեղուցին մէկ եզերքէն միւսը
անցնիլ :

Ձերդ գեղավարս յաղթող հսկայ

Որ խրոխտ նայի ընդ չորս բոլոր,

Այնպէս լեռն ալ մեզի մօտ կայ

Անտառներով պրսակաւոր .

Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր,

Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Թռչնոյ մը պէս կուսիկն անուշ,

Տըւած մազերն հովուն ի ծուփ,

Կը թըռչրաի ընդ քար ընդ փուշ,

Դարէ ի դար, թուփէ ի թուփ,

Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր,

Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Դար վե՛ր, դար վե՛ր, ո՛հ, ի՛նչ վըսեմ

Ընդարձակի կապոյտ նիթեր .

Դար վե՛ր, ահա ծովուն նըսեմ

Դիտեմ հեռուանց ահեղ պատկեր .

Բացէ՛ք հաճո՛յք, փափուկ թեւեր

Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Միտք իմ անժոյժ և սուրարշաւ

Թըռաւ յանկարծ իւր ալեաց մէջ,

Խաղաց, ծրփաց, թաւալեցաւ

Թուխ կոհակաց ընդ ելեւէջ :

Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր,

Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ու ձիւնափայլ այն փրփուրներ

Որ անդընդին ցայտեն մէջէն

Կարծես ճերմակ վարդից թերթեր

Որ իւր ծոցէն կը բողբոջեն .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Հուր հեր արփւոյն կը ծաւալի
Ի դաշտ յարօտ գեղաժըպիտ ,
Ծովն ի յերկինըս կը զմայլի ,
Երկինք ի ծով ծիծաղախիտ .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՞նչ սըխրալի ես դու , բնութի՛ւն ,
Երբ կենսունակ քուկին շնչով
Քայ պարաւոր աղւոր դարուն
Գունակերպիկ ծաղիկներով .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՞նչ գեղանի ես դու , բնութի՛ւն ,
Երբ շաղն ու ցօղ ծոցէդ տեղան ,
Եւ քու մէջքիդ Կօտի անհուն
Եօթնակամար կապես ծիածան .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ու երբ գիշերըն կը բանայ
Իւր աստղազարդ ամպհովանի ,
Լուսնին զարդով ճակտին վերայ
Նայի ծովուն ի հայելի ,
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՞նչ վեհ, ի՞նչ մեծ ես դու. բնութի՛ւն,
Որոյ նայուածքն է սուր փայլակ,
Իր ձայն՝ մրբրկոտ ալեաց մրունչիւն,
Երբ ամպերէն վազէ կայծակ,
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ու այս ամէն ըսքանչելիք
Աւելի վեհ կուգան ի տես
Ու վառեն զիմ սիրտ և ոգիք
Երբ ի բարձանց դիտեմ ըզքեզ .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր .

Ո՛հ, զայս բնութիւն երգէ՛, կուսան՛ն .
Իւր զարդերէն մէկն ալ դու չե՞ս .
Քենէ չքնաղ կ'ըլլա՞յ վուսան
Որ ձայնիկովդ երկինք դիւթես .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ահա խօսի . . . լըցան բոցով
Իւր սեւաթոյր ականողիք .
Ահա երգէ . . . լըցաւ խանդով
Հովիտ ու մարդ ու ամէն տեղիք .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր,
Տարէ՛ք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Շունչք և մրմունջք դադարեցին .
Միայն հողմիկ փըչէր համբոյր ,

Ու ի վերայ մաքուր ճակտին
Օրօրուէին հոպոպք սամոյր .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բլլուրն ի վեր :

Ու լուսափայլ ամպիկ բարակ
Գլխուն վերեւ հեղիկ խաղայր .
Եւ հովանին դով և ախորժակ
Դէմքին վերայ ծաւալանայր .
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,

Անշուշտ ի յայն ծածկեալ էին
Զոյգ մի հրեշտակ օդապարիկ
Որ իրարու փրափրասային՝
«Ի՞նչ անուշ մեր երգէ քուրիկ . . .»
Բացէ՛ք, հաճո՛յք, փափուկ թեւեր ,
Տարէ՛ք ըզմեզ բլլուրն ի վեր :

Վերադարձ քերթուածը Պէշիկթաշլեանի գլուխագործոցներէն մին է՝ շնորհայի, փափուկ ու ներդաշնակ, ուր բանաստեղծ կ'երգէ, բնութեան մէջ, կեանքը իր բոլոր դրուագներովը :

Ասէր ոգեակ մանուշակին ,
« Թերթ իմ անկան, բեկաւ ծըղօտ
Քո՛յր իմ, երթամ, և ցօղադին
Լացցէ վաղիւ զիս առաւօտ .
Այլ ոչ ընդ բաղդն իմ հառաչեմ
Յորժամ դարուն կայ ծաղկաճեմ .
Նաղիմ դարձեալ ես յիմ բողբոջ » :

Իսկ ես, ասէր այգուց ցօղիկ,
Ի տերեւոց գգուիմ ի ծոց •
Ինձ փարելի՛ ծաղկանց ցեղիկ,
Նոցա այտեր՝ ինձ հանգըստոց •
Այլ զիս կիզու ո՛հ, արեւակ • • •
Մի՛ մի՛ ախրիր, վա՛րդ սիրեցեալ •
Գայցէ գիշեր և կարմրորակ
Ի քո ծոցիկ եկից դարձեալ :»

Անդուտ սոխակ ի պուրակին
Յետին նըւագ դայս յեղյեղէր •
« Ողջա՛մբ մընայք, ջո՛ւրք առուակին
Ողջամբ՝ ծըմա՛կք նըսեմատուեր •
Այլ մինչ հոտոգ գայ Ապրիէլ
Եւ դարթիցեն գեղ դալարիք,
Յիմ հովանիս եկից թառել,
Սլասցին դարձեալ իմ դայլայլիկք :»

Եւ դու, վըտա՛կ տխրակարկաջ,
Ջի՛ այդ մրմունջ քո սրտացաւ •
« Լըւարո՛ւք, դա՛շտք, ո՛հ, զիմ հառաչ •
Վըճիտ ազբիւրս դամաքեցաւ •
Այլ ձիւնաբերք մինչ ի լերանց
Գայցեն զերկիր արբուցանել,
Ես ի միջոյ փափուկ ծրղեաց
Եկից դարձեալ հեզիկ սահել :»

Շողն արիենւոյն ընդ երեկոյս
Յիւրն օրհասին ամպոց վերայ
Աղօտափայլ դողդոջ մի լոյս
Տայր ընդ ոչորտըս բացսկայ •

«Սակայն, ասէր, երկի՛ր ծաւալ,
Ծո՛ւ ծիրանի, առնում ձեզ այց •
Ընդ աշալուշ վաղիւ դարձեալ
Յոյժ առաւել ևս փայլեցայց » :

Այսպէս ահա ծաղիկ և ցօղ,
Սոխակն անոյշ, անոյշ առուակ
Եւ արփենւոյն կենսաբեր շող
Մեկնին . սակայն դառնան երազ •
Եւ դո՛ւ, կուսի՛կ, դու որ դեռ նոր
Ծածկեալ ի հող մատաղ ըզտիս
Տարեր ըզգեղդ, ըզբոյր եւ շնորհ,
Ահ, դո՛ւ միայն ոչ ևս դարձցիս :

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ՝ ԵՂԵՐԵՐԳԱԿ

Կերերգական բանաստեղծութեան մէջ Պէշիկթաշլեան անհաւասարելի կը մնայ յաւէտ, ի բնէ մելամաղձիկ ու տխուր, կարծես միշտ հակում մը ունէր ողբալու եւ այս իսկ է պատճառ, որ այս քնարերգակ բանաստեղծը շատ անգամ փոխած է իր քնարին թելերը եղերերգելու համար իր սիրելեաց դառնակակիծ մահը այնպիսի տխրազգեցիկ տաղերով, զոր անկարելի է կարդալ առանց արտասուելու: Սրգարեւ գլուխ-գործոց են այն քերթուածները, զոր ձօնած է իր սիրելի ընկերներէն՝ Պետրոս Ոսկեանի⁽¹⁾ ու Յակոբ Չամչեանի⁽²⁾, եղերերգներ որ կարծես սառած արցունքներ են՝ մարգարիտներու պէս ճարտարօրէն շարուած քով քովի:

(1 և 2) Այս երկու պատանիները Մուրատեան վարժարանի մէջ իր դասընկերները և միանգամայն սրտակից բարեկամները եղած էին:

Պետրոս Ռսկեանի ուղղեալ գրաբար քերթուածը իր մէջ կ'ամփոփէ լեզուի, ոճի, զգացումի ու գիւտի բոլոր վսեմութիւնքը .

—ՌՎ, զի՛ ճարտար է մահ յընտրել ըզնունձս ի սայր գերանդւոյն .

Էզրարինն եւ զգեղեցիկ միշտ ժամտ աչօքն որոնէ .

Մինչ շուշանն եւ քնքուշ փրթթինն ծաղկունք ի դարնանն ,

Արագ արագ խամբէ զնոսինն ի մահատիպ գոյն դալկանն :

ՌՎ Պետրէ , մինչդեռ այն ինչ մըտեր կենացդ յասպարէզ ,

Զիա՛րդ բոլոր փափկութեամբ ծիծաղեցաւ քեզ կենցաղ .

Վայելչութիւնն ու գնդ դիմաց , շուք հասակիդ եւ շընորն ,

Մանկութիւնն գեղածաղիկ խաղապատեալ շուրջ ըզքեւ ,

Ի կոչունս վայելից կենաց տային քեզ հրաւէր .

Այլ մահ դառնն ժըպիտ կացեալ հեռուստ ծիծաղէր .

Գու ի պատրանըս փաղաքուշ հըրապուրեալ կենցաղոյս .

Ծափ ըզծափի պարելով ոստեար կենացդ ի պարտէզ ,

Եւ լիաճեռնն ծաղկունքս անմեղ խընդից բերկրաւէտ

Քաղէիր , այլ զո՞ արդեօք զարդարեացես դու նոքօք ,

Էզգըլո՞ւխդ , փունջ երփնեւրանդ յօրինելով քեզ սլըսակ ,

Անպըզտոր երանութեամբ խայտալ տիոցդ ի դարնանն .

Եզո՞ւկ քեզ , նոքինն հուպ մեռելակիր դագաղոյդ ,

Եդեալ ի զարդ , ի տըխսւր թառամեսցինն ի դամբանն :

Մահ ըզհետոցդ ընթացեալ դիտէր զոտիցըդ գարշապար ,

Զըտեսե՛ր զնա որ զանխուլ սողոսկելով ծաղկանց մէջ ,

Ընդ ոտիւքըդ մահաշունչ իբր ըզվիշապ գալարէր .

Եւ մինչ դու վըրճնիդ ի ծայր նըկարելով ըզբնութիւնն ,

Զերկինքս գերկիր ամփոփէիր համայն ի դոյզնն ի տախտակ ,

Նա ի սուր սայր գերանդւոյն զշիրիմդ ի հող նըկարէր ,

Եւ ապա քեզ ընդ առաջ յանկարծ ոստեաւ մոլեգինն ,

Կամեցաւ ըզմահացունն ածել յետինն ըզհարուած .

Գուժ չարկին ի նա հասակդ նորաբըթիթ ի բողբոջ ,
Ոչ կայտառ և գեղանի դէմքըդ շնորհաց օթեւան ,
Ոչ աչկունքըդ ծաւիք , աղանդիք սեւաթոյր .
Եհար ըզքեզ անագորոյնն , աւանդ , ի խոց կարեւէր ,
Եւ յաղթ բազկաւ գըլորեցոյց խոր ի մահիճըս ցաւոց .
Սեւափետուր թեւօքըն պինդ անդէն ըզքեւ պատեցաւ ,
Փըչեաց բղշունչ իւր ի քեզ ըզժահահոտն և դազիր ,
Սյլագունեաց ըզկարմրութիւն այդ վարդագլու այտերուդ ,
Եւ մարմին նըւաղեցաւ մեռելաախպ ի դալկան :
Իսկ դու լըռե՞ս և անտրտո՞ւնջ կաս՝ եղկելի՛ պատանիդ ,
Եւ ոչ ի յողբ անմըխիթար հեծես ի սուգ աղեխարչ .
Ոչ յողոք անկեալ մահու՝ ըզգըթութիւն պաղատիս ,
Ոչ յոգւոց հանելով ի վեր յերկինքս բողոքես .
Կենացըս անցաւորի խաբեպատիրն բաժակ ,
Ա՛հ, թոյն մատոյց քեզ դառնորակ՝ զըւարճութեանցըն փոխան
Աղբիւր կենացըդ վըճիտ դառնայ ի հուն իւր ի հող ,
Թօթափեցան և խամրեցան ծաղիկք չքնաղ մանկութեանդ :
Իսկ դու լըռե՞ս և անտրտո՞ւնջ կաս՝ եղկելի պատանիդ :
Այո՛ , այո՛ , ըզնաղելին խոնարհեցոյց իւր գըլուխ ,
Որպէս շուշանն ի հովտի հարեալ ի խիտ խորչակէ .
Ապշեցաւ մահ ինքնին՝ մարդկան ստիւըն դժնեայ ,
Ոչ այնչափ արիութիւն յառոյգ ոգւոջն յուսալով :
Պետրէ՛ , եզբա՛յր իմ սիրելի , ո՛վ կէս հողւոյս իմ հատոր ,
Աւանդ , ննջես արդ ի հող ըզքուն մահուն անյարիր .
Ո՞ տայր ինձ ի ժանիս լինել մահուն քո փոխան .
Քանիցըս ըզնա ողոքելի կտրել ըզթել իմ կենաց
Եւ ի քոյդ հիւսել չըքնաղ երջանկաւէտ ընդ աւուրց ,
Եւ կամ գէթ զիս մահակից դընել մահճիդ աւ ընթեր .
Այլ ոչ այնպէս յերկնից մեզ վիճակեցաւ երկոցուն .
Քեզ մեռանիլ , ինձ արտասուք՝ ողբալ ըզմահ քո յաւերժ :
Ընդ գեղեցիկ երկնաւ՝ ուսմանց և իմաստից ի տաճար

Կրթեցաք ի միտանս ի գերապանծ տապարէզ ,
Եւ կապեցաք մըտերմական սիրով հողի ընդ հողւոյ .
Այլ ինձ եղո՛ւկ , բիւր տւա՛ղ , զի կանխեցէր դու քան զիս .
Քեռ ոչ իսկ վայելեալ զարդիւնս անմահ վաստակոցդ ,
Յոյժ տարածամ հասեալ վերայ մահուն մըռայլ աղջամուղջ ,
Ըզգեղեցիկ ապաղայիդ շիջոյց ըղճրաղընս պայծառ .
Եւ արդ ի սիրտ նընջես երկրի ըզքունս յաւերժ անյարիր . . .
Այլ ո՛չ , յերկինքս կենդանի շնչես դու զօդ կենսաունակ :
Ո՞վ թեւապարիկք հոյք անմահից լուսերամ ,
Դուք ըզնա խառնեցէ՛ք ի խումբ դասուդ գեղապար .
Անդ մանկու թեանս որսա զգարունս փրթթեցուցէք անթառամ
Յանմահ՝ ծաղկանց յօրինեցէ՛ք պրսակ ի գլուխ գեղափայլ ,
Պեարէ՛ , տեսցո՛ւք դարձեալ զիյնարս յեշտաւաէտնս յայն
կայանս :

Իսկ Յակոբ Չամչեանի նուիրեալ քերթուածը , աշխարհիկ գրականութեան մէջ , գոհար մը կը մնայ իր պարզութեամբ ու զգայացունց արտայայտութեամբ :

Եկո՛ւ , քընար աղէկըտուր թելերով ,
Զըւարթ պըճնած երբեմն անոյշ վարդերով .
Ո՛հ , այն փունջեր թափթըփեցան իմ չորս դին ,
Զի սիրելին իմ դոցուեցաւ ի շիրիմ :
Եկո՛ւ կապեմ ճակտէդ նոճեայ մի պրսակ ,
Սեւ տխրութեանց ոգիք զարնեն քու նըւագ .
Քու մըրմընջիդ հետ խառնըւած գեփիւռիկ
Թող փըչէ ցուրտ հոն ուր հանգչի Յակոբիկ :

Ազնի՛ւ հողի ու սիրեցեալ ամենէն :
Ի՛նչպէս շուտով ելար կենաց պարտիզէն ,
Ու հասակիդ ծաղիկներով զարգարուած ,
Այդպէս կանուխ իջեր ի հող տխրամած .
Ամբողջ դարուն մի չի տեսած այս կեանքին ,
Մըթին գաղտնիք շիրմին ըզքեզ պատեցին .
Քոյդ մըտերմաց , որոց էիր քաղցրիկ սէր ,
Տես ի՛նչ աւանդ թողուցիր , սեւ կակիծներ :

Գերեզմանին դրունէն մըտար դու երկինք ,
Ուր անթարշամ կենաց բազմիս ի հարկինք ,
Հողիդ սլացաւ մաքուր մարմնէդ առ Աստուած ,
Ի՛նչպէս անուշ հոտ մը ծաղկէն բաժնըւած .
Փափուկ գրկէն հէք քուրերուդ սրգաւոր
Թըռեար ի ծոց վաղամեռիկ հօր և մօր .
Բայց մինչ քեզմով խնդան հայրիկդ ու մայրիկ ,
Ա՛հ , ի՛նչ կ'ընեն եղբարք ու քորք նազելիք :

Երիցրս որբ , նստած դարձեալ ի սեւեր ,
Այլ ո՞վ սրբէ անոնց աչքին արցունքներ .
Սիրաբողբոջ տունկեր դեռ նոր ծաղկած դուք ,
Այս քանի՛ հեղ զարնէ վրանիդ մահուան շուք .
Դու որ անոնց էիր եղբայր մի սիրուն ,
Յիշէ՛ կրկին ունիս այժմիկ գողտր անուն ,
Այդ սրտակէզ հարազատացդ անբաժան
Հոլաթեւիկ եղբայր , հրեշտակ մի պահպան :

Ելլէ լուսակ գերեզմանաց այցելու,
Քող մի դէմքին ձրգած ճերմակ ամպերու,
Մութ կամարին վերայ տժգոյն թափառկոտ,
Տես գայ շիրմիդ, ղերդ տըխուր կոյս ամրչկոտ,
Մինչ զովագին փրչէ հովիկ անուշակ
Ու չորս կողմէն բուրեն յասմիկ մանուշակ,
Ո՛հ, մօտ, եկո՛ւր յայնժամ առ սիրտըս ցաւած,
Հիշիկ թեւով հակէ՛ ի քուն սիրելեաց:

Ծաղկէ նաև հոն միշտ շուշան ըսպիտակ,
Անմեղութեան սրտիդ ամբիժ նրչանակ •
Վարդըն կարմրիկ ծաղկէ հոն սուր փուշերով
Յայտնել ի՛նչպէս քու կեանքդ էր լի խոցերով •
Խանդաղակաթ տեսեր ըզմահ ծընողաց •
Իտուն հարուածով մահուն եւ դու գարնըւած՝
Մընաս բարով ըսիր կենացդ արեւուն
Եւ մանկութեան ծիծաղագէմ օրերուն:

Գէշիկթաչլեան առ Գ. Ստեան ձօն մ'ունի զոր ուղ-
ղած է իբր սփոփանք իբ սիրելի հօրը մահուան առթիւ:
Ունի նաև Ման եւ փիմեայ յուզիչ քերթաւածը նոր հարսի
վը մահուան առթիւ:

Ա Ռ Պ . Օ Տ Ե Ա Ն (1)

Գիտե՛մ, ազնիւդ, ըզգառնութիւն գիտեմ անդարձ բաւ
ժանման .

Գիտեմ ո՛հ, թէ ի՛նչ կ'ըզգայ սիրտ բոցաթեւ որ կը թրուչի-
Քորովանացն յիւր բունիկ, ու դայն պարապ կը գտնայ .
Պարա՛պ՝ ծոցիկն հայրենի որ չէր յոգներ ի գգուելոյ
'Ի անշէջ սիրոյն ջերմութեամբ միշտ տաքցընէր ըզսիրտ
որդւոյ ,

Եւ ուր անժոյժ դիմէին գութ և կարօտ իւր նազելեաց ,
Ի դձք հարսին և դըստերաց և թուներկին մանրիկ ժրպիտ ,
Որ վարդափրթիթ շրթունքներով կեանքս մաղթէր անուշ
պապուն :

(1) Պ. Օսեան, Պէշիկթաշլեանի ամէնէն մտերիմ ու սրտակից բարեկամն էր . այս երկու ազնուական հոգիները ու մեծագոյն հայ մտաւորականները զիրար պաշտեցին մինչեւ վերջը, այնպէս որ, Պէշիկթաշլեան չի մոռցաւ իր բարեկամը յիշելու անուշիկ կեանքին վերջին օրերուն մերձ ի մահ գրած՝ այն յուսահատական քերթուածին մէջ իսկ :

Ի հանգիսն իմ հողայ մթից անդրէն բնկողմանեալ .
Եւ ի խոխոց վրսակին ի յուր ամից զիաղաղութիւն
Իմ հեզաւարժ օրօրոցիս, եւ զարեգակրն մանկութեանս
Որ ի դաւսիկն իմ ցոլայր , զանոյժ իմ խաղս եւ զարեաւանս
Ընդ հովանեալ ծառասանին որ զիւր սեբեւս թափէր յիմ զլուխ
Եւ ուր սոխակրն թագուցեալ երգէր առ իս զիւր երգ գորով .
Ո՛հ մերթ հոգիս ըզմայլեալ գայցէ վայրացն այն այցելու ,
Քսցէ ըզմարդ , զսցէ ըզպուրակ եւ զերգեցիկրն թրուչնիկ ,
Եւ զֆեզ , խղցրի՛կ բարեկամ , որ զիս միայնդ յիբեւ եւ լաւ .

Գիտեմ թէ ի՞նչ կ'ըզգայ սիրտ երբ որք մընայ ի համբուրէն
Որ մի միայն շքեղ է վարձ և քաջալեր սիրայորդոր ,

Քան զոր պայծառ յաղթանակ չըկայ քրտանց իւր որդեկին
Եւ ոչ դափնիք այնչափի փառքեր թափեն անոր ճակատին
վերայ :

Ա՛հ , մանկութեան իմ օրերուս՝ անցայ լեղի այդ փորձէն ,

Եւ ս'ր հաճոյք կրնան ըզքեզ զըրկել երբ գոց են հօր գրկերն ,

Համբոյր չունին իւր շըրթներն , հայեաց չունին վառ-
վառն աչկունք ,

Եւ ուրիշ բան չի մնար իրմէ . . . բայց սուրբ յիշատակ ,

Սակայն ոչ թէ միայն սուրբ այլ եւ անմեղ է յիշատակ

Ռրով անեղծ և կենդանի ի շրջանակն իսկ տապանին

Պիտի տեսնես ըզպատակեր քու սիրայնոյ վեհազրն հօր ,

Պիտի տեսնես ըզկերպարանն և ըզճակատ լայնակամար՝

Ուր ձեռք ձեռքի վըսեմութիւն և հեղութիւն բընակէին

Եւ ուր խորհուրդք օռաքինիք կարծես ի դահ միշտ բազմէին

Եւ թէ երբեմն ի գիշերի նըսեմաստուեր նոճեաց մէջէն

Չայն մի ականջըդ գարնէ , ս՛հ , մի՛ կարծեր , ս՛վ բարեկամ ,

Թէ ողբական շըչունչ է այն հողմակոծիկ տերեւներուն .

Չէ՛ այն վըտակ որ հառաչէ , չէ՛ այն թըռչուն որ ճըւճըւայ .

Չա՛յն հեշտալուր է ծընողին , ձա՛յն որ ըզքեզ դրդէ
դարձեալ

Սիրել ինչ որ գեղեցիկ է , ինչ որ բարի և վըսեմ :

Վե՛ր կաց ուրեմն ի դամբանէն , նայէ՛ չորս դի , չըկա՛յ
քու հայր . . .

Բայց աղէկէզ կայ մայրիկ , բայց կան քուրեր արտասուլաթոր ,

Ընկերք ցաւոց կան քեզ եղբարք և պէս եղբօր մէկ բարեկամ ,

Ու ասոնցմէ շատ աւելի՛ կայ սըզաւոր մէկ Հայրենիք . . . :

Շատ յուզիչ քերթուած մ'է նաև Ման Եւփիւեայ
ողբերգը .

Մի՛ ի գգուանքս փառաքուչ հրրապուրիլ կենցաղոյս ,
Խանձարրոց մանկութեան հուպ արհաւիրք են դամբանին ,
Ընդ վարդենիս խառնին յաճախ խաշխաշք մահունդալկահար
Յաճախ շիրմին առ եզերք ձեռն ի ձեռին մահ և Հիմէն
Պարեն կայթ , և հարսանեաց անդ թառամին ծաղկանց փունջք :

Այգուն այգուն զարթեալ Եւփիմ ի գիրդ գրկաց փեսային
Ամբիծ ի դէմս իւր գեղոյ և՛ անմեղութեան փթթէին վարդք ,
Զերթ ի վրասկ ականակիտ շողան աշիւոյն ճառագայթ .
Այնպէս փայլէր ցնծութիւն ի սեւաթոյր ականողիս .
Ժշպիտք մանունք ծընանէին կարմրափայլիկ ի շրթունս .
Ռիպէս Գարուն և Մայիս ծաղիկն ծաղկաբո՞ք և գէղե՛լիւն :
Թաթիկք ի լանջս , աչկունք ի վեր , գիտակք ի յուսրս
ծածան ,

Երջանկութեան թըւէր հրեշտակ անմահութեան ի պարտէզ .
Սրտատրոփ փեսայն ընդ հուպ վաղեաց նըմին առ ընթեր
Առաւօտին գողջոյն սիրոյ կտ ի համբոյր սիրակաթ :
Գիրկըս ամեալ հարսըն մաքուր ըզսիրելեան անձկալի ,
Զայնեաց ի ձայն գեղախօսիկ հեղամընչիւն տատրակին .
« Զանձն իմ ի քեզ մոռացայ , խանդակաթ իմ փեսայդ .
« Վերառեայ դու դիս ամեր երջանկութեան ի հովիտ ,
« Ուր սիւք ըզսէր շնչէ , ծաղկունք ըզսէր բուրեն երկնահոտ
« Ուր թաշիկք երգեն ըզսէր , թխեն զնոյն աղբերակունք
« Յայս գիշերիս մինչ անուշակ ըզմայլէաք մեք սիրով
« Եւ համբոյրք ամբժութեան էին սրտից մերոց թարգմանք ,
« Զայն երջանիկ յիս ընթացաւ ճղի գեղեցիկն են կեանք և սէր » ,
« Զաչկունարդ նինջ կալաւ ապա ի թմբրութեանցն անուշից :
« Հայէի ես ի քեզ և անձն իմ ոչ յապեցաւ ,

«Արտի իմոյ լի խնդութեան պատգամաւորք զուզընթացք
«Երեւեցան յականողիս եւ ի վերայ քո ցօղեցին .

«Համբուրեցի յերեսըս քո ես զայն կաթիլս մարգարտեայ

«Եւ քընոյդ սիւք զովարար իմ խոպոպեօքս հով ածի .

«Իու զարթուցեալ ձայնեցիր «Ռ՛հ, իմ անոյշ Եւփիմէ ,»

«Զանձն իմ ի քեզ մոռացայ եւ մոռացայց , ո՛վ անձկալիս :

Իուզնաքեայ անցին աւուրք , էր առաւօտ մի դեղեցիկ ,

Առ դրան յարկին Եւփիմեայ տեսի դազաղ մահահոտ .

Եղերական ողբոց ի ջայլ հնչէր սիրոյ օթեւանն .

Շուրջ ըզնովաւ պար սգաւոր խոնեալ ամբոխ երկրապիշ

Աչք ցօղացայտք , անձանացեալք լըռիկ ի սիրտ հեծէին .

Իաշնակութիւնք մահուանս և կոծ խառնեալ ի մի հնչեցին

Սիրտ իմ թնդաց , ջահք վառեցան այլ ոչ զուարթ

հարսանեաց .

Զի՛նչ այս մահու սեաւ հանդերձանք , ասեն . «Մեռա՛ւ

Եւփիմէ :» (1)

(1) Այս քերթուածը չէ հրատարակուած Մասեճագրութիւնի Մ. Պեշիկբաշլեանի հատորին մէջ , զայն արտատպեցինք Յ. Հիսարլեանի Բանասեր հանգէսին 1851 տարւոյն 2 ըդ թիւէն :

ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՔ⁽¹⁾

(ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԼԿՅՈՅԻ)

Ա

Քանի՞ս, աւա՛ղ, տեսի ես աղջկունս անժամ կենադրաւ •
Ճակատագրին եմ օրէնք, հա՛րկ է մահուան իւր աւար •
Հարկ է խոտոյ անկանիլ ընդ սայրասուր մանգաղաւ,
Հարկ է պարուցի հանդէս զըւարճ կայթից սըրավար՝
Կոխել ըզփունջըս վարդից :

Հարկ է ուղխից ըսպառիլ յընթանալոյն ի ծործոր •
Հարկ է ցոլալ փայլակին, 'ւ ի նոյն հապճեպ առնուլ վերջ •
Հարկ է Սպրիլ նախանձոտ դիցէ պաղիւ ի տոչոր
Ըզգեղանին խընձորի ասողափըթիթ ծաղկամբ պերճ,
Սնուչարոյր ձի՛ւն դարնան :

Ձի ա՛յս եմ կեանք, յետ յուսոյ՝ երիթամած դայ գիշեր,
Յետ ամենի՝ զարթնութիւն ի վիհ դժոխոց կամ յերկին •
Աշխարհախումբն ի խրախճան անյաղ ակումբըն բազմէր,
Սակայն քանի՛ բազմական լըքեալ պարապ դիւր տեղին
Եւ ել գընաց տարածամ •

(1) Վիքթոր Հիլկոյի հրաշալի քերթուածին թարգմանութիւնն է ա՛յնքան ճարտարօրէն ի հայ վերածուած՝ գրական լեզուի, Գ. Օտեանի ըսածին պէս «անկարելի էր որ Հիլկոյի այս թրթռական տողերը աւելի գողտրիկ թարգմանութիւն մը ունենային հայ լեզուին մէջ » :

Բ

Քանի՛ս տեսի կենադրաւ , մին վարդագոյն եւ ճերմակ ,
Միւսըն թըւէր տկանջեշ երկնախօսիկ նըւագայ .
Այլ ոք , կըթոտ , ըղմի թեւ դընէր ճակատին իւր խեչակ ,
Եւ զերթ թռչուն հոլաթեւ թեքէ ըղճիւղն յիւրն ի սլայ ,
Հոգեակն եքեկ զիւր մարմին :

Մին ի նոսա շրջմուիկ , ցընորակած , դալկահար ,
Հեծէր յուշիկ անուռն մի զոր ամէ ոչ ոք ի միտ .
Այլ ոք անկեալ թալանալը հանգոյն երգոյ ի քընար .
Եւ այլն ի շունչ օրհասին ունէր զանոյշըն ժըմիտ
Յերկնից նորեկ հրեշտակին :

Համայնք ծաղկո՛ւնք վաղանցիկք , եկեանք , աւա՛ղ , կարճատե
Աղկիտմեա՛յք ծովասոյզ հանդերձ բընկօքն երերուն ,
Աղու տատրակք զոյս երկինք տըւեալ երկրիս էր պարգև ,
Ոյք շընորհօք եւ սիրով և մանկութեամբ զարդարուն ,
Զամսըն գարնամբ հաշուէին :

Զիա՛րդ , ո՛չ ևս են նոքա , ա՛յդպէս կանուխ հողեցան .
Այդքան չըքնաղ աղջըկունք աներեւա՛կ ու անխօս ,
Շիջելափառ ա՛յդքան ջահք , ա՛յդքան ծաղկունք ցիր ու ցան
Ա՛հ , թոյլ աո՛ւք ինձ առաթուր կոխեալ ըզդէղ թերթից գօս
Գընալ յանտառքս մուար :

Անո՛յշ ուրուք , անդ ի մութ մինչ մըտախօս կամ դեգեր ,
Նոքա անձնիւր գան , խօսիմ , խօսին ընդ իս նոքա այլ .
Բեկբեկ ի լոյս մերթ ի յայտ գան , մերթ ծածկին ի յրատուեր ,
Եւ ի միջոյ կողերաց և սաղարթուցըն մըռայլ
Դիտեմ զաչաց նոցին ցոլս :

Քոյր է հոգիս գեղադէշ ուրուատեսիկ այն ողւոց .
Եւ մեք վազեմք զօրինօք գերեզմանին և կենաց .
Մերթ զուգածեմ և մերթ բուռն հարուստ նոցին ըզթեւոց .
Անճա՛ւ տեսիլ , ուր ես եմ նոցա նըման մահացած ,
Այնք կենդանի ինձ նըման :

Ըզձեւս իւրեանց ընծայեն իմ խորհրդոցըս բոլոր .
Դիտեմ , դիտեմ ըզնոսա և ասեն ինձ՝ Ե՛կ առ մեզ ,
Ձեռն ի ձեռին կայթեն շուրջ յետոյ զշիրմաւ պսպաւոր ,
Յետոյ տակաւ սուզանին անյետ ի մութն ասպարէզ ,
Եւ ես խորհիմ և յիշեմ . . . :

Գ

Մի՛ն մանաւանդ . — հրեշտա՛կ մի , պատանուհի ըՄպանիկ .
Ունէր թաթիկ ձիւնաթոյր , ուռնոյր ի հեծ լանջքն յանմեղ .
Աչք սեւորակ , յոր շողան գաղթածընի ակնարկիք .
Եւ անծանօթն այն հրրապոյր , և այն պըսակ լուսագեղ՝
Չարդ ճակատուց նորատի :

Եւ մեռա՛ւ նա , ոչ առ սէր , զի ի ճակատն այն անամբ
Հաճոյք սիրոյ և մըրցմունք դեռ ոչ էին ազդեցիկ .
Չայնըր ամէն դիմեցմունս վանէր սըրտիկն ապատամբ .
Ի տես նորին մինչ համայնք գոչէին՝ Ձի՛ գեղեցիկ ,
Չասէր ոք զայն յունկանէ :

Նա յոյժ սիրող էր պարուց , ա՛յս է մահուն իւր պատճառ .
Սիրող պարուց հանդիսին ակնախրտիղ և ցընծուն .
Դեռ խըլըրտի ածիւն իւր եւ դողդոջէ մեղմաբար
Մինչ ըզվըճիտ գիշերաւ ճերմակ ամպիկ մի փայլուն
Չարէ զերկնիցըն մահկալ :

Նայոյժ սիրող էր պարուց .— Մինչ տօնախումբ գայր ի խինդ
Յայն մրտածուփ կայր ըզտիւս, այն գիշերացն էր երագ :
Եւ երաժիշտք և բամբիշք և պարանցիկք յահուր թինդ,
Աղմբկելով ըզքուն իւր և ըզգըլխովն առեալ վազ,
Բառնան քրքիջ և շըշուկ :

Յետոյ գոհար և մանեակ աչայն հանդէպ շողշողէր,
Գօտի կամար բեհեզեայ կոհակակերպ ծրփալով,
Եւ անկուածոյք նըրբաթել քան ըզմեղուացըն թեւեր,
Իրասանդք և ծոպք հոյլ ի հոյլ որովք լընոյր բիւր կողով,
Տեղատարա՛փ և ծաղկանց :

Յըսկըսանիլ հանդիսին ծիծաղադէմ ընդ իւր քորս
Գայր խոպալով, 'ւ ի մատունս իւրն հովահար ծածանէր,
Յետոյ նըստէր մետաքսեայ փաղփուն ձորձոցըն յոլորս
Եւ սիրտ զըւարթ գերդ բամբիռս ի ծոց խնդայր և վազէր
Լնդ բիւրածայն կընդընդոցս :

էր տեսանել զաղջիկն այն ի կայթ ոտին սուրարչաւ :
Ոսկիանիշ իւր քըղանցք տան ի շարժ փայլ ըզփայլի,
Եւ թոյրաթուխ մեծ աչկունք ցոլան ընդ սե կերպասեաւ,
Որպէս գիշերց ի ճակատ աստեղաց գոյգ մի վառի
Ի ծոպս ամպոցըն մըռայլ :

Եւ խընդամո՛լ էր աղջիկն, համայն խնծիղ և կայտիւ .
Թըւէ՛ր մանուկ, հիացունմն էր մեր ժամուց տըխրազբօս,
Զի ոչ պարուց յակըմբին սիրտ բողբոջէ ցընծալիր .
Ո՛հ, անդ փոշիք մըրըրկեալ ընդ ծիրանիս տան հըրոս
Եւ սեաւ տաղտուկք ընդ հաճոյս :

Սակայն կայթից ի դոփիւնն նա արտաթռիչ պարառաջ՝
Հոլաթեւէր դարձադարձ չառնէր շքնչոյ տուրեւառ ,
Եւ արբենայր մըրմընջով աղեքախից քաղցրաւաչ ,
Ծաղկամբ մոգիչ հանդիտին 'ւ ոսկի ջահիւք բոցավառ ,
Չայնից 'ւ սաից աղմբկաւ :

Ձի' հեշտալի ի յամբոխն յապշոպ ընդոստ սըլանալ ,
Բզգալ զի պարն յաւելու ըզկիրս հողւոյդ բիւրաւոր ,
Եւ չըգիտել թէ արդեօք գընա'ս ընդ ամպն ի թաւալ
Թէ խոյս յերկրէն տաս խաւճապ , թէ ընդ սաիւք պարաւոր
Կոխես զալիս պըտոյտքեալ :

Սակայն աւա'ղ , զի հարկ էր ի դալ շողից այգածին
Մեկնիլ ի բայ և առ սեամս մընալ լօղկին սընդուսոյ ,
Եւ էր յայնժամ , զի յաճախ այն կաքաւիչ աղաւնին
Բզգայր ի դալ զոփալով ի վայր մերկիկ ի յուսոյ
Սաղալ այգուց շքնչոյն զով :

Ձի' վաղորդայնն է տըխուր՝ կայթատօնից հրճուական .
Ողջամբ մընայք դուք՝ զարդեր , պարք և ծիծաղք մանկուհասկ ,
Հաղն անուրք յաջորդէ դաշնակու թեանցըն փոխան ,
Եւ վարդաղէմ և դալար հաճոյից՝ տե'նդ կապուտակ .
Աչկուք շողչալ նըւաղին :

Պ.

Մեռա'ւ կենացն ի վարուն , աղւո'ր , դըգուեա'լ , երանեա'կ .
Մեռա'ւ , ելեալ ի պարուց որ զմեզ ի թուխս համակեաց .
Մեռա'ւ , աւա'ղ , 'ւ ի ծոցոյ խեղայեղ մօրն անու շակ ,
Իւր ամենայն զարդերով ցուր մահ ըզնա թօթասիկաց՝
Գընել ի քուն ի դագաղ :

Ինչպէս է յարուստ հարկանել յակումբ պարուց պատրաստէր,
Ման ա՛յնքան ըստն հապճեպով էառ զչըքնագ իւր մարմինն
Եւ առօրեայ այն ծագկունք որովք զբլուխ իւր պըճնէր
Որ դեռ յերէկ յերախանս ամենաբոյր փրթթէին,
Ի հող շիրմին խամրեցան :

Յ

Վա՛ն եղկելի՛ իւր մայրիկ որ անգիտակ իւր բաղդին
Այնքան ի սէր կաթսպնէր ի դիւրարեկն յայն ծրղօտ .
Մինչ տըղայն էր և հիւանդ , արքնէր ի գլուխ իւր բարձին ,
Եւ զլալտօգին իւր մանուկ այնքան գիշեր՝ խընամտո՛
Հանգուցանէր յորորան :

Զա՛ւր մայրենի դորովանք , արդ այն աղջիկ վաղամեռ
Ընդ կապարեառ դազաղին , կատուտակեալ , որդնահար
Նընջէ , 'ւ ի փոս դամբանին ուր զնա եղին ձեռքն մեր ,
Մեռելական յինչ հանդէս եթէ զարթնու սառնահար
Զըմբան չըքնագ գիշերով :

Իսառնաժրպիտ հրէշ ճիւտղ գայ մունջ ըզնա զարդարել
Փոխանակ մօրըն քընքուչ , ասէ՛՝ Ե՛լ , մանն է ահա՛ ,
Եւ սառնամած մի համբոյր տըւեալ շրթանցն աներեր
Պաղայ մատամբ անտուտ սողեալք ձեռայն յակորեայ
Երկայն ծրփուն իւր հերովք :

Յետոյ ածէ դողդոջուն ըզնա ի պար դիւթածեմ ,
Յակըմբահոյլ օղային որ ի խաւար ճախրապալաց .
Եւ թըլփայորդ կայ յոլորտս լուսին տըժդոյն լայնաղէմ ,
Եւ շափիւղեայ ներկեն շաղք ծիւսանին գիշերայ
Ամոլոց ըղծուպս արծաթեայ :

Զ

Ի՞նչ ք, զոյս ի խաղա իւր կոչէ պարահանդէսն կռանդուն,
 ԶըՍպանուհին յուշ ածէք որոյ շիջաւ կենաց լոյս,
 Ծաղկահասակ աղջըկունք. նա գիրգ ձեռամբ գրւարթուն
 կենաց ըզվարդըս հընձէր. ըզմանկութիւն, ըզհաճոյս :
 Ըզգեղ փափուկ և ըզսէր .

Թրշուտա մանուկըն տօնից ի տօնըս յար դիմեցիկ
 Զարմանազան յօրինէր գերփնիս սիրուն այն փընջին,
 Այլ խիստ բաղդին հարուածով զիս՝ ըզ եղեւ վաղանցիկ .
 Զերթ Ոփելիայ ի յաչեաց յաիրշտակեալ գետակին՝
 Մեռա՛ւ ծաղկունս քաղելով :

Պէշիկթաշլեանի եղերերգական քերթուածներուն մէջ
 իբեհց յատուկ տեղը ունին նաև տապանագրերն, որոնք
 կը հնչեցնեն իր հառաչանայ ձայնը այնքան տխուր առ-
 ղերով. այս կարգի քերթուածներուն մէջ յիշատակելի
 են Վաղամեռիկ Մանկան, Փորբուգալեան Մկրտիչի,
 Հանքմեան Բառնաբաս վարդապետին ու Վաղամեռիկ
 մօր տապանագրերն :

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ՎԱՂԱՄԵՌԻԻԿ ՄԱՆԿԱՆ

Ի գըրկաց գիրգ գորովոյ թըռեար՝ հրեշտակդ անմեղուկ,
 Անշաղախ ի յերկրէս պահեալ դոտկունքըդ փափուկ,
 Ի դառըն բաժակէ կենաց միայն դամուշակ
 Մայրենի կաթին առեալ և զղըգուանայն ըզճաշակ .
 Հանդի՛ր աստ, գերդ յօրացիդ . քեզ երանի՛, ո՛վ մանկիկ .
 Ոչ ծանեար դարտասուս, դոր մեղ հեղուլ տապ այժմիկ :

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ՓՈՐՅՈՒԳԱԼԵԱՆ ՄԿՐՏԻԶԻ (1)

Մրրկաւ մահու
 Ի հաւանանգիստ վարեալ երջանկաց
 Փորթուգալեան Մկրտիչ
 Ի շունչ վախճանին
 Զվէմս անշունչ կանգնել պատուիրէր
 Սեանս վերելից յարդարել սաին
 Յերկնաստրանն անմահութեան

Տ Ա Պ Ա Ն Ա Գ Ի Ր

ՀԱՆՔՄԵԱՆ Հ. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ (2)

Ընդ անձուկ վիմաւս տրխուր մահարձան
 Հանդչի Բառնարբաս ծնունդ Հանրմեան,
 Յերեսուն և չորս հասակին իւր սմ,
 Ծաղկեալ լի արդեամբք հապաւ տարածամ,
 Աւաթուր դաշխարն և յերկրէ պանդուխտ,
 Զանձրն ձօնի ետ յերկնից յաւերժ ուխտ,
 Դիմեաց ի Վիէննա ի քաղաքամայր,
 Ընկալաւ ի դիրկ ըզնա Մըխիթար,

(1) Սոյն տապանագիրը, որ կը գտնուի Օրթագիւղի Ս. Գ. Հուսաւորիչ եկեղեցւոյ գաւիթը, իբր իշատակարան փորագրուած մարմարեայ տախտակի մը վրայ, Մասեկագրութիւնք Պեշկերպաշչեանի հաստորին մէջ չէ տպուած :

(2) Այս տապանագիրն ալ Մասեկագրութիւնք Պեշկերպաշչեանի հատորէն գուրս մնացած է ու լոյս տեսած 1880 ապրիլ 1, Մասիս լրագրին 2587 թուոյն մէջ :

Դարձ ի մեծն աստէն Կոստանդեան քաղաք,
Երկնից տեսութեան վառ ի սուրբ փափաք,
Աւանդեաց զանրիժ ըղձոգին կուսան
Ի ծոց անմահին յոր արդարքն յուսան,
Ընդ ծով կենցաղոյս բարեօք ակաղձուն
Նաւեալ աստ եհաս փոթորկաւ մահուն,
Բերկրեսցի ի ճեմ յաստեղաց կայան,
Որ աղբատոհմին թող աստ սուգ փոխան:

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ՄՕՐ ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ (1)

Էզցուրտ ածիւնովք զոր կափուցանէ
Վիմիդ մահարձան,
Առաքինութիւն եւ դուժ մայրամտ
Դտունաղէտ սրգան:
Համայն վրշտակիր բնութեան դրնի աստ
Առատադուժ մայր,
Զոր ի ծաղկախիտ ի տես ոստաքանց
Սեաւն օրհաս եհար:
Այրին եւ տընանկ յորձեռանդն արտօսը
Հեղղուն զոսկերօք,
Եւ անգամ մահ ժանտ փրշրեսցէ զմանդաղն
Առ դառն այս շիրմօք:

(1) Այս տապանագիրն ալ Մատենագրութիւնի Պեշիկբաշչեանի հատորին մէջ չի կայ, արտատպած ենք Յ. Հիսարլեանի Բանասէր հանդէսին 1851 տարւոյն Տրդ թիւէն:

Եկայք, տառապեալք, ոգիք սրգաւորք
ի յողբոց նըւագ,
Շուրջ ըզդամբանաւ նորա պարաւոր
Բոլորել պըսակ:
Եւ դուք, մանկրտի, որք ի նըմանէ
Որբացայք լըքեալ
Եւ դեռարուսիկք մայրական զըթոյն
Կայք անակընկալ
Թէ ըզսիրայեղց համբոյր մայրենին
Ածէք դուք զուշով,
Կամ ըզգուշաւոր և ըզժիր խընամա
Եւ զծոցն անվրրդով:
Եկայք, և դուք, շուրջ ըզսիզուտ շիրմաւն
ի քուճս արկանել,
Ըզմատաղ ծըղիս մարգեալ ի յերկինս
Անդր ըզնա մազթել:
Զակն և ձեղ ունի անտուսա յերկնաւոր
Պերճ անդատակաց,
Զերթ թըւչուն որ դաչս ի լաւնիկ գընէ
ի ճախրելն ի բաց:

Գ. ԱՌԻԽ Ժ.

ՊԷՇԻԿՅԱՇԼԵԱՆ՝ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳԱԿ

Էշիկթաշխանս դիւցազներգականս բա-
 նասանդութեանս մէջ ալ առաջինս կը
 հանդիսանայ եթէ չի գերազանցեր Հ.
 Արսէն Բաղրատունին՝ իր վարպետը, իրօք Հայր Արսէն
 իրր հայագէտ, քերական, մատենագիր, թարգմանիչ, լեզ-
 ուագէտ ու տաղաչօփ վիթխարի գրիչ մ'է, հայ լեզուն
 իրմէ դազանիք մը չէ կրցած պահել, լեզունս տէրն է
 իրր գերագոյն իշխանս, հին ու նոր բոլոր հայ Մատենա-
 դիրներէ բարձր է իր հրաշակերաններովը, որոնց մէջ
 ՀԱՅԿ ԴԻԻՑԱԶՆ միայն բաւական եղած է զինքը ան-
 մահացնելու, երկասիրութիւնս մը որով հայ լեզունս բո-
 լոր շքեղութիւնը, վեհութիւնը, ճկունութիւնը, բառա-
 մթերքը, կանոններն ու դարտողութիւնքը ցուցադրուած
 են արուեստին արտակարգ ուժովը, այս հսկայակերտ
 գործը յիշատակարանս մ'է կանգնուած ի փառս հայ լեզ-
 ուին, յառիտենականս կոթող մը՝ բարձրացած անոր վեհա-
 շուք մեծութեանս ու կենսականութեանս ի պատիւ :

Նայն ինքն Պէշիկթաշխանս՝ իր արժանաւորագոյն ա-

շակերտը գնահատած է դայն, հետեւեալ գեղեցիկ դրու-
թեամբ, ուղղեալ առ մեծագործ վարպետն, կարգալով
Հայկ Դիւցազնի գրչադիրը զոր խոնարհարար դրկած էր
իր աշակերտին կարծիքը առնելու համար :

«Քերթուածս այս ըստ ամենայն մատանց պահէ զկա-
նոնս Դիւցազնականին :

«Ընտրութեամբ առաջարկութեանն և վսեմութեամբ
գերազանցեալ, բայց ի Միլտոնէ, քան զայլ ամենայն
դիւցազներգակ քերթողս, ուր Հայկ պաշտպանն կայ և
ախոյեանն իրաւանց երկնից և ազատութեանն ընդդէմ
Դժոխոց և բռնութեանն Բէլայ :

«Յոյժ ցամաք և պարզ երեսի նիւթն վեր ի վերոյ
հայեցիւք . այլ զարմանալի բեղմնաւորութիւն մտաց
քերթողին այնպէս յաւելեալ ի նա կեղծիս և դրուագս
անաւորս և գորովականս, և բազմադէպ պատահարօք
զարդարեալս և զանազանեալս յոյժ յիրերաց, և այնպէս
քաջ կցորդեալ դայնս ընդ բուն և դիւսաւոր վէպն,
մինչեւ յայսմ գերազանցել զամենեքումբք : Զոր օրինակ,
վսեմ է յոյժ դրուագն վարդապետութեանն ճշմարիտ
Աստուածային կրօնիցս և նկարագրութիւնն ջրնեղեղին ի
բերանն Նոյի . Պատմութիւն կանգման և կործանման Բա-
բելոնեան ամբարտակին . Տեսիլն Հայկայ և յափշտակու-
թիւնն ի Տաճարն Խորհրդոց Աստուծոյ : Ահաւոր են դէպք
մահուան Խուտաբանտայ և Բիւրառապեայ և Գումարունն
դիւաց ի վերայ Կապուտող լերին ի խորհուրդ : Գեղեցիկ
է յոյժ դրուագն Ապահի և Բերորայ, Նկարագիր տօնին
Նաւասարդի, Հանդիպումն Հայկայ հովուին Բանանայ :
Ոգեշարժ և գորովական, մահ Հայկակայ և հանդէս
Թաղման նորա, ծանօթութիւն և Դէպք մահուան քնոն
Բերորայ, Սիրելութիւնք Խուայ և Արուսեկի, Հրան-

տայ և Հայկանուշայ, Հսկունն Հայկանուշայ գիշերաւ առ
մահճօք հիւանդացելոյ հօրն, և Սայթք խղճի նորա •
Ըմբռնունն նորա • Իօրհուրդ և զուր ջան ազատելոյ
դնա • (ուր զՍատղիկ միայն ոչ կամէի գլուխ և առաջ-
նորդ քործոյն) • ողբք նորա ի վերայ մահուան սիրել-
ւոյն, զարմանալի արիութիւնն նորա մերժելով զհրապոյրս
Բէլայ և Բիւրասպեայ • համառօտ առել, խանդաղատելի
ման ըստանդակ քերթուածոյն, դրեա թէ բոլոր հաս-
տատեալ է ի վերայ Հայկանուշայ որ մի է ի զարմանալի
և ի չքնաղ նկարագրաց • ոչ կամիլլա և ոչ ամենայն
դիւցազնուհիք Թասսօյի կարեն համեմատիլ ընդ Բերս-
րայ, ընդ Սատղկան և մանաւանդ ընդ Հայկանուշայ •

«Սյլ ուր ամենայն զօրութեանց հանճարոյն հանդէս
առնէ քերթողն, են պատերազմունք • նոր իմն ասպարէզ
բացեալ առաջի քան զոր ցարդ կօխեալ ի քերթողաց •
ի հաւամարտս և մանաւանդ ի վերջին ահաւոր ճակա-
տամարտին թուի իմն երեւակայութեան մարդոյ բարձ-
րութիւնս եղեալ մինչեւ ցվերջին սահմանն ուր հարկ է
նմա այնուհետեւ ամփոփել զթեւս իւր •

«Եւ այսպէս, ըստ իս, վսեմութեամբ և ի կենդանա-
տիւղ նկարագիրս բարուց զուգակշիռ կայ Հոմերոսի • եւ
վկայ այսմ, Հայկ • որպիսի դիւցազնն ոչ այլ ուրեք գտանի
ի քերթուածս • Մանիտոն, Հայկանոյշ, Ապահ, Բէլ եւ
Բիւրասպի և Վաստամ •

«Ի կարգաւորութեան, ի ճշմարտամանութեան, ի
կիրթ ախորժակս և յայլ ամենայն գեղեցկութիւնս դեր
ի վերոյ քան զԹասսոյ և զայլ ամենայն Դիւցազներգուս,
հաւասար է կարծեմ Վիրգիլիոսի •

«Սիրեմ յոյժ զվսեմ և զքնիկ պարզութիւնն հայկական
ոճոյ պահեալ ի քերթուածս յայս, հեռի ամենեւին յար-
ուեստակութենէ և ի պչրանաց • այլ ուրեք ուրեք, զի

մի կարծիս ինչ հետեւակութեան տայէ պարտաւաղիտայ ,
գուցէ կարօտիցի սակաւիկ մի ևս յղկելոյ :

« Համառօտ ասել . այս դիւցազներգութիւնն մի է ի
հրաշակերտից հանճարոյ : Այս է իմ դատաստան և կար-
ծիք անկեղծաւոր : »

ՄԿՐՏԻՉ ՊԼԵՒԿԹԱՇԼԵԱՆ

1852, օգոստոս, 13

(ընթերցեալ զգրչագիրն)

Եւ մի եւ նոյն ջնաշխարհիկ լեզուաւ ու ամենամեծ
հեղինակութեամբ թարգմանած է ամէն դարերու ամէնէն
մեծ հայ Մատենադիրը , Միլսոնի Կորուս Իրախսին , Վիր-
գիլեայ Մարովնի՝ Մեակականը , Հոմերի Իլիականը , Հո-
գոնի Փոսկոլեայ Տաղ Գերեզմանականը , հրաշալի թարգ-
մանութիւններ արդարեւ , որ հայ լեզուին աստուածա-
յուզմն են ու կրնան կենդանի պահել դայն որչափ ատեն
որ հայ Ազգը կը ջնչէ աշխարհի վրայ :

Պէշիկթաշլեան որ հիացող մը եղած է հայր Արսէնի՝
իր մեծ վարպետին , ու չափած անոր հանճարին բարձ-
րաթուիչ խոյանքը հետեւեալ երկու վսեմ քերթուածներով
յայտնած է իր խոր զմայլանքը :

ՎԻՐԳԻԼ Ի ՊԱՌՆԱՍԵԱՅ ԱՌ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆ ՄԵԾ

Որ Աւանտան փողոյս ընդ նուրբ երկրագործին
նուագող զարդիւնս

Հայկական ոլորեալ երգս ըզկէս փառաց իմ կապտեցեր ,
Անմահականն ի Պատնաս սիւղ անուշիկ հնչեաց երգոցդ ,
Յաւէրժ մայրեացն աստուածանուէր մըրմընջեցին վարսք
ի գեղգեղ :

Անդ ի բազմոցըս փափկութեանց՝ ի դարեւանդն ուր
անմահից

Հայլ շուշանայ ի գեղաթոյր թերթից 'ւ երվնից պարա-
րին աչք .

Ար կատայն արծաթի պաղպաղափայլ ճեմի ալեօք,
կանդնեսցուք կըճեայ տաճար Քեզ ի ծաղկանց պճնեալ
բոլոր .

Մատուք քնքուշ Մուսայից բուրեան ըզփուռն ջարն
կապեսցին .

Շուրջ ըզնովաւ ի պարանոցիկս երաժրչաւացն հանդէս՝
ի գովեստ հնչեսցին Քեզ նըւազաւոր դաշնակութիւնս
Ապոլոն, Պինդարոս, Տիրուլ, կատուլ նախանձընդդէմ :

ԱՌ Հ. ԱՐՍԷՆ Կ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Ի հալոցացըդ խանդից

Երգ մի եւ ինձ աղաչեմ՝

Կիզուլ ի բոցդ եւ ի հուր ,

Թռանիլ ընդ թռիչսըդ վըտեմ :

Կամ թէ կամիս երգ աղու

Գորովանայ եւ սիրոյ

Թըթուակ տաւղիդ ի նուրբ թելս

Շարժեալ առ իս հնչեցո՛ւ :

Ո՛հ ո՛չ այնպէս ի գիրդ ծոց

Յունկըն փափկիկ քաղցրասցի

Մանկանն ի քուն անուշից

Օրօր գըթոյն մայրենի ,

Գրական այս սեռին մէջ Պէշիկթաշլեան թէև երկա-
րաշունչ երկասիրութիւն մը չէ թողած մեզի, բայց հայ
դիւցազներգութիւնը իրեն կը պարտի փունջ մը քերթ-
ուածներու, ինչպէս, Դիւցազունք Հայոց, Քնար կու-
սին, Զբօսանք Արսաշեսի առաջնոյ, Քերթողական Ոգին
Հայաստանեայց ի բուն, որոնք ադամանդեայ մաքթու-
թեամբ պիտի փայլին յաւէտ հայ գրականութեան մէջ,
Պէշիկթաշլեան այս անմահ տաղերով, իբր ներշնչուած
բանաստեղծ, կը ցոլացնէ իր կիրթ ճաշակը, պայծառ, ներ-
դաշնակ ու վեհաշուք ոճը՝ միացած շնորհալի փափկու-
թեան մը հետ, երկնելու համար, վառ երեւակայութեամբ,
Հայոց անցեալէն պատմական դրուագներ ու հայրենա-
սիրական տեսարաններ:

ԴԻԻՑԱԶՈՒՆՔ ՀԱՅՈՑ

Ժամ էր պարապոյ խաղաղական եւ յանկուցիչ •
Երկիր ի քօղ սեւաթոյր ըզլըռութեամբ փարեալ անոյշ
Խոր ի քուն թանձրութեան հանգչէր համայն վաստակաբեկ •
Իբրև հսկայ թըխատեասկ յանդընդափոս վազեալ յայրէն •
Սեւադէմ ոստեալ դիշեր ծաղաց ի ծաղս տիեզերաց •
Կըռէր բընութիւն առ հեշտեալ լըսել ըզլոյս հովուին
սրընդի,
Ըզնուրբ շըշունչ շըրթանց սիրոյ, զերդ մօր յորրանն ի
քաղցրաճռինչ,
Ըզկարեվէր սըրտից հառաչ և զաղօթկեր մրմունջ ծերոյն •
Ի փարախս օթագայեալ մակաղէին հօտք և անդեայք •

Եւ օղականք սաղարթախիտ առեալ ի յոսարս դաղար •
Փռնջք խուռներամ վարդից ծաղկանց մարգարտաշար
լըցեալ շաղով

Ի սիւղ հեղիկ ծածանէին, և խուռնկ անոյշ ծաւալանայր •
Հնչէր անդուստ փափուկ՝ նըսեմաստուեր՝ և ի թաւ մայրեաց
Գիշերախօս երգեցկին նըւագաւորն դայլայլիկ •

Նա միայնակ՝ լըռութեան ժամուն կացեալ ընդ մեր
թարգման,

Էզմըմունջն օրհներդութեանց երկրի յերկին վերառաքէր •
Եւ երկինք ջահազդեստեալ շողայր վըսեմ և վառ ի վառ •

Կուսին, ամպեղէն քօղ լուսասփիւռ արկեալ դիւրեւ,

Նազէր ի պարս աստեղաց շուրջ ըզնովաւ ակըմբահոյլք •

Ո՛հ, ես ի յայս բուրաղուարթ և հովասուն ի դարեւանդ,

Ուստ ի ծործոր խաղայ վըսակ սահուն ալեօքըն կարկաջոտ,

Ուր ի համբոյր զբոյլըս ծաղկանց գգուէ դիփիւռ

փաղաքչելով,

Սորհըրդազգած առեալ ըզնիստ, տէր ամայի կացեալ
երկրիս,

Միտք իմ ընդ քեզ ձեմեն, լուսնեա՛կ, ի հրաշաղարդ
դաշտըս երկնից,

Եւ ի ձեզ՝ աստղո՛ւնք փայլունք, ի ձեզ յակճիւս
ակընկաւոյց,

Կապուտափայլըն ընդ կամար յառեալ աշնում հոգեզըւարճ •

Սյլ դուք մարմի՞նք իցէք արդեօք, եթէ դուարթնոց
պարք լուսեղէն,

Լուսասուք տիեզերաց միթէ լապտե՛րք մշտաբորբոք •

Առկախեալք ի դահլիճս Աստուածութեան օթարանաց,

Թէ բոցեղէն հովանոցք ուր մէն մի գահք են Անմահին :
Մինչ ի գիշեր զովագին , աստղո՛ւնք , աստղո՛ւնք
գեղեցկաշարք :

Նըշոյլք ի ձէնջ վայրաբերին կաթիլք ի շաղ ցօղատարաւի
ի ձե՛զ զանմահական երկրի ծընուեղս ես նըկատեմ :

Ո՛վ դու դըրախտավայր երկիր , երկի՛ր Թորգոմական ,
կառո՛ ի վեր զաչրս քո , տե՛ս ըզդիւցազանց որդւոցդ
ըզհոյս •

Եւ այնք աստեղք երկնապարիկք եթերականն ի կամար ,
Եւ այնք յաւէժ ի նըշոյլ փայլեն շողշող սակեծըղի •

Ահա՛ Ներսէս , Սահակ , Մեսրոպ , Տըրգատ , Վարդան ,
Ղեւոնդ , Սըմբատ . . .

Այլ ո՛ւր այժմիկ սըրավարեալ , ասա՛ , երկի՛ր իմ հայրենի ,
Ո՛ւր բախտդ և փառք ամենապանծք անցին 'ւ ի սպառ
անհեատոցան :

Արդ մերկացեալ ցըրտասարսուռ աւերակաց բնակեալ ի մէջ ,
Վայրապար անցաւորաց դողդոջ ըզձեռսըդ տատանեա ,

Որպէս այր մեծախարթամ ի մարդադաւ ճանապարհի

Աւազակաց մատնեալ ի ձեռս , պերճ ի զարդուցըն կողոպուտ ,

Մահացու հարեալ վիրօք արիւնազանդ կայ ի փոշւոջ ,

Հծծիւն նըւաղ աղեգորով միայն ողորմ հընչեցուցեալ •

Ա՛յս է աղգին դիւցազանց յետին փառացըն արձադանդ . . .

Դու , Ոգի՛դ հալաթեւեան , դէտ չինաւուրց ժամանակաց ,

Զայս մի նըւաղ մաղթեմ՝ պարզեա՛ ի վեր ըզմութըն

վարագոյր •

Իզձ ի սրբախա կարօտակէզ անկաւ տեսոյն իմ հայրենեաց
Բզնախնին նորա տեսից ըզկերպարանլա վեհափառ :
յայեա՛ւ , ո՛հ . . . վերացա՛ւ . . . լըցան սրբախա տենչ եւ
անձուկք .

Ո՛վ անցելոյն անկողանրաչ տեսիլ ծաւալ իշխանութեան .
Անպարագիծ ուկիան , յար ալետանջ 'ւ անդնդախոր՝
Յորձնեռանդըն պրտոյքեալ սուրայ վազիւք արչաւատոյս՝
Ի վիհ ինչ անյատակ յանդ կարկաջ շառաչելով .
Դարք վաթսուն կոհակաւէա ի յուս նորա դընան թաւալ .
Ամպրոպածայն փաթորիկ կայծակնացոյտ հոլաթիւօք ,
Մրդէ անդուլ ըզնոսա յուզի անդարձ ճեպեցուցեալ .
Միթէ շո՛ւնչ անմահական իցէ արդևօք նա Բարձրելոյն .
Անդ վեհավայր շէնք եւ քաղաքք , հըզօր եւ պերճ
արքայութիւնք

Մի ըզմիով թաւալազյոր հարեալք փրշրին կուս
դըզըրդմամբ .

Եւ այն դոչիւն կանոնաւոր յանդէղային ելեալ վընչն
Մըռնչիւնք են սոսկալի ազգաց յախուռըն վարելոց .
Ահա՛ եւ իմ հայրենիք եւ դիւցադունք գուպարայալթ ,
Ահա՛ դուսզքն և անադին Տիգրանակերտ , Վաղարշապատ ,
Ահա՛ հրսկայրն Հայկազունք՝ Հայկ և Արամ , Տիգրան ,
Վահագն ,

Ահա՛ եւ քաջք Պարթևադունք՝ Արշակ , Սոսրով , դուռն
Արտաշէս .

Երազաթուիչ ալեացն ի թեւս և նոքին ո՛հ վարեալ յապշոպ
Սլանան շոյտ և նըւաղեալ լինին յաչացս աներեւոյթ .

Ո՛ւր փախչիք, ո՛վ դուք պարծանք եւ փառք յաւէժ
Հայաստանեայց,

Ո՛ւր ըզնէք հայրենիս թողուք այսպէս վատարախափիկ,
Ամենակալ Տէր, աստուածեան այլ իմըն շունչ չըզեա՝
մաղթեմ,

Յետս ընդ կրօնակրն դիմեսցէ յափրշտակիչ այս ուղկիան,
Սրբաւեալ յերկիր զիմ դիւցազունս, ըզդաստակերտսրն
հօշակասց,

Ըզփառսրն հայրենի նորոգ այսրէն դարձուցանել,
Ընդունա՛յն աղերս, և իմ ամբօխեալ միտք բանդապուշե՛ն •
Ի ձեզ, ասաղս՛ւնք, ասաղս՛ւնք Հայոց, վերամբառնամ
դաշս իմ անդրէն՝

Զայստօսիկ ողորթաւոր հեղլալ մաղթմնս կողկողագին •
Զա՛հք մըշտավառք՝ լուսատու լերո՛ւք երկրին ձեզ
պանծալի,

Փայլեսցէ անաղօտ ընդ ձեր լուսոյ և փառք նորին •
Բոցատիպ նըշոյլ և շող հեղէ՛ք աստէն քաղցրածաւալ,
Մի՛ յանդոյս ի դիշեր ծածկեալ երբեք խարխափեացի •
Տեղացէ՛ք հուր ի յերկնից սիրարորութք վառարանէն •
Յարկցե՛ն ժառանգաւորք ի ջերմ մոխրոց հին դիւցազանց •
Նոր կենդանութիւն շնորհել Ազգիս եւ Հայրենեաց :

Ք Ն Ա Ր Կ ՈՒ Ս Ի Ն ⁽¹⁾

Նշատէի ի մութ գիշեր ի բարձրադէտ ըլլոյն կատար ,
 Եւ դուրուականս ամպոց յեթեր հիւսիս վարէր հալածական .
 Մերթ ընդ մերթ փայլատակունք ցոլանային ի հանդիպոյ ,
 Թըւէր ոգւոյն ամբողջաց ըզհրամուրշոյլ սուր իւր ճօճել :
 Բազմահոյլք իսկ յիմ ճակատ տատանէին ծուփք խորհրդոց .
 Հայրենին իմ աշխարհ յիշատակօք արտասուելի
 Եւ ամենայն շիջեալ իւր փառք կանդնեալ կային ինձ
 յանդիման ,
 Եւ միաք իմ բարձրաթախչ եղևալ արժւոյ հանգունատիպ .
 Խոյանայր և թախաւիկ շըրջէր ի դաշտս Հայաստանի ,

(1) Դժբաղտարար Պէշիկթաշլեան չեմ կրցած մօտէն ճանչնայ և ոչ ալ իր ներկայ...ցմանց ներկայ գտնուել , որովհետև ինք 1862 էն ետքը Թատերաբեմի վրայ երեւցած չէ այլ ևս , և մեր ընտանիքը նոյն տարին եկած է հաստատուել Օրթագիւղի մէջ . բայց կը յիշեմ մի անգամ տեսած ըլլալ զինքը , որ կը ճառախօսէր դիւղին Ս . Հախիսիմեանց վարժարանին փոքրիկ թատերաբեմին վրայէն , 1867ին միջոցները : Երբ Մասեկագրուքիւնի հրատարակելու 1870ին , ես այն ատեն վեշտասանամեայ պատանի մ'էի ու աշակերտ՝ գիւղին Ս . Թարգմանչաց բարեհամբաւ վարժարանին , ուր մեր կարգերուն սղբացեալ Թ . Թէրղեան հայերէնի ու ֆրանսերէնի դասատու էր , երիտասարդ վառվռուն բանաստեղծը , նոր դարձած վենետիկէն՝ առատ պաշարով , զոր աննախանձաբար կը բաշխէր մեզի . իր դասախօսութեանց ամէն մէկը գեղեցկագիտական համադամ ընթրիքներ էին , հանճարեղ , զուարթ ու համակրելի վարպետը գիտէր դիւթել իր աշակերտները ու անոնց ներշնչել գեղեցկին ճաշակը . նախօրդ սերունդէն գրագէտներու ստուար խումբ մը շատ բան կը պարտի այս գեղեցկագէտ վարպետին : Իրեն յանձնարարութեան վրայ , մեր դասարանին բոլոր աշակերտները փութացին գնել Պէշիկթաշլեանի նորատիպ հրատարակութիւնը , որ ընթերցանութեան ամե-

Եւ դադարէր մօտ ի բըլուր դերեղմանաց իւր դիւցազանց :
 Անդ խիտ առ խիտ նսճեաց շարք ամբասնային
 Կրակմասառեր ,

Եւ ուռննիք արտասուած արք՝ սըղալից սատքըն վայլ անակ .
 Ո՛չ մի ձայն , ո՛չ մի շրշուհչ , մահ և մըռայլ բաղձին անդէն :
 Սուլ հնչի՛ւն միայն հողմաց բնդ ոստափիւնս թաւուտ
 սասոց

Յօրինէին եղերերդ , թըւէր մեռեալ սղոց մըրմունջ ,
 Կամ ողբոց ձայնակցութիւնք դերեղմանաց ի դերեղմանս :
 Եւ անա բայան յանկարծ շիրիմիքըն , վէմք թաւակեցան ,
 Ի վե՛ր ընդոստեան հոյլք մեռելատիւց ու թուականաց՝

նայարգի մէկ մատեանը եղաւ շատերուն , անա այսպէսով սկսաւ , իմ
 հոգւոյս մէջ , պաշտում մը դէպի այդ մեծ հանճարը :

Յովսէփ Եռսուֆեան վաղամեռիկ դասընկերներէս մին , զաւակ
 ազնուկան գերդաստանի մը , որուն հետ շատ մտերմութիւն ունէր
 Պէշիկթաշլեան , տեսնելով իմ թուռն սէրս առ մեծանուն քերթողը ,
 անակնկալ մը ընելու համար , այս հոյակապ քերթուածին բնագիրն՝
 իր իսկ ձեռքովը գրուած , նուիրեց ինձի , ուրախութիւնս անսահ-
 ման եղաւ կրկին պատճառներով , նախ անոր համար , որ ասանկ մե-
 ծանուն անձի մը ձեռագիրը կունենայի և երկրորդ , կունենայի
 այսչափ գեղեցիկ քերթուած մը , որ իր Մասեկագրութիւնի հատու-
 րէն դուրս մնացած էր . անմիջապէս երկտողով մը , որ Ա. Ա. ստո-
 րագրութիւնը կը կրէր , «վասն զի այն ատեն դպրոցական անունս Ա.
 Անտոնեան էր» Մասիս լրագրին զրկեցի բնագրին ընդօրինակութիւնը՝
 որ տպուեցաւ 1872 տարուան 1235 թուոյն մէջ : Դժբայդարբար հա-
 զիւ կրցայ քանի մը տարի ունենալ այդ շնաշխարհիկ գանձը , որով-
 հետեւ ձեռագիրը կորաւ հրդեհի մը պահուն . թէև անհուն վիշտ
 պատճառեց ինձ , բայց կրցայ սփոփանք մը գտնել , մտածելով ո՞ր
 արդէն քերթուածը լոյս տեսած էր աւ այսպէսով , փրկուած անդար-
 մանելի կորուստէ մը :

Անաւասիկ քերթուածի մը ողիսականը :

Գիշերոյ որպէս հրակայք՝ ի խորանիստ իւրեանց յայրէն •
Աչս մեծամեծս ընդ չորս բոլոր շուրջանակի յածեցուցեալ ,
Աւաղաղի կերկեր հառաչ խօր ի սրտից հեղձամրղձուկ
Հընչեցուցին յամայնս առիւծատիւղ որպէս մրռընչիւն :
«Ո՛հ , մի արխարիք , ս՛վ հեղինակք և փառք Հայոց աշխարհի •
Մըռայլ ի վի՛ն ապագայից խոնարհեցէ՛ք հրակայաբար •
Գալ առ ձեզ տեսչիք յայնժամ համատարած ըզձեր համբաւ
Ի թեւս սրբարշաւ ժամանակացն ուղեւորեալ •
Տեսչիք զանուան ձեր արձադանդ թըռուցիկ դար ի դարէ »
Քերթուղուհի Կոյսն էր Հայոց օրնըւազէր զայս քընարաւ ,
Կոյս զոր գեղ եւ փափկութիւն փայտիայէին և գըզուէին ,
Ում աստղունք ըզշողն անբիժ և զխայլն իւրեանց շընօրհեալ ,
Եւ ծաղկունք ըզբոյր իւրեանց բոլոր նըմա տըւեալ պարզեւ ,
Եւ սոխակ գիշերախօսս զիւր ըզձայնիկ հոգեզըւարճ ,
Զի նառելի և գըզուելի էր Կոյսն համայն անմահ ընու թեան :
Դարձեալ երգեաց • և յանկարծ երկնից մութ դէմք պայ-
ծառացան ,
Հոյս սըփռեցաւ յանասաին , ի շող աստեղց փայլին նոճիք :
Զըւարթացան հրակայքն Հայոց , ելին ի պար բոլորեցան ,
Ի թինդ ոտից կայթեցին վերայ վիմաց դամբանական :
Եւ Կոյսն երգէր , և հրակայքն մըտին իւրեանց ի քընարանն •
Եւ քնարն անուշ փափուկ կուսին դեռ որորէ ըզքուն նոցա :

ՋԻՅԱՆՔ ԱՐՏԱՇԷՍԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

«Ելէ՛ք ի դաշտ, սէ՛գ իմ կորիւնք, դռոյթ տա՛ւք խա-
ղից յասպարէզ» .

Գոռ հըսկայից գոչէր հրաւէր հըսկայաղօրն Արտաշէս :
Ելին վաշտք վաշտք քաջաց ձայնին ըզհետ աշխարհաւեր ,
վառեալք ի բոցափայլ պըղընձակուռ յասպար ի դրան
Այլ զի՞ այդչափ խուռն ամբոխ հուր ի դայլոյթ բորբոքելոց
Եւ շըւինդն յուզեալ սաստիկ իբր ըզճայթմուռ ըս ամպրոպաց
Ձի՞ այդչափ դափր ի գեաին դըրնդիւն յոխորտ երիվարաց .
Կամիցի՞ն պեղել ըզհող և մարտ դնել ընդ անդընդոց .
Ո՞ր ըզվրէժ լուծցեն այս քաջք, կամ յո՞ր վրտանգըս
դիմագրաւք ,

Նազեսցին պար առեալ ի ճաճանչի յաղթանակաց .
Միթէ զերկիրն ի հիմանցն յաւիտենից քայքայեսցեն
Կամ ծովուն ընդդէմ ցաաման անկախորոխտ բերցեն
պայքար ,

Ըզբօսանք Արտաշէսի ընդ աշխարհիս և ընդ աղգաց :—
Ինքն ի կառըս վերելեակ, սանձն ի ձեռին ձիոց վեցից :
Արշաւէր նախընթացիկ մեղմ ի ժըպիտ և դուարթադէմ .
Մերթ ի ճախր ըզձիս ամէր և մերթ հեզիկ յաշխոյժ ի պար ,
Որպէս կայծակն ի մէջ ամպոց այնպէս անուոցն որսաւով .
Մերթ առ իւրսըն դարձ ընդ կրուակըն հրամայէր դոյզն
պատուէր

Յարուցանել յանկարծօրէն կարկառակոյտ լեառըն վիմարդ
Կամ նետիցըն տարափով քօղ արկանել զարեգակամբ

Եւ խաղ առնել ըզնովաւ և զբոցակէզ ճառագայթիւքն :
Տեսին ազգք զխղացեալ փռչի յերկինս որպէս ըզուխ ,
Այն էր նըշանս զուժաբեր պերճընս ճեմոց Արտաշէսի .

Անշընչացանս ի զովալոյնս՝ զօրհասական տեսեալ ըզժամ :
Անոցանէր Արտաշէս , տապալէին բարձրապարիսպք ,
Անոցանէր մըրըրկարար , դաշտանային ի դիւր քաղաքք ,
Անոցանէր եւ ընդ քարչ ձրդէր զարքայս և զժողովուրդս .
Եւ ընդ քեզ ընդ վայրենւոյդ խաղաց , ո՛ ծով , եւ
ըզբօսաւ .

Իբրու գաղանս շրջթայակապ ի զուր մոլեալ մըռընչեցիր .
Յիւր երկիր տեղատիտեաց ըզդիւլցընկէց վեհից կայանս :
Ձերթ հըսկայ Ոգի յաղթող՝ թեւատարած ճախրեաց ի վեր :
Կալաւ զաշխարհ ի ձեռինս որպէս մանկունք զընտակ ի
խաղ .

Խաղաց նովաւ և ըզբօսաւ , այն էր իւր խաղ արքայական ,
Շատ էր արդ , Արտաշէ՛ս , աստուածասցիս և զու
հըզօրդ .

Բարձի՛ր ի զբօսանացդ . . . այլ ընդէ՞ր սուրք փայլատակեն .
Ձերթ Ովկիանս ալետանջ ինքն ընդ անձինս իւր ոգորի .
Հի՛մ փոթորկեալ զեռաց խուժանս և յո՞ սուրայ Արտաշէս ,
Ձի՛նչ այն ազմուկ խառնադոչ . . . ո՛չ մի շըշունչ . . .
լուսթի՛ւնս մահու .

Դիակնացաւ աշխարհակոյտ , տեսէ՛ք , բանական յաղթողական
Տէսէ՛ք՝ կողք քաջազանցնս են ապաժոյժ աղբերք արեանց .
Գործի փառացն Հըզօրինս իւր արեւունս ամ ըստուերամ :
Ո՛վ Մեծդ , ըզքոյդ յեաինս վըսեմութեանս բարբառ
շրթանց ,

Աւ ի խրատ աշխարհիա՝ որ ի յաջոյդ սարսեալ դողաց ,
Քանդակեցից շիրմիդ վերայ . «Աւա՛ղ փառացս անցաւորի »

ՔԵՐԹՈՂԱԿԱՆ ՈՒՒՆ ՀԱՅՍՏԱՆԵԱՅՑ Ի ՔՈՒՆ

Ապողոմնի որդիդ, նրնջե՛ս ընդ ուռննեացն հովանեալ,
Պրտակաւորդ ի հիւս դափնեաց նորա յաւէժ անթաւամ,
Քեզ ըղպաշտօն հարկանեն անմահ Մուսայքն անուշիկք,
Եւ ի մեղմիկ մրնչէ, աւանդ, կացեալ քրնարդ առ ընթերս,
Գեղածաւալ որպէս աղբիւր զեղեալ ի սուրբ ականէ,
Այնպէս խանդից ի ծոցայդ ցայտնն ծորանք քաղցրաբուխ,
Դաշնակութիւնք ի լեզուէդ կաթնն աւատ մեղրածոր,
Եւ դու նրնջե՛ս ընդ վարսապէզ ընդ ուռննեացն հովանեալ,
Ապողոմեան ի հիւս դափնեաց պրտակաւորդ ի ճակատ,
Օ՛ն արի՛, և՛ ի հանդէս, աշխարհալուր հա՛ր ըղբողդ,
Հրնչեցո՛ ի լուր հայկեան գուպարայաղթ դիւցադանց
Քունելոց յանդրնդային ի վայր մահուն աղջամուղ,
Եւ կանգնեսցին միանդամայն խոր ի շիրմացն յարուցեալք,
Քեզ ժրպիտ հրրճուանաց հանեալ ի դէմս վեհափառ,
Ճախրեսցեն լուսաթռիչ վեհից յաւերժն ի կայան,
Անմահութեան ըմպել ի քէն մատուրեակեալն ըղբածակ :

ԳԼՈՒԽ ԺԱ . .

ՊԷՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ ԵՒ ՍԷՐ

ամանակակից Հայ քերթողը, տկարա-
կազմ մարմնույն մէջ զգայուն սիրտ
ու մեծ հոգի մը կը կրէր, ամփոփ-

ուած խորխուղ ծայքի մը ներքեւ, բնութիւնը զին-
քը զրկած էր արտաքին ամէն վայլուն երեւոյթներէն՝
առատօրէն պարզեւելու համար անոր զգայումներուն
ամէնէն աղնիւները՝ հայրենիքի, զեղեցկին, բարւոյն սէ-
րը ու հանճարի բոլոր թռիչները: Խեղճ մարդը բնութե-
նէն զրկուած մ'էր կեանքի քաղցրութիւնը վայելելու,
դատապարտուած մ'էր միշտ տկար ապրելու և յարատե-
խնամքի կարօտ՝ իր մարմնույն առողջութիւնը ապահովե-
լու համար, բնութեան այսքան հրաշալւան զեղեցկու-
թիւնները երգողը, բնութենէն անժառանգ մ'էր և միշտ
հալածուած կեանքի դառնութիւններէն:

Եւ այս տարարազդ հոգին, որոյ սիրտը լիք էր այն-
քան աղնիւ զգայումներով, սիրոյ ցաւեր ունեցաւ, որ
մարմնոյ ցաւերէն աւելի զինքը հարուածեցին, սէր մը

որ մինչև Վերջը անժպիտ ու անդուլթ մնաց, դպաւ
խեղճ բանաստեղծին անմեղ սրտիկին, վասն զի յափրչ-
տակուեցաւ Օր . Մ . Վ . ի անգլխադրելի հրապոյրէն, այդ
չքնաղ ու հանճարեղ աղջիկը իր խաչալ սիրոյն աւարկան
եղաւ : ինչ որ թելադրեց, անմահ բանաստեղծին, ներշն-
չուելու ու երկնելու իր ամէնէն հրաշալի տաղերուն մեծ
մասը, ինչպէս՝ Յիսէա ինձ կոյս, Թոյլ տուր, Ներեա ինձ
կոյս, Քնար ու շիրիմ, Մերձ ի մահ եղբերեղեալ, Մերձ
ի մահ գրուած, Յետին հառաչք որոնց ամէնքն ալ խո-
ցոտուած սրտին ու վշտահար հոգւոյն հառաչանայ արձա-
գանդն են :

Պէշիկիթաչլեան պաշտած է այդ աղջիկը՝ գեղեցիկ,
համակրելի, հանճարեղ, ազնուական աղջիկը, որ իր ա-
շակերտութիւնս եղած է երկար տարիներ, անոր հրապոյրը
զինքը դիմանաւ է ու լուսկեայն քաշած՝ սիրոյ անբուժելի
խոցերուն ցաւերը, անոր պէս դպացուն սիրա մը պիտի
ընկճուէր արդէն բնութեան այդ հրաշակերտէն : Բանաս-
տեղծները ի բնէ գեղեցկագէտ կը ծնին, կը սիրեն գեղ-
արուեստը և ամենայն ինչ որ կայ բնութեան մէջ՝ գեղե-
ցիկ . չէ՞ մի որ կինը բնութեան հրաշալիքներէն մին է՝
գեղեցկապիտական առումով . ան է որ կուտայ բանաս-
տեղծին հոգւոյն թախչք, կը լարէ անոր քնարին թելերը,
անոր հզօր ազդեցութեան տակ իր միտքը կը խոյանայ
ներշնչման ու ստեղծագործութեան վերին սահմանները :

Եւ տարարագլխ բանաստեղծը ունեցաւ այդ սէրը, որ
իւր հանճարին նորանոր թելեր տուաւ ու աւելն իր գրը-
չին՝ երգելու համար, ողբանուագ տաղերով, իր հոգւոյն
պաշտելին . սէրը, որ այնքան դառնութեամբ վերջացաւ
իւր կեանքին հետ, շատ կանուխ բոյն դրած էր սրտին
խորքը, ուրկէ տակաւ առ տակաւ դուրս կը սլանային
հոգւոյն յայզերը ու տննչանքը, փոքրիկ նկտերու պէս,

երթալ իյնալու իր հագնատորին մօտ : Այս կարե-
վէր սրտին առաջին յայտնու թիւնները թռչունի մը ճր-
ուողումներն են , որ դարնան օրերուն , կ'արձագանդեն
հսկումատուեր պարակին մէջ , անոր զեղեցկածայն դայ-
լայիկներն են կարծես , երբ կ'ակօխ երգել հէք Քերթողը .

Սակայն կուսիկ մը կայ փափուկ ,
Բայտր անձէն շնչէ դարուն .
Կուսիկ որ դեռ թռլի մանուկ ,
Հրեշտակ ի թուխ վարս ուրուն :

Այլ ի՞նչ պիտին ծաղկանց փունջեր ,
Յորժամ հորս այտերն հայիս .
Այլ ի՞նչ պիտին վարդից հոտեր ,
Յորժամ հորս մօտ դրանլիս :

Ո՛հ , մի երթար դու տեսնելու ,
Ճերմակ շուշանն թէ յիւր ճիւղիկ .
Ի՞նչպէս հազի գլուխըն աղու ,
Երբ հո՞ն իրեն տայ ողջունիկ :

Կամ սրտին անհուն տենչն է որ կ'ուզդէ առ
այն .

Գնացէ՛ք , իմ տաղք , գնացէ՛ք առ կոյս
Գնացէ՛ք մեղմով և սրտկառտ
Մաւի աչաց հորս ի լոյս
Զըւարթացէ՛ք անձկակարօտ .

Եւ թէ անոյշ ձեզ ակնարկեաց

Իբրեւ զեւամ թռչնաց, յաշիկ

Գուք թառեցէք իւր խտրուպեաց

Վերայ ձեռաց և յուս փափկիկ :

Եւ երգս աղու յօրինելով

Յունկրն նորա ճրուուպեցէ՛ք,

Թէ յարթմընի թէ ըզքընով

Միշտ ըզնովաւ թեւածեցէ՛ք :

Իցի՛ւ, յորժամ ոչ ևս իմ ձայն

Հասցէ առ նա և կամ ի շունչ,

Ու ի մտացօնս անկայց համայն,

Գոնեա լրակր ըզձեր մր՛ուռնջ :

Բայց սէրը հեաղհեառէ կ'սկսի արծարծուիլ խեղճին արտին մէջ, ուր արդէն խորունկ վերքեր լացուած կան, ո՛չ մի պատասխան անոր կողմէն, ո՛չ մի ժպիտ կամ զուժ այս բաղմաշարհար հող: ոյն համար, յուսահատութիւնը կը տիրէ, անա այն ատեն է որ մեղմիկ երգերը ու արտուռնջները կը փոխուին ու կ'ըլլան դաւնակակիծ հառաչներ ու արտամորմաք հառաչանքներ, որոնք կ'երթան մարեղու, իրեն հետ մենաւոր, գերեզմանին խորը :

Ահա այդ ողբերը ու հառաչներն են, որ կը կազմեն ըմբոստեղծին քնարին ալեկէղիկ հուռադները :

ՔՆԱՐ ԵՒ ՇԻՐԻՄ

Որպէս եւ սիրտ իմ փշրեցաւ, և դո՛ւ, Քընա՛ր, բեկցիս
Զախճախ .

Շատ իսկ ի յողբս ու ի թախիժ վատապէտք ի միասին .
Հանգոյն կողերց ուռննեաց թեղքդ արտասուաց լըցան
ցօղով .

Ձեզերերդ ցաւոց միայն դատեալ առ քեզ յարմարադէպ,
Ողորմ մահուան իմ սիրելեաց դնացեր յաճախ յուղարկաւոր,
Եւ կոծակից լեալ սոխակին, հողմոց ի սոյլ ցրտաշունչ,
Առ սընարբս նոցին շիրմաց դու ընդ լուսնին ցանդ
հակեցեր :

Յետ անուշիկ ձայնին մօր առ մանկութեանն իմ
որբանաւ,

Որ ըզմանկիկ հողեակն իմ դրոշեր ի ծայ սիրոյն անձառ,
Որպէս աղաւ աղաւնեակ դդօւէ ըզձաղ իւր նորարոյս,
Ի հըմայս մայրենի անձառն զրթոյն զիս վարժելով
Թեւածել անխորձ կենաց ի ծաղկաւէանն ի դրոշարան,
Ա՛հ, է՛ր ոչ այլ ձայն քաղցրութեանն ինձ հրաւիրակ ջե-
ղեւ խնդի .

է՛ր և դու, Քընա՛րդ իմ, ո՛չ պրտակեցար յոլորս վարդից :
Յակումբ պարտ գեղեցկահայլ ուր դուարթութիւն խայ-
տաց ի թինդ .

Եւ հոյզ ծաղկանց փրփրադէզ մատուրակէ քաղցր օշարակ,
Իսկ ոչ ընկեր հաճիս լինել այն հրձուանաց անսպակին,
Ոչ երգարան մնչես յորդոր օրհորդաց ի պրտակին,
Որք ի խորան մատչին սիրոյ կապտեալ ըզթերթս
վարդենեաց .

Զա՛յն խորհիցիս թէ զերդ ծաղկունս են վաղանցուկք
հարսունք սիրոյ :

Ի խրատիսճանս իսկ մշտեցմաց և ի կայտիս փափկիկ ոտից ,
Ընդ որպիսո՞ւմ դու սեաւ ոգւոյ լինիս արդեօք գաղա
խօսակից •

Ձի յանկարծ նըսեմաստուեր թըւիս փոխեալ յանասա
նոճեաց ,

Հեռի ի ծաղկոցաց ուր կոյսք ճեմնն ' և անբիծ տտարակք ,

Հեռի յամենայնէ որ շնչեն սուգ երանութեանս ,

Եւ մօտ միայն ուր բու ի լուս հեծէ կեղերջ մահաշրշուկ :

Ի սառնասոյզ վերայ լերանց ' և ի ծաղկածիր գաշալս
Հայոց

Քանի՛ցս անժոյժ թառցեալ թեւօք՝ գորովադէտ դու
դուսա՛ն ,

Երգս հայրենիս փորձեցեր . քեզ ըզդարձուած ետուն
աւերք ,

Եւ շիրիմք նոճեպարտիակ ախրահնչակ կրկնեցին վանդս —

Քընա՛ր , քս մի՛ անդամ եւեթ դաղարեցին արտասա
ուաց շիթք ,

Եւ կոյս մատամբ Յոյս ըզտրխուր պատասէր քող ըզճա
կասուդ ,

Մինչ Սէր սակի իւր թեւօք պարտյածիկ եկեալ ըզքեւ

Շարժէր ըզլարսդ յաղերախ յերգս ի մրմունջ սրտահաճոյ

Սա մեղու շըն Նաղենիկ առ աչաղեղըն կոյս քնքոյշ •

Յայնժամ զիս՛րդ ի ծոցոյդ ծաւալեցան դաշնակութիւնք

Մշտահոտան իբր յազբերէ յիմ սիրտ զամաք և ծարաւում •

Ձի՛ դեղեցիկ կոյսն էր անբիծ և փարելի հողւոյս իմոց :

Այլ աւանդ ի բարձրադէտ ի դարեւանդ Եղեմական

Տնկեալ էր նա վարդ անմահից , դու թ կոթեցին հրեշ
տակաց

Խնամածուք նրմին ի լոյս ի ցօղ աստեղց սընամեղում :

Իմ յոյժ նրբին էին թեւք և բիւր տենչանք վառեալ ի ծոց •

Ուստի դայս առ ստորեաւ ոգեմ ուղերձ սիրատարիկի •

« Զի՛ խանդակաթ ես , օրիս՛րդ , դուստրըդ սիրոյ և փափ-
կութեան ,

Զի՛ տարփալի իցեն նրկինք ' և ասաղունք թէ քո պէս
ծիծաղին

Եւ հրեշտակք արքայութեան թէ քո նրման իցեն փափկիկք ,
Ո՛հ , ե՛կ թրուի՛ր առ իս , քո՛յր իմ , և յանապատ սրտի իմոյ
Դու փթթեացիս անուշաբոյր , և զերդ պիւլպիւլ դիւ-
րագորով

Անդ մընչեսցէ սէր քոյին նրջանկութեան ընծայարեր .
Եւ թէ ի քոյդ ի փափկալուր առ իս ի ձայն բարերաստիկ
Ոգենորոզ զարթնու հոգիս ' և աւայլ տիտցս իմ դալար ,
Նըւիրեցից քեզ ըլծաղիկս նրիտասարդ իմոյ կենաց .

Վասն քո իմոյ քնարիս զըւարթացին լարք տխրական
Ըզքոյդ միայն ցանկալի մըմընջելով անուն չքնաղ ,
Ե՛կ , սպիտա՛կ իմ նաղելիս . յօրմէ հեռէ տեսի ըզքեզ ,
Երանութիւն լուսածղի բաղկօք զինեւ փարեցաւ ,

Յոյժ առաւել լուսապօյծաւ զգեցաւ հանդերձ ընու-
թիւնն անհուն ,

Առաւել քաղցր հնչեցին տիեզերաց դաշնակութիւնք .
Եւ սակեթոյր մանկութեան աւուրք կենաց գեղածաղիկ ,
Հիւսեալք ընդ վարդս ի մի փօւնջ առաջնորդեալք ի յուսոյ ,
Ինձ յանդիման եկեալ ըզհէք անձն իմ լրցին անուշութեամբ .
Ե՛կ . քո՛յր իմ , թէ և ընդ հուպ ակնարկեսցէ ինձ մահ խոժոռ ,
Ի մի համբոյր և ի նայեացդ կեցից ևս դարս բիւրապատիկ :

Յարեաւ Քընարս ի գեղգեղել , այլ ոչ ևս էր նաղելին այն
Մահկանացու այն հրեշտակ , թէպէտ անթե , այլ շոյտ
փախեաւ .

Եւ ո՞ւր արդեօք ծածկեցար դու . . . լեղի՛ է յոյժ յետինն
ողջոյն .

Որ անձաչակ ի քաղցրութեան գընաց յետին համբուրի :

Տրամազդեցիկ իմ Քրնա՛ր . և՛ կ ընդ իս այլ ոչ խարեացիս ,
Առաւել հաճոյ և անկ՝ դիտեմ՝ իցին քեզ եղերերդք :

Ի խորշ ուրեք Վասիտրանի բըլուր մի կայ ապառաժաւտ
Որ զինքն ի ծովըն նայի ծիծաղ ծաւալ առ իւր ստիւք ,
Ոչ առ նախա. բակեհունձ ծածանին մարդք և արատրայք ,
Ոչ վարատելի ծառոց շարք , ոչ արծաթի ջուրց խոխոջանք .
Հողմն որ անդէն վրէժէ ըզի՛հւս թացեալ յայիս Ելլեա-
պնտեայ ,

Տխրադին թախառի զի չիք ծագիկ առ ի դդուել .
Ո՛չ անդ շքեղ դաստակերտք , ո՛չ հանդէրսւանք ան-
դէտրդայ ,

Այլ ի դադաթըն մի ծառ և մի բնակիչ կայ ընդ ծառով ,
Մի բնակիչ անդ ընդ ծառով , և այն ծածկեալ է ի հող ,
Եւ այն եղբայր իմ է , աւանդ . բարձեալ յինէն վաղամեռիկ :
Եղբա՛յր իմ , դու ընդ այս ծառովս ախորժէիր բազմիլ
ըստէս ,

Որ գնովանին շտրճէր քեզ . ըզի՛հւս անրես իւր արդ ախտէ
Ի վերայ շիրմիդ՝ ար ևս բազմի՛մ ուրխտը և մլտախոհ .
Նախանձեցայ քու՛մ հանդատեանդ , ընկա՛լ ևս զիս , ո՛ն ,
ոչ թողից

Վարատական անրեսոց լինել միակ ընկեր շիրմիդ . . .
Այլ այս ս՛ւտտի յանկարծ հնչեն երդք ի ժամաւն խաղա-
ղական .

Ջինջ ի նըշոյլ լուսնակին որ ծիծաղի յերեսըս ջուրց
Բազմանոյ դիտեմ ամբոխ երկայնաձիգ առ ծովախամբ ,
Ճեմ ըզձեմի և զուարթաւա խայտան ի դիրկ ըզբո-
սանայ .

Աստեղք , կաճառք լուսա՛տս որ ի կամար ցտան երկնից ,
Թըւին ըզխինդ և զբերկրանա անդալ յերկիր ընդ շող
իւրեանց .

Ի գեփիւռին մեղմիկ շունչ և ի գեղգեղ երաժշտաց

Սահարկեալ գրնան մարդիկ երջանկութեան յայիս վըճիտ •
Աստ ուր կամս՝ շիրիմ մահու, և անդ հաճոյք բերկրա-
պատար,

Ա՛յդչափ մօտ իրերաց սուղ տրտմութիւն և հեշտ վայելք • •

Այլ գիշերըն տխրամած անա պատէ տակաւ գերկիր
Ջերդ սեւադէմ թշուտութիւն զոսկեղինիկ տուրց
ըզդէմս •

Լուեցին նըւագք և ամենայն բնկլա ի խորըս մըթութեանս

Այլ դու կա՛յ մընա՛ • լուսին • մի՛ զմաներիմդ թո-
ղուցուս զուրկ •

Մի՛ և զայս վէմ ցրտահար • ս՛հ, սիրեցի ես ըզլոյս քո
Ի մատաղ տխոց խնոց, զի դաշկահար ես իբրև զիս •

Իբր յիմ ճակատ և ի քոյդ մեղամաղձիկ բնակին խորհուրդք •

Սիրեցի ըզփայլդ հեղիկ սրպէս զայտից իմ Նազնեկանս,

Եւ զճառագայթըս քոյնն իբր ոսկեթել զիւր խոպոպիս •

Տես փշրեմ աստ զիմ Քընտր • լուսին՛ն՝ մաղթեմ յետին
հայցումս •

Մի՛ զուրկ թողուս ըզմըտերմիդ ըզցուրտ դամբան մենաւոր •

ՄԵՐՁ Ի ՄԱՀ ԵՂԵՐԵՐԳԵԱԼ

Հեծեա՛յ դերդ սօսափիւն գիշերտեան պտղեալ հողմոց •

Տո՛ւր ձայնիս ծաւալանալ հանգոյն ջայլից դուժաւորաց •

Ի դիրկս իմ ե՛կ և մրմընջեա՛ հուսկ մրմունջ՝ չեւ փրշը-
կալ ըզթեզ

Եւ ըզբեկորըս քո արկեալ կոխան ստից անցաւորաց •

Արշալոյս ծիծղուն կենաց ի մէզ մըւալ կայ խոթասոյլ •

Ապագայն իմ ըսքողեալ ընդ թախամարտիք փայլակնացայտ,
Եւ ներկայս որ ի ձեռին քունեալ ի փուշ և ի դժնիկ,
Ո՛ր Քրնար, և սիրտ իմ խոնջ է ընդ բեռամբ յիշատակաց,
Ի նախընծայ լարս քոյին մինչ կայտուէին մատուէք
զըւարձ,

Պարք հաւուց խայտանըկար զիս ունէին ընկեր նուազաց •
Մուսայն իմ լողանայր ի ճախրահոս բնութեան աղբիւր,
Ինձ մեղր անտի մատուցանէր և ծաղկահոտ անուշութիւնս •
Մի եւեթ օր անամպ փայլեցաւ այն երջանկութիւն,
Եւ երկրորդն աւաւօտ չունէր ըզնայն դեզ դիտակի •
Յանձնիւր աւուրն ի ծոցոյ ծընեալ խաւօր բարկ փոթորիկ
Մէն մի ծաղիկ ի փրնջոյս կապաէր, սուրայր յանհետ
փախուստ •

Արդ առաջի իմ սոսկադէմ արձանացաւ թշուառութիւն •
Ուղեւորն հէք, ի տեսիլ արիւնըռուշտ հուզկահարին,
Ըզրեռն ի բաց դընէ դումպէտ, մի՛ սուսերին լիցի խափան •
Ի բաց ըզընարն ես արկանեմ ի տես խոժոռ ախոյենին •
Հեծեա՛ց դերդ սօսափիւն գիշերական պաղեալ հողմոց,
Տո՛ւր ձայնիս ծաւալանալ հանգոյն ջայլից գութաւորաց,
Ի գիջկա իմ ե՛կ և մրմընջեա՛ հուսկ մրմունջ՝ չե փշրեալ
ըզքեզ

Եւ ըզբեկորս քո արկեալ կոխան օտից անցաւորաց •
Ձի հանգոյն շողից լուսնի զորովք փարեւ ըլձայ մանուկ,
Սրտահեշտ ձօնիք կենաց թօթափեցան յիմոց ձեռաց,
Ոյք զաշխոյժս իմ տածէին բոցանըշոյլ շիջան հրբառք,
Հաս սեռ գիշեր՝ յոր ըսպխտակ ուղիս հանգէպ տարածանի •
Ընթացա՛յց մենաւոր ըլձանապարհն ամայութեան •
Ոչ ևս յԱդենն իմ դարձուցից ըզբիբս որ այլ չունին
արատար •

Եւ զի՛նչ պէտք նըւազաւսը երգոց անդարձ աքսորելոյն •
Փշրեա՛ց, Քրնա՛ր • ես լուռ ցաւեր խնդրեմ եւ լուռ
զերեզման •

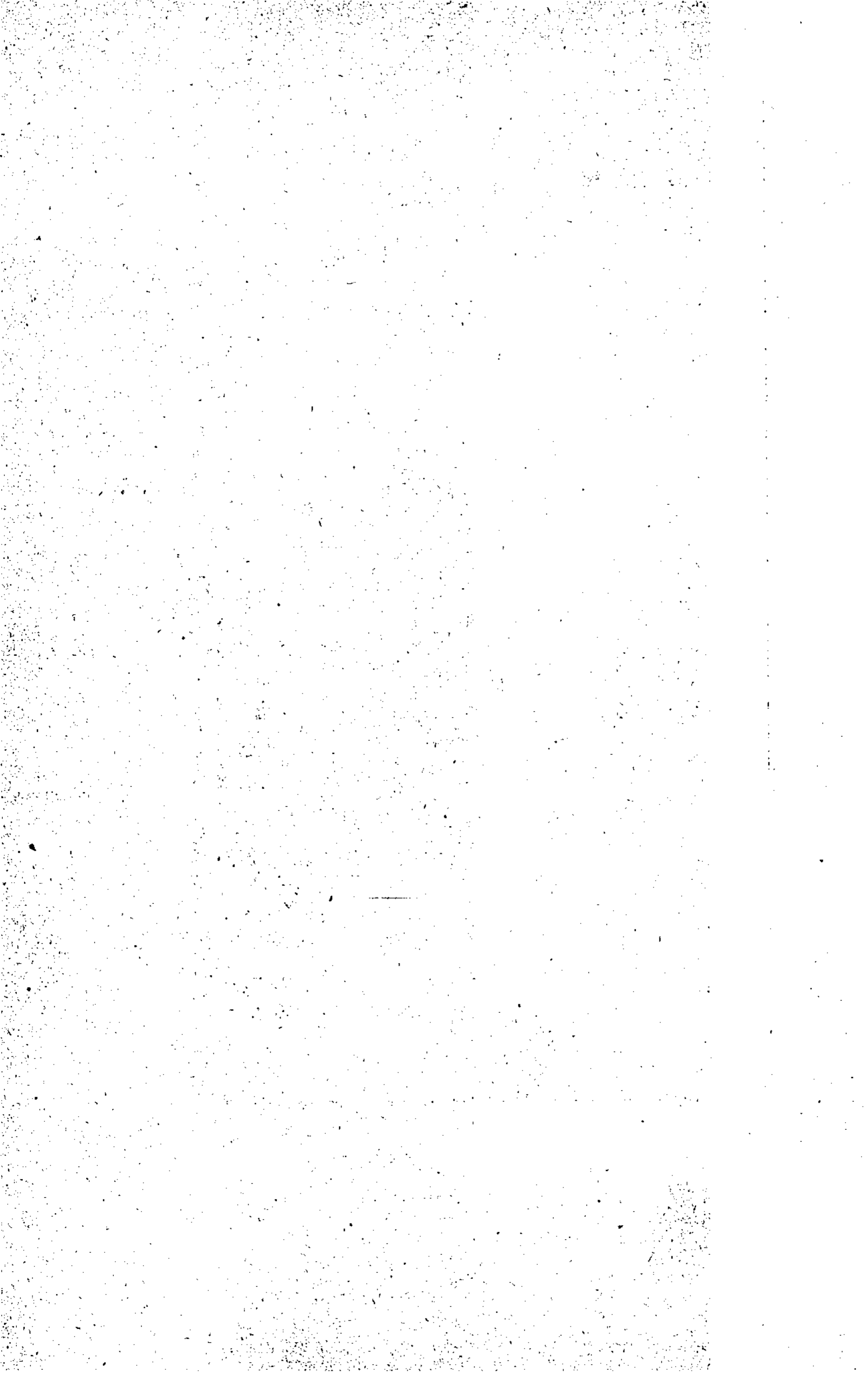
ՄԱՍԻՍԻ ԱՆՈՒՄԱՆ ԱՆՈՒՄԱՆ
ԱԼԲԵՐԿԻԱՆ

Մ. ՊԵՏԻԿՈՍԻԱՆԻ

ԿԵՆՊԱՆԱԳԻՐ

Իշխանիկ կիսրե մը սունուած

(Հայրենիք Երզրում)

Սէրը սկսած է արդէն աւեր գործել խեղճին հոգւոյն մէջ, կը տեսնէ անդունդը որ կը բացուի իր առջեւ .

Ո Ղ Բ Ե Ր Գ

Ուստի՞ յանկարծ ծագէ այս լոյս ի յամայւոջ սրբախ
խաւար ,

Զերթ արեւուն շող թափանց ի թուխ անտառ գերեզ-
մանաց-

Յո՛յս գեղանի, ոսկեթեւ զըւարթաթռիչ դու թե-
թեունիկ .

Քանի՛ցս արդեօք թեւածեալ զմելամաղձիկ իմ սրաիւ
Հարար ի բախանս իմ անողոք, և քրճքրճեալ քո ծիրանիք
Հանդերձ զարդուքդ աղամանդեայ աւանդ յերկիր թօ-
թափեցան ,

Ընդ վայր իմովրս ձեռամբ ես ըզճակատ քո պճնեցի ,

Գափնիդեայ մի ընձիւղ ոլորեցի քեզ ի պրսակ

Եւ նըշուլիւ մի սիրոյ ըզքո թեւերդ զարդարեցի .

Հէ՛ք թիթեունիկ, արդ անկենդան անկեալ դընիս յիմ
սրաիկ .

Եւ կորուսեալ զամենայն ծածկեմ ոգւոյս ի վիճ մըռայլ .

Զաչրս փակեմ չըտեսանել եթէ զիա՛րդ պարենս աստեղք ,

Զիա՛րդ ծաղկունք փունջ կապեն և կամ բնութիւնս նազի
յիւր գահ .

Իբրև ճըղիկ մի կիպարի ես խոնարհիմ ի գերեզմանն

Յուսից իմոց և բաստից և լուսաթոյր երջանկութեան :

Սակայն ուստի՞ ծագէ յանկարծ լոյս ի խաւար իմ
սրբախ . . .

Ո՛հ զի՛նչ տեսիլ, մի՛թէ հրեշտա՞կ, կոյս, կամ մանուկ
գեղաշնորհ

Որ յիս մօտի և մատնանիշ առնէ զգաւառս ինձ լուսոյ՝

Որ առելի և անհանդօյրժ էին տիեզերք աչաց իմոց

Նա արդ բնութեանս գեղով, զարդու, շքով լինի ինձ
յանդիման .

Ո՛ իցես դու արդեօք . դուարթո՞ւնք, անշուշտ դուք
ճանաչէք,

Զի քոյր թրւի նա հրեշտակաց, դուք ճանաչէք ըզմաք-
բասիայլ

Ըզճակատն՝ ուր գայ նստի ժմտի շիկնի պարկեշտութիւն,

Եւ զայն ծիծաղ իւր շրթանց ոյր չիք անուն յազանց
լեզուս,

Եւ զմանկունի իւր այտերն, եւ ըզխոպոպսըն գեղահոյլ

Եւ զերկինս որ ի շողշող լուսապարեն ի սեաւ աչկունս :

Ըզսիրտ նորա և ըզհողեակ անշուշտ, հրեշտա՛կք, դուք
ճանաչէք,

Ամենուին ի պատկեր շքնաղ մարմնոյն ձեւեալ է այն :

Ե՛կ, ո՛ կուսիկ, որ ի փրշուտ յուղի կենացս երեւեցար,

Հրաշատեսի՛կ երեւոյթ, և զճանապարհն իմ լըցուցեր

Խնկով վարսիցդ և երեսաց, լուսով բըբացդ և նայուածոց,

Մինչչեւ անցեալ, ե՛կ, ո՛ կուսիկ, շուշանափայլ քո
զուլանէդ

Կախեմ մանեակ ըզտաղս իմ զայս՝ ընդելուզեալ յայն մի
արտօսք,

Ապա ա՛նց գնա՛ թրուի՛ր, ո՛ կոյս, ես մընացից յամա-
յութեանս,

Զի աննըշան միջատի չիք թոյլ յերկնից աստեղս թեւել :

Հրաբորբոք երեւակայութիւնն է, որ տարաբաղդ սիրահարին մտքին թռիչ կուտայ ու երազային տենչանքներու մէջ կը թեւարծի:

Թ Ո Յ Լ Տ ՈՒ Ր

Եւ զի ընդ իս հաշտեցաւ բախտն իմ և քաղցր ինձ
ակնարկէ,

Եւ առաջնոց դառն հարուածոց ի քաւութիւն 'ւ ի մու-
ռացօնս՝

Ըզձեռանէ իմմէ կալեալ ընդ լոյս և շող հորդեալ շաւիղ՝
Նազելւոյդ նազելեաց զիս առննթեր կացոյց գըթով,

Եւ զի այդքան ծանօթացար, ո՛ր կոյս, աչացս իմ և սրբախս,

Ահ, թոյլ տուր այն հէք սրտին, այն ցըրտահար ճընճղուկին՝

Ի փոթորկաց մազապուր և փետրաթափ՝ ի քում սրտիդ

Գըտոյէ անքոյթ զիւր բունիկ և ջեռնուցու, և անդ նըմա

Քո կուսական գըթութիւնդ մայրօրինակ լիցի պաշտպան:

Թո՛յլ տուր աչացս իմ, ո՛ր կոյս, ի բոց աչացդ աննըմանեաց

Հալել ըզչիթս իւր դառնաղիս, գերկինս, ըզքե՛ղ դիտել
յստակ,

Սիրել՝ գրկել ըզբնութիւն, զի դու ի նմա ես ամիտփեալ:

Թոյլ տուր մատանցս իմ, ո՛ր կոյս, ի փափկաթել հերա-
ցըդ հոյլս

Առնուլ գողտրիկ երթեւեկ և 'նդ հովանեաւ նոցա ծածկիլ:

Թոյլ տուր շնչել զօդ զոր շնչես, զի նա միայն տա
անունդ կենաց,

Թո՛յլ տուր ըզձայնըդ լըսել զի խօսքդ և ձայնդ թըւին
գգուանք:

Թո՛յլ տուր հանդէպ պատկերիդ աղերսանայց կալ ուխ-
տաւոր :

Տիեզերաց Հաստի՛ չդ անմահ, թէ այլ աշխարհ ածցես ի գոյ

եւ ի նրմա յոյժ առաւել պայծառ արեւ փայլեցուսցես

եւ առաւել շքեղ աստղունս յիւրն ի կամար տացես ցոլալ

եւ առաւել բուրազըւարճ յօրինեսցես զիւր ըզգարունն,

Թո՛յլ տուր, Հաստիչրդ անմահ, ինձ ի խոնարհ ընդ այ՞

երկնիւք

կեալ և շընչել ուր և նա կեայ և շնչէ . . . ես ա՛նդ մեռայց :

Բայց սէրը որչափ անգո՛ւթ է, որ իր աղերսները չի
լսեր .

ՆԵՐԵԱ՛ ԻՆՁ, ԿՈ՛ՅՍ

Ներեա՛ ինձ, կո՛յս, մի զտարփելի զերեսդ յինէն դար-
ձուցաներ .

Փիտե՛ս . ըզդէմադ եթէ ծածկես՝ գիշեր լինի ինձ, ո՛ կոյս .

Ըզշող բրբացդ թէ ամփոփես՝ աչկունքս իմ լոյս ոչ տե-
սանեն

Եւ դանդաչեմ յաղջամուղջ կայս, և կարկառեմ բազուկ
դողդօջ

Խնդրեմ ըզքեզ, խնդրեմ զերկինս, խնդրեմ զարեւ եւ
զաստեղս . . .

Ահ, դու ոչ գոս, եւ մոլորեալ պանդուխտ որդին եմ ես
քնութեան .

Ձայնիկ մի ինձ լըսեցո՛ւ , և այն լիցի ինձ առաջնորդ •
Որպէս ոգիք գերեզմանաց երկնահնչակ նուագաց ի թեւս
Լըքեալ շիրմաց ըզմութ մըռայլ ի վեր ի վեր ճախրեն
մեղմով ,

Ձայնիկ մի ինձ լըսեցո՛ւ զորպիսի դու միայն ունիս ,
Եւ վերըստին գրտանեմ ըզլոյս , զաստեղս , զամենայն ինչ :
Ներեա՛ ինձ՝ կո՛յս , միթէ չիցե՞ս գըթած , քընքուշ ,
չիցե՞ս հրեշտակ

Միթէ հրեշտակք բարկանայցե՞ն , միթէ զեփիւռ սըրտմը-
տիցէ՞ ,

Միթէ ծաղկունք լուրմանց փոխան ըզհուր և բոց ծա-
ւալիցե՞ն :

Ներեա՛ ինձ՝ կո՛յս , ներեա՛ , հրեշտա՛կդ • ո՛հ միան-
գամ թէ գիտէի՛ր

Յո՞ր աւերակս թշուառ սրտիս զիս նազելին եգիտ քո սէր ,
Յո՞ր փըշարեր ամայութեանց զիս ի դըրախտ վերադարձոյց •
Միթէ անդէն յետս ընդ կըրուենին ես ի շնորհացդ յաք-
սո՞ր դարձայց

Եւ դու ըզչուս արտասուածոր տեսցես աչօք անկարեկի՞ր :
Ներեա՛ ինձ՝ կո՛յս , երկնացեղիկ առ քո ոգեակ ես աղերսեմ
Արկ ըզբեհեղ գըթութեանդ որ ծածկեսցէ ըզյանցանս իմ :
Ներեա՛ ինձ՝ կո՛յս , եթէ սաստիկ բանք քո հարին
յիս վըրդովս •

Զի խոր անդունդ է ծով սրտիս , վասն այն ուժգին
փոթորկեցաւ •

Ներեա՛ ինձ՝ կոյս

Հէք բանաստեղծը ի դուր կը թափէ իր հոգւոյն բո-
լոր խանութերը գրաւելու համար հոգեհատորին սիրար, որ
միշտ հեռի կը փախչի իրմէ .

ՅԻՇԵԱ՛ ԶԻՍ, ԿՈՅՍ

Յիշեա՛ զիս՝ կո՛յս, յորժամ գըլուխդ հանդչի ի բարձ
փափկիկ թեւոցդ

Եւ զթռչնեկին ննջես ըզքուն . յիշեա՛ զիս՝ կոյ՛ս, յոր-
ժամ անաւրջք

Աշխոյժ եւ հոյլ երամով գեղապարեն աւ սընարուդ .

Յիշեա՛ զիս՝ կո՛յս, յորժամ զաչկունարդ մեծամեծ եւ
լուսալիր

Բանա՛ս յողջոյն շողից արփւոյն՝ թողեալ ըզմահիճ ,

Ըզբոյնըն զայն ա՛յնքան գեղոյ ա՛յնքան շնորհաց պար-
կեշտասուն .

Յիշեա՛ զիս՝ կո՛յս, յորժամ յայգուն ճեմես ի մարդ ցօ-
ղատարափ

Ձի սնունդ տացես մըտացըդ քո և երկնաթռիչ խանութից
հոգւոյդ

Ձեփիւռիւ առաւօտուց և արիենւոյն նըշոյլիւ ,

Համասփիւռ բուրմամբ ծաղկանց և սոխակին նըլազաւ .

Եւ ասասջիր, յորմէհետէ ետես զիս նա՛ վասն է՞ր արդեօք

Ոչ ևս սիրէ ըզծաղիկ ոչ ըզգեփիւռ առաւօտուց ,

Վասըն իւր ցողատարափ պարտէզք չունին անուշութիւն ,

Ո՛չ երկինք նըշուլազարդ, ո՛չ աղաւնեակ եւ ո՛չ սոխակ .

Յիշեա՛ զիս՝ կո՛յս, երբ նայելով ի հայելիդ գոչես խարեալ՝

«Ձի՞ գեղեցիկ զի՞ սիրուն զի՞ չարածճիկ է այս պատկեր , »
Եւ բիւր մանեակս յօրինես ի յոլորիցդ սամոյր վարսիցդ ,
Եւ մանկական գողտրիկ ձեւօք ժրպտիս խաղաս ընդ
պատկերիդ .

Ո՛հ ասասջիր եւ յայնժամ , կո՛յս , «Քանի՛ցս անգամ ջա-
նացաւ նա

Համոզակեր զիս առնել եթէ աչկունքս են աննրման ,
Եւ թէ մեղուք զայտըս իմ և ըզըրթունս կարծեն
ծաղիկս ,

Եւ հրեշտակաց եմ հանգոյն . արդեօք իրա՞ւ զոր ինչ
ասաց » :

Յիշեա՛ զիս՝ կո՛յս , երբ բերկրանք ձեռն ի ձեռին քեզ
տարփացեալ

Փարին ըզգիրդ քո մարմնով և փայփայեն զերեսըս քո .

Յիշեա՛ զիս՝ կո՛յս , երբ արբամութիւն ըզնազելի գըլ-
խիկդ հակէ

Մերթ ցողալիր վարդից կոկոն , զսէրն իմ դընեմ այնրմ
նեցուկ :

Յիշեա՛ զիս՝ կո՛յս , երբ ըզվայրի ո՛հ տեսանես դու
ըզծաղիկ

Որ հրակէ ի վերայ իմ մենաւոր գերեզմանին :

Յուսահատութիւնը թեւատարած կը պատէ իր սիրտը . դառնութեան բաժակը լեցուած է , յետին ողջոյնները կուտայ բնութեան , որ ալ չի ժպտիր իր դէմ եւ անոր , ուրկէ անդարձ բաժանու՞մը մօտայուտ կ'զգայ .

Յ Ե Տ Ի Ն Ն Ա Ռ Ա Չ Ք

Որպէս այս օրհասական ի յանկողնոյն իւր ի ցաւոց
Ըզհուսկ ողջոյն և ըզկարօտ թըռուցանէ առ լոյս արփւոյն ,
Առ ծով , առ մարդարօտս , առ դաշտավայր և առ հովիտ ,
Առ հովանիս անտառակին , առ զովու թիւնս վըտականւոյն ,
Առ ամենայն որ խայտայ զարդու , գեղով , դաշնակութեամբ ,
Առ ամենայն որ շքնչէ , ցոլայ , ժըպտի և նըլազէ ,
Հանգոյն և ես զիմ հուսկ ողջոյն , զիմ հուսկ կարօտ

հրատոչոր

Տամ սլանալ առ քեզ , ս' կոյս . թոյլ տուր յետին եւ
այս նըլազ

Հայիլ ի քեզ , պըջնուլ ի դէմսդ , և աչերոյդ լուղիլ ի լոյս ,
Ի քոյդ խոպոպս գընալ ծածան որպէս և այնք յայտից՞
ի վայր ,

Յետոյ մեկնիլ ի նոցունց , սըրտակըտո՛ւր մեկնիլ ի քէն ,
Ըզպըտակն երջանկութեան իմոյ առ ոտըս քո եդեալ ,
Ձոր ի քնքուշ ձեռանէդ և ի գըթոյդ ես ընկալայ ,
Ձոր պահեցի սըրտիս կրակով , ցօղով աչացս ոռոգեցի ,
Եւ արդ թափուր յիւր ի գեղոյն և լուսափիթիթ կայ ի
թերթիցն .

Ա՛ռ , քո ընծայն էր այն , աւանդ , տե՛ս իցէ՞ նոյն զոր ինձ
հտուրդ . . .

Մեկնիմ ի քէն , և դու ինձ ո՛չ դանձառ նայեացադ յու-
դարկ դիցես ,
Տեսանել թէ յո՛ գընայ այն դալկահարն և որք պանդուխտ .
Մեկնիմ ի քէն և դու ըզգլուխըդ շարժելով աղաւնակերպ
Վուժուս ըզհեա իմ չարկցե՛ս թէ «Յո՞ գընաա ա՛յ թըշ-
ուառիկ . . .»

Հո՛ւր ինձ՝ Հրանոյշ , ամպ բարձրադէղ զերթ սեաւ ճի-
ւաղ թեւօք խաւար
Պատեցան ըզլուսնիւ , և լրուսթիւն աներերուն՝
Տեղի տըւեալ մըթութեան , հողապատեան կայանս էր-
ցուրտ .

Եւ թօթափեալ ըզհող շիրմիս՝ քեզ ի խընդիր եկի ,
Հրանո՛յշ ,

Ձի ո՛չ մահուն ժանտ երես , ո՛չ դերեզման անդընդափոս-
կորգել ըզքեզ ինչ կարացին ի սերտ գրկաց իմ ոպւոյս .
Խորութիւնք յաւիտենից զիս ոչ ի քէն անջատեցին ,
Արեւ կենացս իմ թըռեաւ , հարեալ անկայ երիտասարդ ,
Այլ պինդ ըզսէր քո ունէի , այն ընդ իս էր երբ իջուցին .
Ձիս յաշխարհ ըստուերաց մոռացութեան և մլուայլից ,
Հո՛ւր ինձ , Հրանոյշ . . . այլ է՞ր նըւաղ ձայնիս չըսաա
դու դարձուած .

Ձե՛մ կենդանի , և է՞ր փակեա զաչարդ զիս ոչ տեսանել ,
Ձե՛մ կենդանի , և է՞ր ի բաց խոժոռ զդէմարդ շըրջես .
Եկեալ չեմ գիշերազբօս ձեր զըզուանաց դընել կըրճիմն ,
Եւ ոչ համայն զօրութեամբ մեռելութեան ևւ դամբանին .
Ամբաւութեան իմոյ սիրոյս փոխան ըզսէր քո պահանջել .

Ըսքանչելի էր , մա՛յր , կոյսն այն քան զամենայն սքանչելիս •
Զոր ինչ երկինք եւ բնութիւն ունին զարդեր եւ գեղ
եւ լոյս
Յիւր դէմս 'ւ ի բիբսն էին ամփոփ , յիս ի նոցունց ցո-
լանային •
Շրթութունքն եւ վարսք մեղր ունէին վարն բոլոր սրտիս
վիրաց ,
Թըւէր ինձ , մա՛յր , յանդարձական յինէն ի քում հրա-
հրածեչտին
Դու բարեգութ մաղթեցեր զերկինս յղել յիւր զուարթնոց
Քան զամենայն տարիելին եւ գրգուելին և մանկազոյնն
Ինձ մօր եւ քեռ լինել փոխան , փոխան ամէն սփոփանաց •
Սիրոյ հրեչտակ ես կարծեցի , մահուան հրեչտակ էր նա ,
մա՛յր իմ :

Տարաբաղդ քերթողը հասած է անդունդին եզրը ,
կը դիտէ կեանքին վերջալոյսը , որ իր աչքերէն կը մթըն-
նայ տակաւ առ տակաւ , ողջոյններ կուտայ ռսկի երազ-
ներուն ու հանգիստ կը խնդրէ բազմաչարչար կեանքին
որ այնչափ շուտ մարը կը մտնէ •

ՄԵՐՁ Ի ՄԱՀ ԳՐՈՒԱԾ

Կարծեցի մոռանալ , ոչ գիտացի չափել ըստոյդ
Զանդունդ խորայատակ սրտիս որ լին էր երազօք ,
Ռ՛հ , յիշատա՛կք , ոյք հանգոյն անեղամուռնչ մըրըրկոտ
ալեաց

Յուժեմն անդուլ յիմ վերայ . ի վեր ի վեր տանիմ ըզցաւս
Եւ համարիմ թեթեւանալ , խոր ևս ի վին թաւալի նա :
Ընդ վայր բուռն տհուր տրոփմանց առնեմ սրտիս եռանդ-
նազայր ,

Ընդ վայր ի հող եւ ի վէժ անկանի գլուխըս մայրամած ,
Ոչ գաղարին խոյանք սրտիս , ոչ հովանայ հուր ճակատուս ,
Այս ընդ անձին գուպարած գրգռէ ըզցաւ որ զիս լափէ .
Ա՛հ , զինչ առնել է ինձ , ո՛ Տէր . յոյս իմ եւ ջան իմոց
կենաց

Ի մի եւեթ փայլէր նայեաց և այն յինէն ծածկեցաւ արդ .
Թուխ աչկուռնք նորա ըզծիր կենացս յոսկի ներկանէին .
Ըզնա ի գանձըս երկնից ընտրեցի ես զամենագեղն :
էր նա շունչ իմ շրթներոյս . հոգի էր նա ոգւոյ իմոյ ,
նա իմ խորհուրդն էր անձառ յաւերժակայ և բարձրագան :
Չըզոյր ուստեք ինձ երկիւղ , զօդ ա՛յնքանի չքնաղ
' ւ անոյշ .

Մահուան դիմաց իսկ ընծայէր ո՛հ չը գիտեմ ո՛րպիսի գեղ .
Եւ թըւէր ինձ մահ կին մի խորհրդաւոր քողածածուկ
Ոք գալոց էր յաւուր միում ժամիտս ածեալ շրթմանց
իւրոց
Շիջուցանել ըզսէր իմ յեա զգերանըշոյլ տալոյն ըզփայլ ,
Կամ զիւր փըչէր շունչ ցըրտիկ ' ւ ականէին այլագունեալ
Երկու յիրար կից վարդենիք ըզքաղցրադոյնն արձակեալ
բոյր :

Ազու ցընո՛րք իմ սըրտիս , ա՛հ յո՞ գնացէք անհետացայք :
Արդ ելիք եթող նա զիս , հուր արտասուք են իմ բաժին :
Պատեցայ ի ծալըս սեաւ դառնահամբոյր թըշուտուութեան .

Ձի՞նչ առնել է ինձ, ո՛ր Տէր, եւ ո՞ր երբեք հաւատայլ
Ձի հրեշտակն որ յիւր ձայնիկ փոքր ինչ յառաջ գրթածարար
Ձիս յափանց գերեզմանին անդրէն ի կեանս վերակոչեաց,
Նոյն ինքըն արդ անգութ ձեռամբ զիս անդադար գահավիժէ

— —

Այսպէս անձն իմ ընկճեցաւ ընդ բեռամբ մի եւթ մտածման,
Ծիրանեփայլ ոլորտ կենացս ահա ի գոյն հարաւ դաշկանս •
Ետ իսկ տեսի, շատ իսկ կրեցի • յո՛յս, ե՛րթ, փախի՛ր,
չկամիմ ըզքեզ •
Մի՛ ըղհանդիսան իմ խըռովէք, ո՞վ ձայնք սիրոյ եւ
բերկրանաց
Ողջա՛մբ մնացէք, ոսկեա՛կ անուրջք, լուսատեսիկ երե-
ւոյթք,
Որ այնքան բոյր և այնքան զարդս ածիք աւուրց իմ
գեղաշուք •
Սիրո՛ւն մոլորութիւնք, մեղրր անոյշ և մահածու,
Արբեցութիւն, որոյ զրկումն աղիտաբեր է սրտի,
Գուք ոչ ևս էք, ա՛հ ոչ եւս էք, փախեան երազք քեր-
թողականք •
Ողջա՛մբ գնացէք, սըփռեալ յուղւոջս ըզբիւր պատրանս
և յոյս զամէն,
Դիմեմ յուշիկ ի գերեզման, այն հանգստոց զիս ոչ խարէ •
Առ սիրելօքրս վաղամեռ, ի տեղի տեղի ինձ առանձնակ
Հանգեայց և ես գոհ ՚ւ անտրտում • գէթ անդանօր չեմ
անոքիկ •

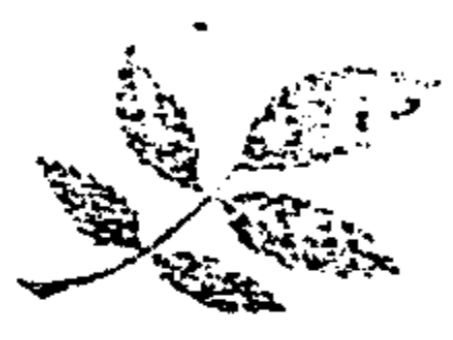
— —

Այո՛ վայրն է առանձին. եւ անվեհեր իջանեմ անդ .
Եւ երբ հողմըն մեռելոց գայցէ զաճիւնն իմ խըլըրտել ,
Էսպիտակն իմ ճակատ ճըմեռնական մըրըկաց ի մռռնչ
Ի բաց զպատանան արասցէ , և բազմելով շիրմիս վերայ՝
«Ե՛կ , գոչեցից առ նա , ե՛կ , չեմ նոյն յորմէ խորչէիր դու .
Տե՛՛ս զիա՛րդ գեղեցկացոյց զիս մահ , արար զիս տարփելի .
Միթէ դարձեալ ասիցե՞ս զիս և անդրագոյն քան
ըզշիրիմ . . .

— Ա՛վ բանդագուշանք , նա ոչ լըսէ , օչինչ յիշէ :
Ի հանգիստն իմ հողոյ մըտից անդրէն ընկողմանեալ .
Եւ ի խոխոջ վըտակնն ի յուշ ածից զխաղաղութիւն
Իմ հեզաչարժ օրօրոցիս , եւ դարեգակըն մանկութեանս
Որ ի դաշտիկն իմ ցոլայր , զանոյշ իմ խաղս և զարշաւանս
Էնդհովանեալ ծառաստանին որ զիւր տերեւս թափէր
յիմ գլուխ

Եւ ուր սոխակըն թագուցեալ երգէր առ իս զիւր երգ
գորով .

Ո՛հ մերթ հոգիս ըզմայլեալ գայցէ վայրացն այն այցելու ,
Գոցէ ըզմարդ . գտցէ ըզպուրակ և զերգեցիկըն թըռչնիկ ,
Եւ զքեզ , քաղցրի՛կ բարեկամ , որ զիս միայնդ յիշես
եւ լաս :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ .

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ ՇԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ ՈՒ ՎԱԽՃԱՆԸ

Տարարադղ բանաստեղծը, մարմնով ազար
ու վտիտ, հիւժաւ այսպէս անկարեկիբ
սիրոյ մը ուժգին հարուածներէն, որ խան-
գարեցին առողջութիւնը, արդէն քայքայուած չարաշուք
ախտէն՝ շատոնց բոյն դբած իր մէջ, ուր ուրեմն խեղճ
Պէշիկթաշլեան անկողին ինկաւ 1867 աշնան սկիզբները :
Պաշտելի քերթողին հիւանդութեան լուրը կայծակի արա-
գութեամբ տարածուեցաւ ամէն կողմ, բարեկամներու ու
ծանօթներու ստուար թիւ մը փութաց յայտնել իրեն՝ հա-
մակրանաց ջերմ արտայայտութիւն, ամէն միջոցներով .
Մանաւորապէս հայ բժշկական դասէն, Տօքթորք՝ Շիշման-
եան, Մողեան, Քեաթիպեան, Բարուչակ պէյ, Ռուսինեան,
Ռափայէլեան, ամենամեծ խնամքով կը դարմանէին զին-
քը . տխրութիւնը համակած էր իր բոլոր բարեկամները
ու աշակերտները, որոնք յաճախ այցելութիւն կուտային
մեծանուն հիւանդին, Օրթագիւղի ու Բերայի իրեն

ընտանեաց անդամները կը ջանային ամօքել խեղճին վիշտերը : Հիւանդը՝ զգացուած ա՛յսչափ համակրանաց հանդէպ, իր դառնացեալ սրտէն շնորհակալութիւն կը յայտնէր նամակաւ մը ուղղեալ իր բարեկամներէն միոյն ու կ'ըսէր .

«Օրհնեալ ըլլան անոնք որ իրենց սրտին դանձերը աննախանձ կը բանան տառապեալին առջեւ, սակայն, ի դուր կը շողայ արեւը գօս արմատին վրայ, նա ոչ ոստեր ընծիւզէ ու ոչ ծաղիկ բողբոջէ» :

Հիւանդութիւնը կարծես զինքը ալ աւելի զգայուն ըրած էր, խորապէս կը յուզուէր չի կարենալ ներկայ գտնուելուն համար ընկերական երեկոյթներուն, որոնց մէջ միշտ գուրգուրանքով կը փնտռուէր, մանաւանդ սրտին ցաւը կրկնապատկուեցաւ Մուրատ-Ռափայէլեան ընկերութեան 1868 ի տարեկան հանդէսէն բացակայութեանը վրայ, ինք որ այդ ընկերութեան հիմնադիրներէն ու անոր հոգին եղած էր ու միշտ կը նախադահէր հանդէսին, որ այն տարին տեղի ունեցած էր առանց իր ներկայութեան, մանաւանդ երբ իմացաւ որ ներկայ անդամները իր յիշատակութիւնը ըրած ու կենացը բաժակներ առաջարկած էին, Պէշիկթաշլեան զգացուած սրտով շնորհակալութիւն յայտնեց հետեւեալ սրտագրաւ նամակաւ .

«Մուրատեան-Ռափայէլեան աշակերտք ի յիշատակ բարերարաց տարեկան տօնախմբութիւն մը կատարեցին անցեալները, ժողովականք ամէնքն ալ շատ ցաւեր են իմ բացակայութեանս վրայ . հապա իմ սիրտս ո՞րչափ ելաւ չկրնալուս ներկայ գտնուիլ հոն, ու իրենց հետ քամել զուարթարար բաժակը որուն խորը միայն պատրանք չի գտնուիր . երանի՛ այն բարեկամաց . երանի՛ այն սիրելեաց որ ուրախական հանդէսի մը մէջ կամ սեղանի մը շուրջը զիրար համբելով ոչ զոք պակաս կը գտնեն . քա-

նի ի՞նչ ճառեր կարդացուեր են . ընկերներէս մէկը իր ատենախօսութեան մէջ իմ յիշատակութիւնս և իմ անձիս նկարագրութիւնը ըրեր է . հանգիսականք յուզուեր և ուժգին ծափահարեր են . այս համակրութեանց ցոյցերը , ո՛հ , յիրաւի շատ անուշ սէտք է ըլլան , որովհետեւ ցամքած սիրտ մը կրնան դեռ վերստին դալարեցնել» :

Բայց թողունք Ռուսահայ գրագիտուհի , Տիկին Ար . Աղ . Երիցեանի՝ մեծանուն հիւանդը ինամող ազնիւ հողիներէն մին , որ իբր պահապան հրեշտակ , անոր սնարին քով հակած է երկար ատեն , ինքը մեզի պատմէ , իր պարզ ու ջղուտ լեզուաւ , անոր բաղմաշարչար կեանքին յետին տխուր դրուագները .

«Անցնում էին տարիք և Պէշիկթաշլեանի ստողչութիւնը օրէց օր նուազում էր . խեղճի տկար կազմուածքը չը կարողացաւ երկար դիմանալ Պոլսոյ թաղէ թաղ երթիւնեկութեանց , որ ստիպուած էր իր ապրուստը հայթայթելու համար : Ետերին յայտնի էր , որ իւր դասերին սպառիկները մեծ զուժար էին կազմում , բայց իրեն երբեմն պատահում էր առանց ստակի մնալ :

1868 թուի սկզբներում , Պէշիկթաշլեանի անկողին ընկնելու տխուր լուրը արագութեամբ տարածուեցաւ Պոլսոյ մէջ՝ իր ծանօթները և բարեկամները շտապեցին այնուհետեւ հող տանիլ նորա մնացած սակաւօրեայ կենաց սպրուստի մասին : Նոյն տարին Յ . Նորատուհեանը նորան իր հետ մեծ Կղզի ամառանոց տարաւ , բայց բժիշկների խորհրդով օդի խոնաւութեան պատճառաւ երկու ամսից Բերա իջեցուցին : Ամառուայ շոքերը իր բարեկամաց շատերին ամառանոցներում էր ցրուած . իւր մտերիմ Գրիգոր Օտեան էֆէնտին բացակայ էր Պոլսից , մնաց Տոքթ . Եիշմանեանը , որի խորհրդով հիւանդին Բերայից Միջագիւղ տեղափոխեցին . որպէս զի աւելի

դիւրին լինի իրան բարեկամական և բժշկական պարտա-
ւորութիւնը կատարել և հիւանդին քրիստոնէօքար մխի-
թարել :

Վահան էֆ . և իր մայրը յանձն առին ապառիկները
ժողովել և մի գումար կազմել , հիւանդը խոստովանա-
բար յայտնեց նորանց , թէ ում վերայ որչափ առնելիք
ունի , խնդրելով միանգամայն որ ուղելու ժամանակ ա-
մենաքաղաքավար միջոցներ գործ դրուին , որպէս զի ոչ
ոք չվիրաւորուի իրանից և վրան վշտանայ : «Ես լաւ կը
համարիմ զրկուած և չքաւոր մեռնիլ , և իմ բարեկամաց
յարգանքը հետս գերեզման տանիլ , քան թէ որ եւ իցէ
ծանօթիս վիրաւորական մի դէպք պատճառած լինիմ»
ասում էր նա իր բարեկամներին :

Վերջապէս Միջագիւղի մէջ վարձեցին երկու փոքր
սենեակներ ⁽¹⁾ , և այն տեղ տեղափոխեցին հիւանդին :
Խեղճ Մկրտիչը ընդ ամէնը մի քոյր ունէր . այն էլ ա-
մուսնացած և մի խորթ մայր , ահա այս մայրը յանձն
առաւ հիւանդապահ լինելու :

Օրիորդ Սրբուհի Վահանեանը իր յարգած դասա-
տունն երախտագիտութիւն յայտնելու համար , իրան
սրբազան պարտականութիւնն էր համարած , որը մէկ կամ
երկու անգամ գնալ նորա մօտը նստիլ , դէպք իր ժամա-

(1) Այս տունը դեռ կը կենայ Օրթագիւղի բարձունքը , Թաշ-
վերտիլէն զառիվերին քովնտի փողոցներուն միոյն մէջ . միայարկ մի
փայտաշէնի տուն , շրջապատուած պարտէզով , ուր երկու հինա-
ւուրց ծառեր , իբր կանգուն վկայ մահամերձին վերջին օրերուն
թախձալից հառաչանաց , կը հովանաւորեն անշուք բնակութիւնը :
Ո՞վ գիտէ քանի անգամ տարարադդ հիւանդը ատկէ ակնարկներ
նետած է Վոսիորի գեղածիծաղ ափանց վրայ , որ իր առջեւ կը բաց-
ուէին իրենց բոլոր գեղեցկութեամբը :

հակին տալ, բժիշկներին պատասխանել, հիւանդին սփոփեցնել իր զուարթ և սուր խօսակցութեամբ կամ նորա սիրած հեղինակների գրուածքներ կարդալով ժամանակ անցկացնել տալ : Եւ ես 1868 թուին նոյն թաղը բնակուելով, ստէպ ընկերակցում էի Օր. Սրբուհետն :

Բարձր դիրքի վերայ, դեռնայարկ մի սենեակ, որ ըստ հին արևելեան ճաշակին բաղմաթիւ պատուհաններ ունէր, որոնք հեռուանց Վոսփորի նեղուցը կը հայէին, Պէշիկթաշլեանի օթեւանն էր : Պատուհանների ապակիներու քառակուսիները փոքր և բաղմաթիւ էին և կարելի եղածին չափ թղթառած և վարագոյրները թողած, որ քամին ու լոյսը ներս չը թափանցեն : Այդ արհեստական մթացրած սենեկի մի անկիւնում մի լայն տաճկական մահճակալ էր պատրաստած. անկողինը շքեղ չէր, բայց մաքուր և ապիտակ սաւանով ծածկուած . . . մէջը պառկած էր մեր Պէշիկթաշլեանը, շրջապատած փափուկ բարձերով : Առաջը դրած փոքր սեղանի վերայ շարած էին զանազան տեսակ դեղերի շիշեր, ժամացոյցը բաց առաջը դրած, որի վրայ ստէպ ստէպ աչքերը դարձնում էին, և կարծես իր կենաց մնացած րոպէները համարում. աջ եւ ձախ ածած էին իրեն սիրած հեղինակների գործերը, որոնք կարծես աչքով ուտել կ'ուզէր : Այսպէս էր ահա այս նշանաւոր անձի դրութիւնը, երբ ես ներս մտայ և իմ ծառայութիւններս նուիրեցի իրեն մաշած և նուազած կենաց թելը երկարացնելու մտօք : Այս սենեակի պատուհաններից երեւում էր Վոսփորի մի կտորը, որ սարերով պատած լինելուն, նոր վերայ բարձրացում էր Չամիլըճայի մշտադալար լեռը և հիանալի տեսարան բացւում մարդուս աչքի առաջ, որով մի քիչ մխիթարվում էր մեր խեղճ բարեկամը : Սա իր դրութիւնը լաւ էր հասկնում, ոչինչ տեսարան իրան չէր զուարճացնում,

ոչինչ ուրախալի լուր նորա սպիտակած շրթուներին չէր շարժ տալիս, թէեւ ինքը աշխատում էր որ բարեկամացը խաբէ : Նա ունէր միօրինակ վոքը հազը, եւ ստէպ արիւն թքնելու ստիպուած լինելը իրան նեղ դրութեան մէջ էր դնում բարեկամաց մօտը : Երբ իրեն դեղ էինք առաջարկում, նա միայն բարեկամաց կամքը կատարելու համար էր ընդունում, դառն ժպտալով եւ գլուխը շարժ տալով նա իր յուսահատութիւնը արտայայտում էր :

Սաստիկ արգիլուած էր իրեն կարդալ, բայց կրթմանակ էր մնում, փոխանակ մէկ ակնոցի երկուսն էր դնում և ազահութեամբ կարդում էր հազուայ ծարաւը յագեցնելու համար : Երբ Օրիորդ Արքուհի Վահանեանը իր անհնազանդութիւնը իրեն կ'իմացնէր, խեղճը գլուխը առաջ կախած լուռ ու մունջ լսում էր : Իր վերջի ժամանակները սաստիկ սիրած էր Գամառ-Քաթիպայի (Ռաֆայէլ Պատկանեան) բանաստեղծութիւնները, նոյնպէս Վիքթօր Հիւկոյի Les orientales, Կամարդինի Méditations ները, քանի մը իտալացի բանաստեղծներ և այլն :

Ազգային լուրերը, որոնց համար մինչև վերջի ժամը հետաքրքիր էր, բարեկամները սիրով կը հաղորդէին :

Այսպէս ամառուայ շոք ժամանակները անցան և երբ աշունը եկաւ, առաջին ցրտերը սաստիկ վատ ներգործեցին մեր հալած ու մաշած հիւանդի վերայ : Իր տարաբաղդութիւնից, Վահանեան ընտանիքն էլ, որ մանաւոր խնամք ունէր իր վրայ, Բերա իջաւ ձմեռուայ համար, այնուհետեւ ձմեռը անկարելի էր թողնել հիւանդին վերայիշեալ տանը, նորա ցուրտ լինելու պատճառաւ, ուստի որոշեցին որ նորան ևս տեղափոխեն ի Բերա :

Միջագիւղ մնալով, ես ստիպուած էի ակամայ կամօք բաժնուելու հիւանդից, որի մօտիկ ախուր վերջը արդէն նկատելի էր ինձ :

Չանցաւ երկու շաբաթ, մի փոթորկալից ձիւնախառն օր, Պէշիկթաշլեանի մահուան լուրը դուժեց : հանճարը մարեց, Հայոց տխուր սրտերին նոր տխրութիւն աւելացնելով :

Մոլեռանդ Կաթօլիկ քահանաները սաստիկ ատելով Պէշիկթաշլեանի Հայասիրութիւնը, չը կարողանայով որսայ այս ազնիւ սիրտը իր կենդանութեան ժամանակ, ուղեցին վրէժխնդիր լինել մահուան բողէներին, իրանց դաւանակից Պէշիկթաշլեանին վերջի քրիստոնէական միախթարութիւնները տալու զլացան, Սուրբ Հաղորդութեան և վերջի Օծման աշխատում էին չարժանացնել նորան : Բարեկամների երկար միջնորդութեամբ մի աղատամիտ Հռոմէացուան քահանայ յիշեալ պարտաւորութիւնները վերջապէս կատարեց ի միախթարութիւն հիւանդի և իր բարեկամաց :

Տխուր և հանդարտ՝ բարեկամ երիտասարդներով շրջապատուած, Պէշիկթաշլեանի անշուշտ մարմինը համեստ կերպով հողը իջեցուցին, և «ընդ աստեղօք ինչ կաչ սիրուն, քան զանձկալի և դրայր անուն» զեղեցիկ խօսքերովը իր գերեզմանը կնքեցին :

Ամէն տարի կատարվում է իր մահուան տարեգարծը և իր հանճարը յարգողները նորա անշուք գերեզմանը ծաղիկներով զարդարում են արտասուախառն ողջոյն ապիտ հանդած բանաստեղծին, կրկնելով «Նդրայր եմք մենք» :

Իր մտերիմ բարեկամներէն՝ Տօքթ. Շիշմանեան այսպէս կը նկարագրէ հանճարեղ բանաստեղծին հիւանդութիւնը ու վերջին օրերը .

«Տարի մը և աւելի ժամանակ, երբ հիւանդութիւնը զինքը գրեթէ անկողնին գամեց և որ զինքը գերեզման ախտի իջեցնէր, միշտ գրեթէ շրջապատեալ իր բարեկամ-

ներէն՝ աշակերտակիցներէն և աշակերաններէն, կեդրոն մը եղած էր ազգային հանճարոյն : Հոն կը տեսնուէին շարունակ՝ իւր մտերիմ բարեկամը՝ Գ. Օտեան էֆէնտին, Սազըզ Յովհաննէս էֆէնտին, Եուսուֆեան Տիգրան էֆ. և Տոքթօրներ՝ Բարունակ պէյ, Մոզեան, Շիշմանեան, Ռափայէլեան, Քեաթիպեան, Տեարք, Տիկնայք և Օրխորդք յարգոյ ընտանեաց՝ Ապտուլահեանց, Արզումանեանց, Եսայեանց, Միսաքեանց, Նէվրուզեանց, Նորատունկեանց, Հէքիմեանց, Հիւրմիւզեանց, Վահանեանց, Փորթուգալեանց և այլն, և այլն, որոնց մէջ աւելի գորովալից և աշնուական ձեռքեր ջանացին խեղճին վիշտերը փոփոխու :

Ապագան իւր սրտին որդն էր, տկար ու հիւանդ՝ կարօտ ապրելու վախը զինքը կը սարսափեցնէր :

«Առնելիքներս, կ'ըսէր, կեցեր են այնպէս, ես քովս «զանուած ստակներս սկսայ ուտել, մէկ կողմանէ անոնք «հատնին ու եկամուտ մը չգոյանայ՝ իմ ապագաս ի՞նչ «կ'ըլլայ, եթէ ապագայ մը ունիմ : Տարի մըն է ըտոր «բաղձանքս այն էր թէ վիճակի մը փոքր ապահովութիւն «մը ստանամ, գիտնամ թէ ամիսը որչափ գումարի վրայ «կրնամ վատան ըլլալ, ընդունայն բաղձանք, անստու «գութի՛ւն, դարձեալ անստուգութի՛ւն :

Բարեբաղդութիւն մ'է որ աշխարհքիս վրայ երբեմն ազնուական անձինք կը գտնուին սրտիւ ևւ վիճակաւ (1) :

(1) Այո համակրանաց ամէնէն սրտահեղն եկաւ Եգիպտոսէն, Նորիկեան Մկրտիչ էֆէնտիի հայրը, Նշան Աղա Նորիկեան, որ Օրթագիւղի մէջ, Պէշիկթաշլեանի դրացին ու բարեկամն էր, նոյն տարին իր գործակատար՝ Սեդրաք էֆ. Դաւթեանի հետ Գահիրէ կը գտնուէր : Երբ կիմանան Պէշիկթաշլեանի հիւանդութիւնը և միանգամայն բժիշկներուն իրեն այծի կաթ խմելու պատուէրը, Եգիպտական ընտիր ցեղէ այծ մը կը գնեն իր երկու ձագերով, զոր

Այսպիսի մէկը իր անունը քողարկելով, յիսուն լիրա ուղարկած էր մեր հիւանդին, որուն այս անակնուկի օգնութիւնը փոքրիկ յոյս մը տուաւ, իւր բարեկամաց քաջալերութեանցը հետ խառնուելով: Ասոնցմէ ոմանք գովելի եւանդեամբ, Նաումի թատրոնը ի նպաստ իրեն Արեւիկ ողբերգութիւնը ձեւացնել տուին. և Ս. Հէքիմեան, իւր Սմթաս ողբերգութեան աւաջին ներկայացումը նոյն նպատակին նուիրեց. հասոյթը ինչ որ կրցաւ ըլլալ իրեն յանձնուեցաւ, աս փոքրիկ դումարները իրեն դրամագլուխը սկսան պատրաստել, երբ հիւանդութիւնը օր օրի կը դօրանար և կը սպառնար:

«... Երէկ հազէն սաստիկ տանջուեցայ... դուք «ողջ առողջ՝ անցաւ ու անվիշտ եղէք միշտ. այսպիսի «խղձեր ո՛րչափ աւելի եւանդեամբ կը սլանան մարդուս «սրտէն երբ նա ցաւոյ մէջ կը հեծէ»:

«Իմ առողջութեանս վիճակը միեւնոյնն է, կրնամ «ըսել աւելի վատթար... կը սիրէի ատեն մը կեանքը և «իրաւունք ունէի սիրելու. բայց հիմա որ անհուն զգացումներս անհուն պատրանքներ դարձեր են, կեանքը «ինձի համար ոչ հրապոյր և ոչ արժէք մը ունի, ուստի «անոր կորուստն ալ կամ կորստեան երկիւղը չի կրնար «այլ ևս երեւակայութիւնս վրդովել»:

«Շատ հանգիստ ուղեւորուեցայ ի Բերա, օդը գե-

անձամբ կը բերեն մինչեւ Օրթագիւղ, Պէշիկթաշլեանի բնակարանը ու հիւանդին հաճելի անակնկալ մը ընելու համար, տանը գուռնէն ներս կը ձգեն այժը որ երկու ուլերով անարգել կ'ելլէ մինչեւ հիւանդին սենեակը, Պէշիկթաշլեան յանկարծակիի կուգայ ի տես այս երեք սիրասուն կենդանեաց, և երբ կ'իմանայ եղելութիւնը, սաստիկ յուզումէն կ'սկսի արտասուել ու երախտագիտական բուռն զգացմամբ լեցուած կ'ըսէ «ինչպէ՞» կրնամ շնորհակալ ըլլալ ձեզի որ մինչեւ այս աստիճան կը մտածէք զիս»:

«դեցիկ էր ինչպէս դիտէի պահ մը կառքին պատուհանէն ,
«անցագ և այռւածք մը նկատեցի երկնից՝ տեսայ զինքը
«վերջապէս իր ամբողջութեանը մէջ , որչափ ատեն է որ
«գրեթէ զուրկ եմ իրմէ , ժպտեցաւ ինձի բոլոր իւր գե-
«ղովը , այլ ի՞նչ օգուտ , ուրիշ ժպիտ մը չունէի ես իրեն
«փոխարինելու :»

«Օգոց սպառնայիքէն խուսափուէ , փութացի հայ-
«երենի շուքին տակ ապաստանիլ , չկայ քան զայն ապա-
«հովազոյն ապաւէն մը որչափ ալ աղքատիկ ըլլայ : Ող-
«բանուագ տատրակը իւր յետին և ամենէն աղեկիղիկ
«վաւժուն արձակելով , մուսայից դգուելի գլխիկը դող-
«դոջ թեւերուն տակ կը հանդչեցնէ , լսեցի նորա սրտա-
«հեծ մնչիւնը և արձագանգն արդէն սկսաւ հնչել հող-
«ւոյս մէջ :»

«Ո՛րչափ գեղեցիկ են օգերը , բայց ես շարժելու
«կարողութիւն չունիմ , որ գոնէ ձիով փոքրիկ շրջան մը
«ընեմ , որչափ երկայն տեւեց այս եղերական տրամբ ու
«ե՛րբ պիտի գոցուի վարագոյրը» :

Սուգը բնդհանուր էր , հայ ազգը համօրէն մաս-
նակցեցաւ ամէն կերպով արտայայտելու իրեն վերջին հա-
մակրանքը առ մեծանուն քերթողը , բայց ի դուր , մահը որ

Զբարին ու զգեցեցիկ միտ ժանտ աչօքն որոնէ ,

Նախանձոտ աչքերով կը դիտէր հանձարեղ երիտա-
ցարդը զոր համբաւն իր թեւերուն վրայ առած կը սու-
րար :

Անողորմ մահը որ՝

Ընդ ոսիւքն մահաւունց իբր ըզվիտայ գալարեք ,

Օձի մը պէս սողոսկելով ծաղկանոց մէջ , անոր քայլե-

բուն կը հետեւէր հեռուանց, ուր սերմն հասաւ ու
զգեանեց զինքը :

Հակասագրին են օրեմ, հարկ է մահուան իւր աւար,

Խեղճին վրայ ոյժ չէր մնացեր մարտնչելու չարաչուք
ախտին դէմ, վեջժապէս կքեցաւ ու փակեց իւր աչքերը
այս աշխարհքէն ու կեանքին վարագոյրը իջաւ :

Ձերք Ռփելիայ ի յայեաց յափրօսակեայ գեհակին
մեռա՛ւ ծաղկունս քաղելով,

Մեռած օրումն աւաւօտուն մատիտով թղթի մը
վրայ գրած է հետեւեայ արձակ բանաստեղծութիւնը ⁽¹⁾
որ կը մնայ իր կարասային երգը, ուր սրտին յուր դառ-
նութիւնը կը թափէ այդ քանի մը տողերուն մէջ :

«Երեւցաւ նա ինձ, ո՛վ Աստուած իմ . . . արդեօք
կի՞ն մ'էր նա թէ երեւոյթ սքանչելի : Քնքօւչ էր նորա
հայեացքը նման նայուածոյ լուսնակին, բիրտ ցայդական
թերաբացիկ գիշերոյ վրայ :

Կը քայլէր նա, ու թռչնիկ մը թռեցաւ ինձ նա
որ կ'ոստատէր տերեւէ տերեւ :

«Անոյչ էր նորա ձայնն, ինչպէս ժպիտ մը ծաղկա-
փթիթ կուսի, որ հիացիկ կ'զմայլի իւր երկնատուր գեղոյն
դիմաց :

«Երբ ոյորակ մը իւր ձայնէն կը գլորի օդոյ մէջ,
Անրաւութիւնը կը խայտայ երանութեամբ, այնպէս չէ՞,
Աստուած իմ . . . և քու դոսարթունքդ յերկիր կը խոնար-
հին ունկընդիր ըլլալու : Եթէ լուսանիւթ թելի մը վրայ

(1) Սոյն գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը Պէշիկթաշիեանի ամէնէն
վերջին գրութիւնն է, մահուան առջի օրը գրուած, անկողնին մէջ,
բարակ թղթի մը վրայ, մատիտով, Գր. Օտեանին քրոջ որդին՝ Օննիկ
Երկանեան գայտծ էր հիւանդտեսի, անոր յանձնած է ըսելով: «Օտ-
եանին տար» և նոյն օրը հոգին աւանդած է: Ո՞վ է արդեօք որ հուսկ
վերջին վայրկեաններուն կերեւայ բանաստեղծին:

անհուն իբրև քու անբաւութիւնդ, յնուս բոլոր աստ-
ղերդ և ամենազօր ձեռամբդ ցունց տաս այդ հրաշար-
ուեստ շղթային: Հեմ գիտեր թէ ելած ձայնը կրնա՞յ
այնքան գեղեցիկ ըլլալ որքան նորա հողւոյն արձակած
մրմունջը:

«Ո՛վ քոյր իմ, այո՛, քու ձայնդ նուազ մ'է, վճիտ
ներդաշնակութիւն մը: Ո՛հ, երգէ՛ ուրեմն, երգէ՛ միշտ:
Թող նորածին առաւօտուն և համաափիւս գիշերուան
ծոցոյն մէջ քու երկնասլաց մեղեդիքդ ծաւալանան:

«Երգէ՛ հեղահնչիւն թռչնոց, կեղերջական կոհակին
և հառաչածայն հովուն հետ: Երգէ՛ սպառնացայտ եթե-
րին հետ, և խառնէ ձայնդ նորա մեծասաստ ձայնին
հետ: Քու աւաչներդ միւսներէն զառուելով պիտի դող-
դողան ընդ ոչորտա ինչպէս աստեղք գիշերուան վրայ:
Երգէ՛, և քու ձայնդ հողաթեւէ անբաւութեան մէջ
նման խնկոց ներդաշնակութեան: Երգէ՛, և թող հրեշ-
տակք ի լուր երգոցդ ըսեն՝ Երկիրս կ'արժէ արքայու-
թիւն մը: Երգէ՛ և թոյլ տուր ինձ խանդաշարժ որոր-
ուիլ⁽¹⁾»:

Պէշիկթաշլեանի մահը ընդհանուր վիշտ պատճառեց բոլոր
ազգայնոց, թախծութիւնը համակած էր ամէնուն սիրտը,
Ազգը համօրէն ողբաց այն մեծանուն Յերթողին ու Հայ-
րենասիրին դառն կորուստը, մանաւանդ թաղման
հանդէսը տեսակ մը ազգային ցոյց եղաւ: Յու-

(1) Հայ գրականութիւնը տաղանգաւոր Օր. Եւփիմէ Օտեանի
կը պարտի բանաստեղծին Վերջին Մսածնունք արձակ բանաստեղ-
ծութեան ինչպէս նաեւ Մայր և Հրանդ ու Հեզիկ ու Յոշակ ողբերգ-
ներուն անկորուստ պահպանումը: Ազնիւ Օրիորդը սոյն երեք քերթ-
ուածները իր մեծաշուք ելբօր՝ Գրիգոր Օտեանի թղթոց մէջէն գտած
ու տուած է հրատարակութեան Մասիս շաբաթաթերթին մէջ,
«Տես Մասիս 1892 թիւ 3958 և 3972 թիւերը»:

զարկաւորութեան տխուր հանդէսը, որ կատարուեցաւ Բերայի Սր. Յ. Ոսկերերան Եկեղեցւոյն մէջ 1868 շեկտ. 1 ին. ամենափառաւոր եղաւ, ահագին բազմութիւն՝ ամէն դաւանանքէ հայերու, փութացեր էր ներկայ դռնուիլ, մեռելական արարողութիւններէն վերջը, Եկեղեցւոյ բակին մէջ դամբանականներ խօսուցան Տոքթ. Շիշմանեան, Տիգրան Եւստուֆեան ու Յ. Սազըզ, եւ մարմինը ամփոփուեցաւ Ֆէրիզիւզի գերեզմանատան մէջ տխրազգևաց խաւուն բազմութեան մը ներկայութեան, որ Պէշիկթաշլեանի մինչեւ վերջին հանգրուանը ընկերացած էր, հոն յանձնուեալու համար զինքը,

Առ սիրելեօքն վաղա՛մեռ, անդ ի սեղի ինձ առանձնակ հանգեայց եւ ես գոն եւ անհրճում, գեթ անդա՛նօր չեմ անո՛քիկ,

հոն այդ մահասարսուռ փոսին առջեւ, բազմութիւնը երգեց, իբր հուսկ յետին ողջոյն, անմահ բանաստեղծին անմոռանալի համերգը՝

Ընդ աստեղձի՞նչ կայ սիրուն Բան գանձկալի եղբայր անուն.

Դժբաղդ բանաստեղծին ցուրտ դադաղին առջեւ Տոքթ. Շիշմանեան խօսուցաւ, յուզուած շեշտերով, հետեւեալ դամբանականը, որ կը պատկերացնէր անոր կեանքը ու արժանիքը,

«Իմաստունը որ ծիրանիներու մէջ ծնաւ, ամէն վայելք, ամէն յաջողութիւն ունեցաւ, ամէն փափաքներուն հասաւ, և երբ խոր ծերութիւնը զինքը վայելից անզգայ ըրաւ՝ «ունայնութի՛ւն» ձայնեց, և ամէն մարդ նոյնը կրկնեց իրաւ կամ անիրաւ: Իսկ մենք այս գերեզմանին վրայ կեցած չենք կրնար արձագանգ ըլլալ այդ ձայնին, երբ կը տեսնենք Պէշիկթաշլեանի կենաց սկիզբէն մինչեւ այս օրս: Կը տեսնենք զինքը տկար, որբ, չքաւոր, անօք, անօգնական, հազիւ թէ քիչ մը մեծցած՝ խաղա-

լիկ անգութ տղայութեան, տղայ ինքն ալ : Ո՞վ եղաւ
ուրեմն իրեն առաջնորդ այս բազմավտանդ անդունդին
վրայ, գլուխը միայն, և իր գլուխը ան գլուխներէն էր
որոնց համար մեծ մարդ մը ըսած է թէ «Աստուած դա-
նանք մատր ճակտին դնելով կ'ստեղծէ :» Եւ իր այդ ճակ-
տին վրայ էր Պէշիկիթաշլեանի ամբողջ գեղեցկութիւնը :

«Կը տեսնեմ զինքը դեռ անմօրուս պատանի՝ տղոց
շշնչիւններէն և աղաղակներէն շրջապատեալ, անզգայ
բողորովին, թաղուած գրքերուն մէջ, բարձրացած իր
խորհրդածութեանց մէջ, հեռու ներկայէն, վասն զի ներ-
կայն շատ քիչ երջանիկ վայրկեաններ պիտի մտատկարէր
իրեն :

«Կը տեսնեմ զինքը հաղիւ երիտասարդ, վարժապետ՝
դասերու կը պալտի . հեղինակ՝ դիշերները կանթեղին
առջև իր Արեակները, Վահեները, Վահանները կ'ար-
տադրէ . դերասան՝ գլուխ կեցած անհանդարտ պատանե-
կութեան, թատրոն մը կը ծնանի : Վարժապետութիւնը
կեանք հպեցնող արհեստ մ'է, դիտեն անոնք որ փորձը
առած են, և անոնք որ վիճակագրութեան տեղեակ են :
Հեղինակութիւնը չէ թէ միայն հանձար և ուղիղ դատու-
ղութիւն . այլ ամբարեալ հմտութիւն կը պահանջէ, դե-
րասանութիւնը եւ անդ և գրայտութիւն կ'ուզէ : Բայց
առանց վարձու՝ միայն իրենց զուարճութեանց համար
դերասանութիւն ընող պատանեաց կուսակարութիւնը
ի՛նչ մեծ հողի, ի՛նչ համբերութիւն, ի՛նչ անխոնջ աշխա-
տութիւն որ կը պահանջէր, լսողներուն կը թողում
մտածել և մանաւանդ այն պատանեաց որ թերեւս հոս
ներկայ ալ ըլլան :

«Այս ստաժանելի կեանքը անցընողը՝ կը գտնէր վայր-
կեաններ երգելու համար այն երգերը որ դառնացեալ
սրտերու և աղեկէզ ժամերու մխիթարութիւն պիտի ըլ-

լան, ինչպէս ներկային նոյնպէս ապագային համար : Եւ Պէշիկթաշլեան անունը չքնաղ արձագանգ մը պիտի ունենայ մեր թոռներուն համար ալ, բայց այս աշխարհքիս ապագային հետ չի համեմատիր իրեն համար էութիւնը, որ կ'սկսի :

«Այս էութիւնը հոս այս գերեզմանին առջեւն է Պէշիկթաշլեանին՝ և բոլոր անոնց համար որ աշխարհիս վրայ կ'ապրին հեռու նիւթական վայելքներէ և որոնց հազիւ երջանկութեան փշրանքները կը նետէ բաղդը արհամարհոտ ձեռքով : Այս կը սորվեցնէ մեզի կրօնքը, փիլիսոփայութիւնը և արդարութեան հոգին որ ի մեզ կը բնակի »

«Պէշիկթաշլեանի լայն և գեղեցիկ ճակատը որ շնաշխարհիկ հանճար մը կը պարունակէր, ուրախ կերպարանք մը չէր ցոյց տար նայողին, սիրտը որ ազնիւ զգացումներով և կորովի եռանդեամբ լեցուն էր, տկար մարմնէ մը շրջապատեալ հազիւ թէ իր մտերմաց ծանօթ էր : Զգայարանքները որոց վայելքը աշխարհիս երջանկութիւն կը համարուին, հազիւ թէ օրապահիկը իրեն կը ներէին : Եւ այս զգայուն էակը որ քառասուն տարիքին չի կրցաւ հասնիլ, իբրեւ թէ աշխարհիս հանդիսատես ըլլալու համար, կը կենար տխուր բայց ոչ նախանձոտ աչքով կը դիտէր աւուզութիւնը, գեղեցկութիւնը, երիտասարդութիւնը, հարստութիւնը և պատիւները զորոնք զլացաւ իրեն բաղդը :

«Նախախնամութիւնը բաւական համարեցաւ իր հոգւոյն շնորհած ձիրքերը : Երբ կը տեսնեմ իր հանրագիտակ սոկրատեան ճակատը, ուր բանը իր արդար կշիռը չէր կորսնցներ, նախախնամութիւնը իրաւունք ունէր կ'ըսեմ : Երբ իր կեանքին գրութիւններուն մէջ կը տեսնեմ սիրտը, այն ազնիւ սիրտը, որ ինչ որ գեղեցիկ կայ բնու-

Թեանս մէջ առ այն կը դիմէ , ի՛նչ որ վատիուկ կայ առ այն
կը սլանայ , ի՛նչ որ վսեմ կայ առ այն կը բարձրանայ ,
ի՛նչ որ հանճարի ծնունդ կայ անոր խանճարուք կը
շինէ , ի՛նչ որ սիրոյ եռանդ կայ , անով կը բորբոքի ,
դարձեալ կը կրկնեմ շատ ու շատ տուած էր իրեն աստ-
ուածային նախախնամութիւնը , և անոր համար կորուստը
իրեն չէ , մերինն է : Ինք այս տխուր կեանքին զրկանք-
ներէն երջանկութեան կը դիմէ , Անոր՝ որ իր հոգին այն-
չափ զարգարեր էր : Այնիւ հոգի՛ որ իրեն կենաց վերջին
տխուր օրերուն հաղիւ կրցաւ ցաւով նշմարել և հաւա-
տալ մարդկային սրտին այն տկարութեանցը , որ կը նը-
ւաստացնեն զմարդ , և որ նոյն սրտին զզուելի վէրքե-
րէն քստմնելով քաշեց ձեռքը , իր վերջին հրաժարականը
չի տուած դեռ աշխարհիս» :

Հ . Եղուարդ Հիւրմիւղ , իր մեծահանճար աշակերտին
անմոռանալի յիշատակին հետեւեալ քերթուածը նուիրեց .

Աստ Պէշիկթաշլեան հանդչի Մըկըրտիչ :
Անունն անամփափ յանձուկս այս ի կիճ
Սիրելի ազգին , և ազգին ի սէր •
Եղեալն անձնատուր բոլորանըւէր •
Սիրտ ազնււագութ և հանճար վըսեմ
Գեղասպարելով ի նմա ի ճահ ճեմ •
Ի մանուկ տիոց խոհեմ և ըզգօն՝
Քաղաքավարեալ ի բարս և կըրօն ,
Քերթող հոգեշարժ ի թատր եւ ի քնար ,
Անրիժ յերկոսին դաշնակեալ ըզլար •
Քառասնամենի ելիք ըզկենցաղ ,

Համազգեաց բնաւից ի սուգ և աւաղ .
Նոցին շնորհապարտ սէր և վարկ անկեղծ ,
Կանգնէ զայս նրմա յիշատակ անեղծ .

Գրիգոր Օտեան իր քաղցրիկ բարեկամին ի յիշատակ ,
ձօնեց այս դեղեցիկ տաղը .

Ցրտասարսուռ մառախլապատ ի վիմէդ
Թող շող արիի ցոլայ սիւռի յընդհանուրս .
Աւլուն հողւոյդ , ճածանչ հատեալ յարփենւոյն ,
Յար ցոլայիկ ի թրթռականդ յերգս աղու ,
Քնարաց ի քնարս իբր ըզնըշոյլ յալեաց յալիս
Աւանդեսցէ ասպագայից զանուն քո .
Պէշիկթաշլեան , ա՛յս քս բաժին յետ մահուդ ,
Եւ այս քաղցունք խառնեալ յարտօսր մտերմիդ :

Օր . Սրբունի Վահանեան , իր մեծանուն վարպետին
մահը ողբաց , սրտադրու քերթուածով մը , որ ցաւած
սրտին աղիողորմ եղերերպն է , այնքան դառնապէս ար-
տայայտուած .

Ոչ եւս է նա , որ զիւր քննար ձօնեաց առ ազդ ,
Առ հայրենիս , ոչ եւս է նա՝ ոյր երդ աղու
Զարթուցանէր յաւերակաց ըզդիւցազունս
Ի բազմամեայ խորախորհուրդ նիրհմանէ ,
Ի տալ ճառել ըզհայրենեաց փառս ի թատերս ,
Ըզտառապանս խորայատակ և բիւր վէրս .
Ոչ եւս է նա՝ ոյր նուագաւոր յաղերսանաց

Հարք պատառեալ ըզդալկացեալ պատանս իւրեանց
Մերկանային զարիւնթաթաւ լանջս կարեւէր՝
Յայտ առնել թէ արիւն իւրեանց շէրջի ի մեզ .
Թ' են նո՛յն մեր քաջք , նո՛յն մեր ոսոխք , նոյն մեր շահք
Ոչ եւս է նա՛ որ մեղեդիք խանդավառ
Ի ցըրտահար վառէին սիրտըս կայծ սիրոյ .
Երգոցն ի լուր ատելութիւն , ոխ շիջանէր ,
Աչկունք հրացայտք զորովանօք ժպտէին ,
Եւ զիրերօք փարէին սիրտք բաժանեալք ,
«Եզրարք եմք մեք» խնդարարբառ ձայնեալ շուրջ :
Ոչ եւս է նա՛ որոյ մրմունջք ողբական
Սուշոսկէին ի ցաւահար ի հոգւոջ ,
Ի նըւազս ըսփոփեալ զայն հեծութեանց .
Տըխուր էր ողմն ի մըթութեան զերթ տապան ,
էր անուշակ իբրեւ ըզկոծըս պըլպուլին ,
Որք անկանին աստեղազարդ ընդ գիշեր .
Ոչ եւս է , ո՛հ , լըռեա՛ց տաւիղըն , լըռեա՛ց Տէր . . .

Մինչ լարէիր մուսայական ըզդաշնակ
Տալ ի յորդոր փորձել մատանցս , ո՛ր քերթող ,
Չըգիտէի թ' էր իմ քընար հընչելոց
Չայս սըգաւոր զիմ ողջոյն , ո՛հ , առ քո տապան .
Չը կարծեցի թէ այսքան շոյտ դու կանգնելոց
էիր շիրիմ վերայ ձըրից սրտիդ մըտացդ .
Քառասուն ըզքեւ գարունք բարդեցին փառս .
Չայն ամենայն ի մութ կայան թաղեցիր .
Մանո՞ւնք արդեօք թըլեցան քեզ սարդենիք
Որ ընտրեցեր ըզհողըն ցուրտ քեզ բնակարան :

Հանգի՛ր ապա, Պէշիկթաշլեա՛նրդ մեծոգի,
Մինչ մըտերիմք ըզտապանաւրդ լացցեն,
Հանգի՛ր, փանդիւն մինչ Թորդումեան զգերեզմանաւդ
Կախիցէ զիւր սուահար լարս անմըրմունջ,
Հանգի՛ր, անուն քս լիցի յօդ միութեան,
Հանգի՛ր, յուչ քս կեցցէ ցորչափ ազնիւն ու լաւն,
Յորչափ հանճարրն պաշտեացի, հանգի՛ր, Ոգի .

Հանճարեղ աշակերտուհին իր մեծ վարպետին ան-
ուան հուիրած է հաւ ուրիշ քերթուածներ (1) ալ որոնց-
մէ մին՝

ԱՌ ՔԵՐԹՈՂՆ Պ. Մ. ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Ե Ր Գ Ե Ա՛ Ք Ե Ր Թ Ո Ղ

Սիրեմ զհառաչ որ ելանէ ի բերանոյ դալուկ կուսան,
Մինչ եղընգամբըն տաղնապ՝ զիւր կ'եղեգէ փափուկ ըզ-
սիրտ :
Ի հառաչից՝ ոյք ի տատան անեզրութեան են ի ծոց,
Թէ ելանէր սուղ ինչ ձայն, զինչ ծաւի այն լինէր մըր-
մունջ .

(1) Թովմաս Եսայեան, Պէշիկթաշլեանի ժամանակակից գրա-
կան գեմքերէն մին, բարեհաճեցաւ մեզ յանձնել երկու քերթ-
ուածներ, քաղելով զանոնք իր մօտ գտնուած Օր. Սրբուհի
Վահանեանի անտիպ քերթուածոց ձեռագրէն :

Յայնժամ աշխարհ վերածէր ի մի գործիք սրգաթել
Ոյր մէն մի ձայն հընչէր մի վիշտ • տիեզերաց մէն մի
հիւլէ •

Ձի ցանգ ընդ իւր հոլովէ մի հաւաչանք յամենայնի՝
Սըրտագին էր լինելոց այս ցաւայեռ այս նըւազ ,
Որպէս , քերթո՛ղ , ըզլալիւնս սեւապարփակ քո փանւ-
դեռան :

Սիրեմ ես յոյժ զոր ինձ յանձն իւր բերէ ըզտիպ տըխ-
րութեան •

Սիրեմ զլուսնակ երբ ընդ ամպովք թըլի հեծել ի լը-
ւելեայն •

Սիրեմ ըզբիբ ոք ընդ քօղով դընի յերեր արտասուաց ,
Սիրեմ , քերթող , զերդ քո մաղձոս ոք ի յոգւոջն իմ սը-
պըրդի •

Ասա՛ էր ո՛ւմ դու վըհատեալ մերժես ի բաց ըզքո փանւ-
դիւ ,

Աւարտեցի՞ր զբաժակ ցաւոց՝ որ ի թըրթիւ ոչ ես է
քնարդ •

Ո՛չ գոն արդեօք քեզ բարեկամք հընչել զանուանս , ո՛չ
գոն ասա՛ •

Ձիք ի սըրտիդ բան գեղային մընչել նոցա տըխրածայն •
Ձը յորդորեմ քեզ ի զարդ փառաց քո թագիդ երգել
Քանզի ալեակք մեծ ի պարծանս վարին թաւալ զքա-
նարիդ արտոսր ,

Եւ հեշտացեալ բըլուրք ծածանին ընդ նուրբ ամպոց քոց
նըւազաց ,

Որ իբրեւ քօղ գեղեցկահիւս ըզգագաթամբըն ծաւալին ,
Այլ խընդրեմ ի քէն , քերթող , երգել սըրտիս ի հաճոյս •

Հայցեմ ձայնիւ մըտերմութեան , և ըղձանացն ևմ հըրով ,
Աւաղիկ գամ երկիւղած տալ ի քո ձեռսդ ըզիանդիւ .
Իցէ՛ լըսել ինձ ղիւր թըրթիւ , սըրտիս իցէ՛ բերկրիլ ի
ձայն

Այն մըրմունջից՝ որ ոչ ևս ինձ ի լուր գանս ո՛հ ի բազմաց .

Քեզ իցէ խոժոռադէմ չը սըրտմըտիլ ընդ իմ , քերթող ,
Զի յիշեա՛ թէ գուցէ վերջին անգամ գարունն ինձ
ժըպտի .

Յիշեա՛ թէ գուցէ յետին այս աղաչանքս է , քերթող :
Երգեա՛ , ղի կամիմ ո՛հ այլ ևս ողջոյն տալ քո ձայնիդ .
Երգեա՛ , և փակեցից ըզդայլայլիսդ ի խոր հոգւոջս ,
Երգեա՛ , քերթող , ղի ծարաւիմ ըզքոց երգոց երկնապարիկ ,

Որպէս ոմն ոք ըղձանայ զկաթիլ ջըրոյ յանջըրդի վայր ,
Շիջուցանել ըզհըրդեհն որ ճարակի յիւրն ի սիրտ :
Փարատեա՛ , աղաչեմ , ըզլըռութիւն քո ահաւոր ,
Երգեա՛ , քերթող , ա՛ռ ըզքնարդ և լըռեցից յայնժամ
համակ .

Երգեա՛ , ղի օր եկեսցէ որ վիշտ քեզ լիցի քո մերժում ,
Յայնժամ ի զուր գուն գործիցես բերկրեցընել զանտրոփ
իմ սիրտ :

Տ. Սեթեան, հիացող մը Պէշիկթաշլեանի, նուիրեց
հետեւեալ սիրուն քերթուածը՝ իր յիշատակին :

ԱՌ ՄԿՐՏԻԶ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Տե՛ս զիա՛րդ գեղեցկացոյց
Զիս մահ, արար զիս արփելի . . .

Կ'երգէի՝ տխրանըւազ քնարս առ արամբ շիրմիդ լարած ,
Որոյ թելերն աղեկտուր դո՛ւ հիւսեցիր նախ , ո՛վ քերթող ,
Եւ կարծեցի ոգել ըզքեզ , ոգել զոգի՛դ խորհրդաւոր ,
Եւ դափնի մը հիւսած ի պսակ՝ կ'առկախէի ըզքո՞ շիր-
մաւ . . .

Ներեա՛ ինձ . եթէ յաւէտ յափշտակուած ընդ քո ոգի
Կանխեցի հրավառ սիրով ըզմահարձանդ ողջագուրել ,
Եւ խնդրել ըզքեզ հոն՝ ուր չ'էիր դու մահացած ,
Դո՛ւ որ խորհուրդ մ'էիր համայն՝ հանճա՛ր մ'ամբողջ ,
Պէշիկթաշլեա՛ն :

Եւ կը փշրէր թելն իմ տաղին , և յարտասուս յեղձա-
մրդձուկ
Կը զեղուր սիրտս անտիական՝ մրմնջելով երգերդ եր-
գոց . . .

Եւ կը կանգնէր քոյդ ըստուեր խորհրդազգած և դալ-
կադէմ ,
Բարձրադիտա՛կ ճակատդ՝ ուսկից բնութիւնն յաճախ
կ'առնուր թեւեր ,

Կ'առնուր հողի՛ և հրաշալեաց կ'ըլլար շքեղ հանդիսարան ,
Եւ ամեն ինչ կ'արթննար , կը բարբառէր քաղցրալեզու .

Ռ'ւր և դու կը յառէիր խոկուն աչկունքդ երկնածարաւ՝
Հոն բնութիւն կը թրթռար , և բի՛ւր ազնիւ գեղգե-
ղանօք

Պուրակասէր սոխակին և առուակաց խոխոջներուն՝
Կը յօրիներ քեղ հուազներ քաղցրադաշնակ և սիրախօս ,
Զորս երբ վըսեմ՝ քո նըւագաց մէջ պատմէիր մեզ հոգե-
ձայն

Կը մուսայինք մենք ըզգարուն՝ երգոցդ ի լուր ըզմայ-
լելով .

Եւ ծաղկասէր քո գեփիւռին՝ յՆլէմտադըն՝ այն գեղեցիկ ,
Իրբ սիրաշունչ թեւիկները գային գգուել մեր սրտեր .

Եւ մաղերը շոյել կուսին , և փայփայել քո ծաղիկներ ,
Քաղցրահնչի՛ւն քո քնարիդ կ'ակամջէինք հողեպարար :

Իսկ դու ո՛հ կ'արձակէիր թելոցդ հնչիւն ամենուրեք ,
Եւ հրեշտակ մը սլարկեշտագեղ յերկնից յերկիր փախս-
տական՝

Քո քնարիդ եզրը կուգար յաւէտ թառիլ թեւաբախ ,
Եւ նէ ոգիքդ յափշտակէ՛ր , և հուազէիր դու տրտմա-

հո՛յշ .

Վա՛հ , երկնագեղ աչօք աղջիկն իւր ժըպիտներ խաբե-
պատիր

Երբ կը թափէր երգոցըդ մէջ , կը փշրէի՛ն լարերդ յա-
ճախ ,

Եւ թիւղեա՛լ , հրասլուրեա՛լ , կը հեծէի՛ր դու՝ ո՛վ քեր-
թող ,

«Զոր կենդանեաւս ինձ զըլացար՝ յետ իմ մահու տացե՛ս
շնորհ» . . .

Հարցանելով անգութ կուսին՝ որ անըսպառ ոգիքդ հիւ-
ծէ՞ր ,

Երբ հոգեշունչ քերթութեանց նուազդ հիւսէիր մելա-
մաղձիկ՝

Իայլայլելով «պիւլպիւլ»ներուն տրտում երգովն ամառ-
նային ,

Ուր գարունդ իւր յետին թռիչքն ու թերթեր կը թափ-
թըփէր :

Ողջո՛յն քեզ , ողջո՛յն հոգւոյ , քերթողահա՛յրդ իմ ման-
կութեան ,

Խոնարհ հոգիդ՝ որ մանկանց «Եղբայր եմք մեք»ն ու-
սուցիր ,

Եւ վսե՛մ հոգիդ՝ որ ցնցեցիր մեր սրտերուն աւերակ-
ներ . . .

Ո՛հ , մահն ըզքեզ զեղեցկացո՛յց , ըզքեզ ըրաւ մեզ տար-
փելի՛ն . . .

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՊԷՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ՝ ԳՆԱՀԱՏՈՒԱԾ

Տ ասնուելինսերորդ դարուն դասական մեծագոյն հայ քերթողը յաւէտ անմահ պիտի մնայ ապագայ բոլոր սերունդներուն քով, պիտի յիշուի իր պաշտելի անունը ո՛չ թէ իբր գրական մեծ դէմք մը, իր թողած շնորհագեղ ու ադամանդեայ քերթուածներովը, այլ մի եւ հոյն ատեն պիտի փառաբանուի իբր մեծ Հայրենասէր ու ազնուաբարոյ Գործիչ, որ սոյն երբեակ չքնաղ ձիրքերով օժտուած, հզօր ազդեցութիւն ունեցաւ իրեն ժամանակակից սերունդին վրայ, վասնզի այն վեհօգի Պէշիկթաշեանն էր որ ոգեւորեց ազգը իր հայրենաշունչ երգերովը, իր քնարին հոգեզմայլ ձայնովը հայրենեաց փառքը ու անոր սխրալի յիշատակները երգեց, ան էր, որ առաջին անգամ, եղբայրութիւն քարոզեց երկնաշունչ շեշտերով, ան էր որ հայ բեմը կանգնեց ի նորոյ, որուն վրայ ի հանդէս բերաւ պատմական հրահանգիչ տեսարաններ, այս գերազանցապէս զգայուն մեծ հոգին երկու արեւնակից եղբարց միջեւ գտնուած ատելուլութիւնն ու հեռը ջնջեց ու ազգը առաջնորդեց ամէնէն

աղնիւ ձգտումներու ու թելադրութեանց , և ահա ասոնց համար իր վեհաշուք ու նուիրական անունը , որ գեղեցիկ զգացումներու մարմնացումն է , դարէ ի դար անեղծ պիտի մնայ ամէն հայու քով ու անոր հոգին պիտի սաւառնի . Հայութեան վրայ :

Գրական ու ազգային այս ճնաշխարհիկ անմահ դէմքը իր տաղանդին ու համբաւին արժանավայել կերպով գնահատուեցաւ իր ժամանակին բոլոր հայ մտաւորականներէն ու համակրանաց ու մեծարանաց առարկայ եղաւ անխափր ամէնէն , որոնք մինչեւ վերջը չի դադրեցան յայտնել իրենց խորին զմայլանքը : Այս գնահատականներէն ամէնէն պատկերալիցը գրեց Մ . Մամուրեան (Վրոյր) , տասնուիններորդ դարուն մի ուրիշ գրական մեծ դէմք , որ իր Հայկական Լասալեանի հոյակապ երկասիրութեանը մէջ հետեւեալ տողերովը՝ կը գծէ Պէշիկ-Թաշլեանի դիմաստուերը .

« Համեստ դերդաստանի մը որդի , կրօնամոշութեան մէջ՝ թոյլտուութեան ոգին ուսաւ , բռնութեան մէջ ազատութեան աշակերտ եղաւ , շքաւորութեան մէջ հարստութեան նախանձը շարժեց և իր բնատուր խնայականութեամբ ինքն իրեն աշխարհիս փշալից և սուտ ու պատիր ասպարէզին մէջ միշտ սիրեց և կը սիրէ ճշմարիտը , գեղեցիկն ու արդարը : Ընտանի տղէտից մէջ՝ ազգային տառապանաց փորձն առնելով , իրեն հոգին երջանկագոյն ապագայի մը վարադոյրը բանալու կը տքնի , և մինչդեռ մէկ կողմէ՝ իր նիւթական վիճակը յարատեւելու համար մատղաշ միտքերու ուսումնական սնունդ կը ջամբէ , թէև ակամայ , ըստ որում նիւթը կ'առէ եւ լոկ հոգի է , միւս կողմէ՝ բոլոր ղօրութեամբը դարերու բերած աւերմունքն ու միութեան խոչընդոտներն ազգին

մէջէն բառնալու օրն ի բուն կը խորհի և իր քերթողա-
կան աշխոյժը վեհ և մեծ նազատակի մը, աղգային կա-
տարեալ սիրոյ և ազատութեան խորանին, կը նուիրէ ։
Այս դիտմամբ՝ երբ իր անուշ և հեշտալուր քնարը կը
նուագէ, Հայոց սիրտեր, անհաշտ կարծուած եղբայրներ
իրարու կը փարին և նոր ճակատագրի մը դիմելու հնա-
րաւորութիւնը կը տեսնեն՝ մարդասէր բանահիւսին հզօր
և սրտաշարժ ճայնին ։ Ինչպէս հայ դրական աշխարհը՝
նայնպէս Հայութիւնը նոր և արդիւնաբեր ճամբայ մը
մտաւ իր շնորհիւ, որ ևս քան զեւս իր դրօշակին ներ-
քիւ ամփոփելու կը նկրտի համարիւն այլ տարակրօն
Հայեր և Հայաստանի մութ երկինքն ազատութեան եւ
սիրոյ ճառագայթներով լուսաւորուած կը սթարգէ անոնց
առջեւ ։

«Բայց մի կարծեր թէ Պէշիկթաշլեան միայն իր ժո-
ղովրդային երգերով՝ որ ամենուն սիրան ու բերանն են,
կը տիրապետէ մեր վրայ, այլ նաեւ իր վսեմ ճարտասա-
նութեամբ, և սքանչելի թատերագութիւններով ։ Թէև
իւր մարմինը տկար է, հզօր է հոգին և ճայնը յատակ,
քաջահնչիւն, այնպէս որ երբ խօսի՝ ամէն սիրտ կը
թնդայ և արձագանգ կը գտնէ ։ Չկայ սիրայօղ հանդէս
մը, մտերմական խնջոյք մը, ուսումնական կաճառ մը,
աղբօգուտ ընկերութիւն մը որոց մէջ Պէշիկթաշլեան
իւր ներկայութիւնն զգալի և անհրաժեշտ չընէ և անոնց
փայլ չտայ ։ Ամպիտներն վրայ՝ իր խօսքը ոգեկան աշխար-
հը կ'ելնէ կը թռի, մարդկութիւնը կ'ընդգրկէ և սէր կը
բուրէ, թէ քաղաքի և թէ՛ գիւղական խրախճանու-
թեան մէջ՝ երաժիշան անոր յանապարաստից յօրինած
երգին եղանակ մը կը շինէ և որոտընդոտ կը հետեւի,
մինչդեռ այր, կին, օրիորդ և պատանի՝ անոր խմաստին
վրայ կ'ըզմայլին և մէկ անգամ լսելով երգը կը սովորին ։

Տեսարանի վրայ՝ իր թատերագույթիւնները հայ և օտար սիրտերու իսկ սքանչացում կը պատճառեն, Հայաստանի հին շքեղութիւններն ու թշուառութիւնները արդի լուսաւորութեան ոգւով կը պարզեն և հանդիսականաց մերթ վսեմ ու անեղ ու մերթ անուշ և սրտաշարժ դգացումներ ազդելով՝ անոնց ուշը կը գրաւեն և արտաուք կը գրգռեն :

«Այս է վեր ի վերոյ՝ Պէշիկթաշլեանի նկարագիրը, բայց աւս՛շ, Պէշիկթաշլեանի հուրը սպառիչ է, և թերեւս օրին մէկը զինքը տոչորէ, ինչպէս կը տոչորին այն հոգիներն որ իրական աշխարհէն վեր կ'ապրին, և գերագոյն լոյս, գերագոյն ազատութիւն, գերագոյն երանութիւն կը փնտռեն . . . »

Մկրտիչ Նորիկեան, Պէշիկթաշլեանի մօտէն ծանօթ ու շատ յարգի գրիչ մը, զուգակշռելով զինքը վաղամեռիկ բանաստեղծ՝ Պետրոս Իսլերեանի հետ, ճակատագրային համամանութիւն մը կը տեսնէ երկու քերթողներուն միջեւ, այս երկու անմեղ հոգիներուն քով նոյն յոյզերը կը գտնէ ու միեւնոյն ցաւոց վէրքերը ու կարծես երկու խոցոտեալ սրտերէն ալ, մի եւ նոյն հաւազանաց ողբանուագ ձայնը կը լսէ ու կ'ըսէ,

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ ԵՒ ԴՈՒՐԵԱՆ

Բանաստեղծ մը նախ իմ հոգւոյն մէջ գտնելու է այն յոյզն զոր կամի ունկընդրին հաղորդել . թերեւս այդ ալ բաւական չըլլայ, եթէ ալնիւ կիրք մը չը բունէր բանաստեղծին սրտին մէջ, երբ ցաւ մը չմբռնար հոն :

Այդպիսի կիրքով սովոր են երգել մեր քանի մը Ռուսահայ տաղերգուք, Պատկանեան, Նալբանդեան եւ

ուրիշներ, որոց ոտանաւորներէն հայրենավառ խանդ մը կը շնչէ :

Այդպիսի սրտով կ'երգեն ահաւասիկ Պէշիկթաշլեան և Իուրեան, ամենուն սիրելի զոյգ մը վաղամեռիկ բանաստեղծներ, իրենց գողարիկ տաղերուն մէջ : Իրենց սիրոյն, ցաւերուն, ճակատագրին համանամութիւնքը կարծես իրենց քնարներն ալ կը ներդաշնակաւորեն :

Երկուքին ալ Մուսայն կը սիրէ թաւուտները, առուակները, սոխակն ու կուսանը : Երկուքն ալ մօտանց կը նշմարեն կենաց վերջալոյսը : Քանի՛ սիրուն տունջք, քանի՛ գեղեցիկ յոյսեր պիտի թաղուին անլոյս հողին տակ, քանի՛ մրմունջք, քանի՛ արտունջք պիտի շողիանան սրտամօրմօք տաղերու մէջ յաւերժանալու համար :

Երկուքին ալ ոգիքը կը սիրեն մենանալ սգատերեւ նոճեաց ներքեւ, նստիլ դամբանին սնարը, սուղել իրենց աչքը գերեզմանէն անդին, շեղիլ իրենց էութենէն, վերանալ, տարուիլ անժամօթ աշխարհ մը, և անջրպետէն ասդին դարձունել երկրաւոր նայուածք մը, ասդին ցաւոց հովիտը, և սիրելիներ որոնել ու խօսիլ յաւիտենականութեան եզերքէն :

.....Եւ բազմեւօվ շիրմիս վերայ

Եկ գոչեցից առ նա, եկ, չեմ նոյն յորմէ խորշէիր դու .
Տե՛ս, գիա՛րդ գեղեցկագոյց զիս մահ, արար գիս տար-
վելի .

Միթէ դարձեալ ատիցե՞ս զիս և անդրադոյն քան ըզը-
րիմ

Լուր ինձ Հրանոյշ

Չեմ կենդանի, և է՞ր փակեա զաչսդ զիս ոչ տեսանել,

Չեմ կենդանի և է՞ր ի բաց խոժոռ ըզդէմսդ շրջես .

Յկեալ չեմ դիշերադրօս ձեր գրգուանաց դընել կրրճինն
Եւ ոչ համայն զօրութեամբ մեռելութեան և դամբանին
Ամբաւութեան իմոյ սիրոյս վտխան ըզսէր քո պահանջել,
Զոր կենդանեաւս ինձ զըլացար, միթէ մահո՞ւս տացես
չնարհ :

Ուր աւելի Պէշիկթաշլեանն մելամաղձատ և փափուկ,
Գուրեանն աւելի Չղայինն խառնուած ք մը, պատանեկան
տիտց կորով մը կը բերէ իւր ողբերուն մէջ, ինչպէս հոս .

Ողջոյն քեզ Աստուած դողդոջ էակին
«Շողին՝ փթիթին՝ ալւոյն ու վանքին ,
«Գու. որ ճակտիս վարդն ու բոյն աչերուս
«Սլեցիր թրթռունն շրթանց, թռիչն հոգւոյս ,
«Ամոյ արւիր աչացս , հեւք արւիր սրբտիս ,
«Էսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս ,
«Անշուշտ ինձ կեանք մը կազմած ևս ետքի
«Կեանք մ'անհուն շողի՝ բոյրի՝ աղօթքի ,
«Իսկ թէ կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ
«Հոս մառախուղի մէջ համբ՝ անշրշունչ ,
«Այժմէն թող որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար՝
«Պլլուիմ անուանրդ մուրնչեմ անդադար ,
«Թող անէծք մ'ըլլամ քու կողդ խրիմ ,
«Թող յորջորջեմ քեզ , «Աստուած ոխերիմ» :

Ո՞վ չէ արտասուած Պէշիկթաշլեանի Քնար և Շի-
րիւք, Յեսին Հառաչիւ կարդալով : Ո՞վ հորատի բանաս-

տեղծին ալ, Յաւը, Մահը, Յուժքը կարգացած է առանց արտասուելու :

Պէշիկթաշլեանի համար նմանող մ'է կ'ըսեն ու կ'անցնին շատերը, մենք ալ այնպէս կը ճանչենք զինքը, ինքն իսկ չենք կարծեր որ ծածկել ուղած ըլլար երբեք իր հետեւողութիւնը : Բայց նմանողութիւնը միթէ երէ՞կ մահացու մեղք մը դարձաւ ի գրագէտս, ո՞չ ապաքէն ամէնքն ալ մեծ ու պղտիկ, աւելի կամ նուազ նմանողներ են : Միթէ Ուլֆի նմանելէ փախչելու համար՝ Պէշիկթաշլեան մը Մուռի քաղմանը հետեւողութեամբ Հայ քաջորդւոյն զմայլելի եղերերգը զգուշանալով էր գրել :

Ինչո՞ւ ուրեմն հանճարները հանճարոց հետ հաղորդակցին, շփուին, է՞ր գոհ չըլլալ ուրեմն անհարթ հանճարներէն և թողուլ որ բանաստեղծը յաճախէ Տանթէի, Շիլլերի, Շէքսպիրի, Պայրընի, Լամարթինի պէս հոյակապ վարպետներուն դպրոցները, եթէ ազգային բանաստեղծութիւնը բնաւ օգուտ մը պէտք չէ քաղէ այդ յաճախումէն :

Պէշիկթաշլեան նմանող մ'է, այո՛, բայց աննման նմանող մը. իսկ Դուրեանի մէջ բաղդատարար աւելի անկախ ոգի մը կը տեսնենք, բանաստեղծական ոգի մը՝ որ իւր անուողն իւր մէջ կը գտնէ :

Մ. Չերազ, հանճարեղ գրագէտը ազգային անվատ գործիչը, իր գրական փորձերուն մէջ Պէշիկթաշլեանը բաղդատելով մի ուրիշ տաղանդ՝ Հ. Ղ. Ալիշանի հետ այսպէս կը ներկայացնէ զանոնք .

«Պէշիկթաշլեան իբր բանաստեղծ Հ. Ղ. Ալիշանէն անմիջապէս յետոյ կուգայ, որ հին և նոր Հայերուն քերթողն է թերևս. թէ բանաստեղծութիւնը մտքին

գինովութիւնն է, որպէս կ'ըսէր Իզդէտտին.— Ապտ իւր
Տօտայիլ— Ապտ էլ— Վահապ — Սմատէտտին — Պին Իպ-
րահիմ էլ Սէնճանի, ուրեմն ի՞նչ աւելի հետաքրքրական
քան իրարու քով բերել և բաղդաանել երկու մեծ գի-
նովներ, այսինքն երկու մեծ քերթողներ, որպէս Ալիշան
և Պէշիկթաշլեան :

Երկուքն ալ բանտուած են այն սակիէ վանդակին
մէջ որ կը կոչուի «տաւնաւոր», մին արծիւ է, միւսն
աղաւնի : Վանդակը դոր արծիւը նեղ կը գտնէ, լայն է
աղաւնիին : Ուր արծիւը ստիպուած է ինքն իր մէջ ամ-
փոփուիլ, աղաւնին հոն ազատ կը շարժի : Ալիշան խիտ
և հոծ իմաստներով կը յնու իր տողերը, Պէշիկթաշլեան
լայն ասպարէզ կուտայ իմաստներու և ինչ որ մի տողով
կը բացատրէ արծիւն Ալիշան, սա բազմաթիւ տողերու
մէջ կ'ընդլայնէ զայն մեղմիկ :

Երկուքն ալ կ'երգեն, Ալիշանի ելոյր գոռում, Պէ-
շիկթաշլեանը ճլուրլիւն է, մի ջրվէժ է Ալիշան, որ ու-
նալով ժայռէն վար կը նետուի, փրփուր և կոհակ կը
ժայթքէ դէպ երկին, և քարերը ծեծելով, խուժերու
վրայէ ցատկելով կը վազէ անեղամուռնչ, կարծես մի
յաւխտենական խոչընդոտի դէմ կուռելով . հայնոյելով
բարձրէն վար կ'ոստնու . աւելի վեր թռչելու համար, և
այս ելեւէջը իր քերթուածներուն յատակագիծն է :—
Պէշիկթաշլեան մի առուակ է, որ խոտին տակ դըտըչե-
լով կը սահի, չի հոսիր՝ կը ծաւալի մերթ հոս մերթ հոն,
մի արեւու ճաճանչ կը հաւքէ իր ծոցին մէջ և դարձեալ
մարդերու տակ կը թաքչի աննշան, և մի ոլորուն ստուե-
րի պէս՝ հեղաշարժ բեկբեկներ յօրինելով՝ ինքն իր մէջ
կը խայտայ» :

Ռուսահայ մեծ գրագէտ ու պատմաբան մը Լեօ (Ա .

Քարախանեան) որ Պէշիկթաշլեանի քերթուածները առանձին հատորով մը հրատարակեց թիֆլիզի մէջ, հետեւեալ տողերով վեր կը հանէ իր արժանիքը .

Պէշիկթաշլեան ոտանաւորները մի անգամ կարգացողը կը տեսնէ թէ ի՞նչ սիրտ, ի՞նչ խառնուած էր ստացել բանաստեղծը բնութիւնից, դա մի մեղմ փափուկ : համարեա կանայի սիրտ է : Մըրիկներ չը կային նրա հոգու մէջ, — մեղմ, սիրող, շօյող զեփուռն էր այնտեղ : Եւ ըմբոստ՝ յանդուգն, ռազմիկ չէ նրա քնարը, Պէշիկթաշլեանը չէր յարձակւում մեր Գամառ-Քաթիպայի նման, չէր շանթահարում, կծու, անողորմ ծաղր չունէր, նա մրմնջում էր . նա աղօթում էր, նա պաշտում էր : Այդ տեսակ սրտին տրուած է նուրբ զգացմունքներ արտայայտելու չքնաղ կարողութիւնը : Եւ Պէշիկթաշլեանը, իրաւ մտցնում է մեզ իր զգացմունքների գեղեցիկ, մեղմ աշխարհը, հրապուրում, յափշտակում է մեզ իր դոյնների, մեղեդիների քնքշութեամբ, մեղմութեամբ : Նրան աջողվում են և քնարերգական գեղումները, բայց և այնտեղ, ուր նա իր ժամանակի մարգարէն է, ուր նա գաղափար, ուխտ ու սրբութիւն է երգում, այն տեղ էլ հրարդխի ժայթքումները չեն մեզ զգալ տուողները, այն նոյն մեղմութիւնը, նոյն զեփուռային քնքշութիւնը նոյն հանդարտիկ օրօրվող, թիթեռնիկի պէս թռչող զգացմունքները :

Իսկ ժամանակակից երիտասարդ Հայ գրագէտ ու բանաստեղծ՝ Արշակ Չօպանեան, Պէշիկթաշլեանի յիշատակին արժանի յիշատակարան մը կանգնեց իր ընդարձակ կենսագրութիւնը հրատարակելով (տպագրուած Փարիզի մէջ) որ խղճամիտ ուսումնասիրութեամբ կը

պատկերացնէ Պէշիկիթաշլեանի կեանքը ու գործը և ուրիշ հատորով մ'ալ ի լոյս ընծայեց անոր քերթուածները ու ճառերը .

Ահա թէ ի՞նչպէս կը ներկայացնէ զինքը .

«Այդ գործիչներուն շարքին մէջ, Պէշիկիթաշլեան կը կազմէ ամէնէն յատկանշական . ամէնէն բազմակողմանի և ամէնէն ազւոր դէմքերէն մին : Գեղեցկութեան քարոզիչը, եղբայրութեան աւետարանիչը եղած է ինքը, տւելի քան ո և է մէկը Հայոց մէջ : Պէտք է ըսել թէ այն բոլոր ներքին արգելքները որոնց բաղխած են միւս գործիչներուն ջանքերը իր գործին հանդէպ շատ քիչ են ցցուած : Ինքը շատ քիչ անգամ հարկադրուած է «կրուուելու»՝ իր ծրագիրներն յաջողցնելու համար . նախ, որովհետեւ բուն իսկ կռուողի խառնուածք մը չէր իր խառնուածքը, երկրորդ, ու մանաւանդ՝ որովհետեւ շատ քիչ անգամ պէտք զգացած է կռուելու : Ան որ իր մէջ կը կրէ աղբիւրը գերագոյն գեղեցկութեան, պէտք չունի կռուելու . կը բաւէ որ յայտնէ ինքզինքը, և բոլոր սրբտերը — դէթ անոնք որ դեռ չեն հասած վերջնական անդարմանելի փտութեան — պիտի անձնատուր ըլլան իրեն : Պէշիկիթաշլեան ուրիշ բան չէ ըրած բայց եթէ հայ ժողովրդին վրայ ծաւալել իր քաղցր ու դաշնակաւոր հոգիին երգը և իր մտքին գերազնիւ ժպիտը, և ատի մեծ մասամբ՝ բաւած է որպէս զի իր կատարել ուղած առաքելութիւնը իրագործուի, — ինչ որ ցոյց կուտայ նաեւ թէ հայ տարրը, հակառակ դարաւոր ապականումին՝ իր մէջ պահած էր տակաւին առողջութեան ու ազնուութեան տարրեր, քանի որ ըմբռնեց, սիրեց, պահպանեց ու զարգացուց իր մէջ այդ երգը և այդ ժպիտը :

Այնպէս ինչպէս որ է, Պէշիկթաշլեանի բանաստեղծական գործը անգին գանձ մըն է մեր գրականութեան համար: Մեր մէջ յայտնուած են գրագէտներ կամ բանաստեղծներ աւելի կորովամիտ, աւելի խորհախոհ, աւելի ջղուտ և ուժեղ, բայց ոչ ոք, Հայոց մէջ — բացի Քուչակէն, — ունեցած է Պէշիկթաշլեանի շնորհը, քաղցրութիւնը, ազնուութիւնը, ներշնչումի բնականութիւնը և ներդաշնակութիւնը, և ոչ ոք մանաւանդ այդ աստիճանով, ունեցած է այն նուրբ ճաշակը, որ կը տիրէ Պէշիկթաշլեանի բանաստեղծութեանց մէջ, այն մաքուր կատարելութիւնը, որ անոնց յղացման ու ձեւին մ.ջ կը փայլի յաւիտենական շողիւնով մը:

Որքան ատեն որ ապրի Հայ ազգո՞, մեր նոր սերունդները Պէշիկթաշլեանի բանաստեղծութեանց մէջ պիտի ուսանին քաղցրադաշնակ զգացմանց և նուագաւոր հայերէնի գաղտնիքը, ինչպէս և անոր կեանքին մէջ պիտի գտնեն ազգանուէր գործիչի ամենէն օրինակելի տիպարներէն մին, որ երկրագնդիս վրայ յայտնուած ըլլան:

Վենետիկեան Մխիթարեաններէն՝ տաղանդաւոր գրագէտ ու անխոնջ վաստակաւոր, Հ.Ս. Երեմեան՝ իր երկասիրած «գրագէտ Հայեր» ուսումնասիրութեանց շարքին հինգերորդ հատորին մէջ, լայն բաժին մը կու տայ Պէշիկթաշլեանի, ներկայացնելով զինքը քննադատական լուրջ հայեցակէտով ու կ'ըսէ.

«Ի՛նչ մը մը զոր Ապտուլլահ եղբայրները սքանչելիօրէն լուսանկարած են, բնութեան ժպիտով կը ծիծաղի, և

հոգին, աշուրներուն պատուհաններէն՝ ներքին խռովքը
չկրնար ծածկել, առողջ միտք մը, տկար մարմնի մէջ
բանասուած :

Բանաստեղծ գլուխ, խորհող և մտածել տուող,
իր լայն ճակտին վրայ կը կարդաս երեւակայու-
թեան արձանագրած երազները, եւ շրթունքները այն-
քան աղնուական՝ որ միայն սէրը, գործվը և քնքուշը
երգելու համար կը բացուին :

Ուշի ուշով կը դիտես իր պատկերը, և անոր դի-
մանկարը քեզ կը համոզէ, որ ինքը հանրութեան հա-
մար կ'ուզէ ապրիլ, և իր խօսքերը կը կազմեն այն ոսկի
շղթան՝ որուն երկու ծայրերը կը միացնեն Լուսաւորչա-
կանը Հռոմէականին հետ : Համազգայնութեան քնարն է
եղած : Բնական վատառողջ կազմուածքը զինքը կը
մղէ դէպ ի գերեզմանին փոսը, որուն որքան որ մեր-
ձենայ, իր քնարի թևերէն կախած ցօղերը՝ սատափ
սպիտակութիւննին սուգի ու սեւի կը փոխեն :

Եւ սակայն՝ միայն նկարագիրն անփոփոխ կը մնայ
անոր մէջ, համերաշխութեան կորովի բեմը ոտուրնե-
րուն տակ անասան հզօր կը դիմադրէ :

Զինքը ճանչցողները, իր բարեկամները, իր ազգա-
կանները և իր աշակերտները անոր բնաւորութեան վրայ
կարդացեր են՝ անուշութիւն, ներդաշնակութիւն և նե-
րողամտութիւն, միայն թէ բացարձակապէս ներողամիտ
չէ եղած ազգին դաւաճաններուն :

Տխրութեան և լքումի ծառէն քաղուած պտուղ,
վարժապետի խոնջ կեանքով ուզած է ապրիլ, և այդ
փշոտ ու ապերախտ ասպարէզին մէջ, իր ոտուրները
կը կաշկանդուին, աշունին շի սպասած՝ կը դեղնի անոր
կեանքին տերեւը, և ազգային անտարբերութիւնէն ու-

նակոխ կ'ըլլայ: Եւ ինքն այ կ'ըլլայ որպէս փոփ առաջի
հողմոյ, սակայն ոչ սովորական փոշի, այլ ոսկի փոշի՝
համազգային զգացմունքի ծաղկին վրայ նստած:

Իսկ երիտասարդ ու վառվռուն բանաստեղծ՝ Դա-
նիէլ Վարուժան, փայլուն շրջանաւարտ Մուրատ-Ռա-
փայէլեան վարժարանի, զուգակշռելով երկու հայ հան-
ճարներ Զ. Ղ. Ալիշան ու Մ. Պէշիկթաշլեան, հե-
տեւեայ գնահատական տողերով կը վերակենդանացնէ
Պէշիկթաշլեանի յիշատակը⁽¹⁾:

«Միութիւններ, միաբանութիւններ, կուսակցութիւն-
ներ և նոյն իսկ Ազգեր՝ ունին իրենց ուրոյն կեանքը,
աւանդութիւնները և սկզբունքները, որոնց համեմատ
կր ճշդութի իրենց ուղղութիւնը և ծնունդ կ'առնէ իրենց
գործը, բո՛ւն նպատակը: Այս իրենց կենսունակութիւնն
է՛ր Բայց որպէսզի անոնց միութիւնը տեւական դառնայ,
և շօշափական ամբողջութիւն մը ստանայ անոնց կեանքը՝
պէտք ունին Հոգիի մը, Տալանդի մը՝ որ իրենց պատ-
կանած խմբակցութեան ամբողջ իտէալները իր անձին
մէջ խտացնէ և մարմնացումն ըլլայ այդ բոլորին: Ան-
գամ մը որ խմբակցութիւն մը կրցաւ ծնանիլ այդ Մարդը՝
այլեւս փրկուած կրնայ համարիլ իր գոյութիւնը և տե-
ւականութիւնը: Տարիներ ու դարեր այդ մարդուն շուրջ
կը հաւաքուին բոլոր հետեւորդ ուժերը, բոլոր հոգիները,
ու անոր յիշատակէն կը քաղեն իրենց առաքինութիւնը:

Այդպէս Մարդեր եղան Ալիշան՝ Վենետիկի Մխի-
թարեաններուն համար, և Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան՝ Մու-
րատ-Ռափայէլեան սաներուն համար:

Ալիշանի ոգիին մէջ ամբողջ Մխիթարեան առա-

(1) Համակ, ելի բանաստեղծը, այն ատենախօսութիւնը արտա-
սանած է Մուրատ-Ռափայէլեան Սանուց Միութեան տարեկան
երեկոյթին մէջ, որ տեղի ունեցաւ 1913 հոկտ. 27ին:

քելութիւնը կը տեսնեմ : Նոյնիսկ ինչ որ Մխիթարի, իրենց հանձարային հիմնադրին մէջ դեռ տարտամ ու անկատար, դեռ ներշնչումի և ձգտումի վիճակին մէջ էր, եկած խտացած ու ի գործ փոխուած է Ալիշանի մէջ. ու ան եղած է հնոցը՝ ուր երկդարեան Միաբանութեան մը՝ բոլոր ներշնչումներն ու բաղձանքները, բոլոր իտէալներն ու ներգորութիւնը՝ լեցուած ու աստուածային շունչի մը աակ եփած ու եռելիուած է, ի յայտ բերելով սակեղէն կենսունակութեան մը, Մխիթարեան Առաքելութեան թանկագին յուշարձանը :

Ալիշանի Ոգիին մէջ է այն ներուժ կեանքը՝ որ սքեմը գլխուն քաշած աղօթքի մրմունջը շրթունքներուն՝ թափառեցաւ տարիներով Աւարայրի դաշտէն՝ մինչեւ Արարատի քղանցքները, Սիսուանէն Շիրակ, անընդհատ խառնելով նախնեաց ածիւնները, անոնց մտքին մոխրաթաղ կայծերը : Ժողուեց, սրտի՛ն վրայ հաւաքեց մագաղաթներն, յիշատակներն ու արձանագրութիւնները : Աչքերուն բոլոր լոյսն ու երիտասարդ կեանքին ծաղիկները թափեց անոնց վրայ՝ մինչեւ որ մէջտեղ բերաւ հին փառահեղ կեանքի մը, Ազգի մը անցեալ փառքը : Ու ամէն մէկ յիշատակարանի, ամէն մէկ աւանդութեան հաւատաց ան սուրբի մը հաւատքով, փոխանակ գիտունի մը սկեպտականութեամբ : Բաւական էր որ բոլոր այդ բաները ըլլային գեղեցիկ ու բունկցուէին հրդեհի հայրենասիրութեան : Ան բանաստեղծ էր որ գիտութիւն կ'ընէր, ոչ թէ միայն ճշմարտութիւն մը քողարկելու միակ մտահոգութեամբ, այլ նաև Ա'զգ մը երեւան բերելու համար լոյս ա շխարհքին : Եւ միթէ այսչէ՞ր ամբողջ Ս. Ղազարի Միաբանութեան նկարագիրն ու խառնուածքը բոլորովին տարբեր իր միւս Քրոջմէն՝ Վիեննական Միաբանութենէն, որ իր բոլոր պրպտումներուն և քննութիւններուն մէջ ապաստանեցաւ միմիայն

իր գիտունի ակնույններուն, առանց առաջնորդուելու հայրենասիրական հրդեհէն ու դիմելու ուղղակի ժողովուրդին սրտին ու հասկացողութեան :

Այիշան քանաստեղծ էր որ գիտութիւն կ'ընէր :— Այս կր նշանակէ թէ գիտութիւնը կր ժողովրդականացնէր : Իր թանգարանին, իր մագաղաթներու մատենադարանին և առ հասարակ հայրենի բոլոր աւերակներուն մենութեանը վերեւ կախուած էր իր հսկայական տաւիղը և ահա Աթրենայիին խօսքը՝ երգի կը փոխուէր, Եղիշէի աղաղակը՝ դիւցաղներգութեան, Եզնիկի մտածումը՝ երեւակայութեան, Շնորհալիի աղօթքը՝ օրհներգութեան, աւերակներու տրամութիւնը՝ արցունքի և անցեալ նշոյլը՝ հրդեհի :

Այս տեսակ հրդեհով լուսաւորուած է մեր իննսուհական թուականներու ողբերգութիւնը և դիւցաղնութիւնը :

Եւ ահա միւս Ոգին՝ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, Մուրատ—Ռափայէլեան սաներու ներշնչումին ու ձգտումներո ն միւս մարմնացումն, միւս կատարելութիւնը, Այիշանէ՛ն իսկ առաջ յայտնուած :

Ան երգիչն է Միութեան, Սիրոյ և Հայրենիքի : Այիշան աւերակներուն վրայ կախեց իր տաւիղը, Պէշիկթաշլեան կախեց իրենը ժողովուրդին վրայ՝ իբրեւ երկրորդ աւերակը նոյն ժամանակուան պառակտուած, քիւնադուճց և սարկացած հայութեան : Ո՛չ ապաքէն այդ ստրուկները դիւցաղներու զաւակներ էին, չէ՞ր կարելի անոնցմով ստեղծել վերածնունդը հին ազնուական արեան, առաջ բերել նոր ոյժ և նոր իտէալներ : Մուսաները Այո՛ր քսին, ու ան երգեց :—

«Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր եճք մեճք :»

Դեռ զինքը տեսնել կը կարծեմ, հիհար ու հանճարին համբոյրէն տժգունած, ճակատը վեր աստղերուն, աչքերը մարգարէի մը աչքերուն պէս անվերադարձ տեսլացած, կը քայլ տունէ տուն, թաարոնէ թաարոն, վարժարանէ վարժարան, քնարը ձեռքին մէջ ու մատները անոր լարերուն վրայ . —

«Տո՛ւր ինձ քու ձեռքդ. եղբայր եմք մեք :»

Տեղ մը կ'ուսուցանէ հայկազեան լեզուն, իր մոգական մատներովը անոր գոհարատուփը կը բանայ իր սաներուն առջեւ, և ահա նախապէս մեր լեզուն իսկ ծաղրող Արքունի Տիւսարներ իր մաղնիսականութեան ազդեցութեամբ, նոյն այդ լեզուով գրականութիւն կ'ընեն, մատեաններ կ'երկասիրեն : Տեղ մը միութիւն քարոզող մարգարէն է, Ազգին մեծութիւնները պատմող և անցեալի դիւցազնութիւններով՝ ներկայի սրտերը տաքցնող, իրար մօտեցնող, մէկ զգացումի լարով շաղկապող և միակ բոցով մը զանոնք իրարու հետ մէկ հնոցի մէջ հայող, շաղուող գերանգօր Ազին է Ան : Ուրիշ տեղ մը զայն կը տեսնենք բեմին վրայ, իր սեպհական ճիգերովն ու ձեռքերովը կանգնուած բեմի՛ն : Առաւօտը թառերգութիւններ կը գրէ և երեկոյին ինք անձամբ կը խաղայ զանոնք իր հաւաքած ու դեկավարած խումբին հետ : Ի՛նչ փոյթ թէ ձայնի ամէն մէկ ելուէջին, յուզման ամէն մէկ պոսթկումին մէջ . հոն, վճարող ու ծափահարող հասարակութեան մը առջեւ, բանաստեղծը կը ծիւրի, հոգւոյն կրակը կը շիջանի : Ան անարտունջ և հեզահամբոյր է Երկինքէն իրեն պարտազրուած ճակատագրին առջեւ, բաւական է որ բեմին վրայ կատարուող յուզիչ ու կրթիչ ողբերգութիւններուն ի տես հասարակութիւնը ազնուանայ, կապուի ազգային Ամբողջականութեան մը

մեծ խաչային հետ . հաւատքը ունենայ հայկական հան-
ճարներու իրականութեան վրայ ու բոլոր քրիստոնէական
քերքը ու բոլոր շարական ձեռքերը միահաղոյն մէկ տե-
սարանի ուղղուին , միահաղոյն մէկ Առաքինութիւն ծա-
փահարեն . —

«Տուր թիձ քու ձեռքդ , եղբայր եմք մեք :»

Մեծ բանաստեղծը չբաւականացաւ իր անջատ ճի-
գերով , այժմ պէտք էր համադրել ցանաձ սերմերու տալ
անոնց դրական հողի վրայ կենդանի ուճացում , և անա-
խելահեղօրէն փարեցաւ ան ՀԱՄԱԶԳԵԱՑԻ հաստատու-
թեան : ՀԱՄԱԶԳԵԱՑԸ , սա իր տենջանքներուն տեն-
ջանքն էր , իր ամենէն աւելի զգուած նպատակը : Մէկ
Միութեան մէջ տեսնել բոլոր հատուածները կըբայրա-
ցած , բնդ միշտ առաջնոր կոխկրտուած շահադէտ ձեռ-
քերով ցանուած որումը , տեսնել ամէնքը մէկ խաչայի
օճախին շուրջ հաւաքած , անոր բոցովը տաքցած ու
խանդավառուած , ասիկա ամբողջ մարմնացած Երազը
եղաւ մեծ բանաստեղծին՝ ու այլեւս ՀԱՄԱԶԳԵԱՑԻ
Ոգին էր ան . մազնիսաձոյլ կոթողն էր՝ որ իրեն կը ձը-
գէր բոլոր անդամները . և յետոյ բոլոր վարողներն ու
երկբայողները ու ինչ որ ինք իր հմայքովը կը շահէր ,
այդ ապահովուած շահն էր նոյն ինքն ՀԱՄԱԶԳԵԱՑԻն ,
կամ ուրիշ բառով Համազգային Միութեան :

Եւ յետոյ իր քնարը , — ո՞վ պիտի կրնայ պատմել
ա՛յն անկեղծ շունչը՝ որ տաքցուց ու ելեկտրացուց ա-
նոր լարերը : Իր ամէն մէկ քերթուածը Սէր բուրեց ,
ամէն մէկ ոտամուտրը սրտմախախտ հոճիի մը սլացիկ
մեծութիւնը ունեցաւ . որուն կատարը ամենէն առաջ կը
բռնկի արշալոյսին առաջին բոցերէն : Ես կը լռեմ ու կը
խոնարհիմ իր քնարին լոյսին առջեւ :

Դարձեալ այդ տեսակ լոյսով ջահալաւուած է մեր
Զօական թուականներու գործիչներուն սիրտը :

Այլիշան, Պէշիկթաշլեան, երկու մեծ համադրու-
թիւններ Մխիթարեան Առաքելութեան, մին կղերական
Միաբանութեան, միւսը աշխարհական Միութեան մէջ :

Զո՛յգ խորհրդանիշեր՝ համագո՛յգ ուղղութիւններու :

Մէկուն Ոգին, արծիւի թեւերով, Ս. Ղազարէն,
միւսին Ոգին, աղաւնիի թռիչներով, Միջագիւղէն ճամբայ
ելան դէպի մայրենի Երկիրը, հոն մարտիրոսուած ժողո-
վուրդի մը ալեկոծ ովկեանին վրայ զիրար դտան, ճանչ-
ցան ու համբուրուեցան : Մերթ թառած հայրենի կտուրի
մը վրայ, աւերակներու լուռ հպարտութիւնը սորվեցու-
ցան մեզի, կամ թեւամիտի Մասիսի կատարին, հսկայա-
կան լեռան միարմատ, համաձոյլ, սլացիկ, և միաւոր
Ամբողջականութիւնը երգեցին մեզի :

Իրենց այդ ե՛րգն էր հայուն փրկութիւնը :

Ի՛նչ այսօր — և ընդ մի՛շտ — ճառագայթ մը կայ
որ երկուքին գերեզմանները, մէկ մէկէ օրերով հեռու,
իրարու հետ կը զօդէ, դեռ շունչ մը կայ որ միակ թա-
փահարումով երկուքին աճիւնները կը սրբացնէ . դեռ
աղաղակ մը կայ որ անոնց որկրոտիքէն կը բարձրանայ
և կը ծեծէ մեր քնաթաթախ հոգիները : Մենք շատ բան
ունինք սորվելու այդ գերեզմաններէն, մենք, Մուրա-
Ռափայէլեան սաներ և դուք Ս. Ղազարի Միաբանութիւն :

Իրենց Առաքելութիւնը ուխտուածնե՛ր կ'ուզէ
մեզմէ . . . » :

Ռուսահայ տաղանդաւոր գրագէտ՝ Վրդ. Փափաղ-
եան, իր «Պատմութիւն Հայոց գրականութեան» մէջ հե-
տեւեալ գեղեցիկ տողերով կը պատկերացնէ Պէշիկթաշ-
լեանի ամենարարձր արժանիքը .

«Պէշիկթաշլեան ծնւել է 1829ին թւին 4. Պօլսում և մեռել է 1868ին : Մուրատեան վարժարանի աշակերտել էր նա Ալիշանի և Հիւրմիւզի նման ջերմ հայրենասէր Մխիթարեաններին, սովորել նրանցից հայ լեզուն կատարելութեամբ, մեծապէս էր ազդուել նրանցից :

Հայրենիք գալով Պէշիկթաշլեան գրադուեց ուսուցչութիւնով : Ունեցաւ յայտնի աշակերտներ, որոնցից մէկ էր նաև վիպագրողուհի Սրբուհի Տիսար :

Իր գրական գործունէութիւնը սկսեց թատերգութիւններով, գոնէ նրանցով էր որ հռչակ ստացաւ : Առաջին հեղինակն էր, որ ազգային պատմական կեանքից նիւթեր քաղեց և առխարհաբար լեզուով բնա հանեց իր ժամանակին մեծ ընդունելութիւն էին գտնում նրա Արեակ Բ. Վահան, Վահե, Կաւռնակ և ուրիշ պիէսներ :

Իբր բանաստեղծ, Պէշիկթաշլեան, ըստ ամենայնի աշակերտն էր Ալիշանի, որ այդ ժամանակ յայտնի էր արդէն իր հայրենասիրական շքեղ բանաստեղծութիւններով «մի մասն էլ առխարհաբար» : Նրա նման Պէշիկթաշլեան գիտէր դնել անկեղծ ու ջերմ զգացմունքներ իր գրուածքների մէջ, ոտանաւորների մեծ մասը զուտ հայրենասիրական են : Կան և անձնական յոյզեր արտայայտող կտորներ . և սիրային գողտրիկ նուազներ : Դրանցից լաւագոյններն են՝ «Քնացէք իմ տաղք», «Ո՛ւր էր թէ զեփիւռիկ», «Յիշեա զիս կոյս» եւն . : Հայրենասիրականների մէջ յայտնի են, «Ո՛հ ինչ անուշ», «Ի բիւր ձայնից», «Մահ քաջորդւոյն» և «Թաղումն քաջորդւոյն» եւայլն :

Առ հասարակ, այդ բոլոր երգերը ողողուած են մի մեղմ, սիրելի թախիծով, որ համակում է նաև ընթերցողին, թախիծ, որ աւելի հայրենասիրական բնոյթ ունի քան անձնական :

Պէշիկթաշլեանի նման թէ թատերագիր և թէ մտնաւ անդ բանաստեղծ, հռչակուած էր 60-80 թուականներին, Մխիթարեանների մի ուրիշ տաղանդաւոր աշակերտը, Թումաս Թեքեան :»

Արրահամ Այվազեան, բանասէր ու հրապարակագիր, անցեալ սերունդին գրական ծանօթ դէպքերէն մին, ներհուն ոճով մը, Պէշիկթաշլեանի քերթուածներուն վերլուծումը ըրած է հետեւեալ տողերով⁽¹⁾ :

«Յաւերժայիշատակ Պէշիկթաշլեանի մելամաղձոտ Քնարին գեղգեղանքը դեռ հայկազն սրտից խորերէն անդրրադարձ կուտան :

Ոչ ոք կրնայ անթաց աչօք նկատել այն տխուր գերեզմանը՝ ուր հանգչող քաղցրահնչիւն Քնարին վրայ այսօր դամբանական լռութիւն մը կը տիրէ :

Ո՛ր հայուն սիրտը չմորմոքիր երբ կը յիշէ այս հոյակապ մարդուն տարածամ մահը, որ իր կենաց սուղ և տաժանելի օրերուն մէջ, միշտ Լո՛յս, Ազատութիւն, Հայրենիք և Հայոց զարունները երգելէ չէր դադրեր :

Հայաստան աշխարհագրական բառ մը չէր անոր համար :

Ուստի, երբ զգաց Հայրենիքի մէկ աղէտը, իսկոյն իր քաջաթել քնարիւր ուղեց թեթեւցնել զայն և սփռփել, և ուր տեսաւ անոր մէկ խինդը՝ իր ժպիտն ալ խառնեց անոր հետ :

Աստղ մ'էր նա որ մարեցաւ : Յուսոյ ծաղիկ մը, որ դարաւոր գերեզմանաց վրայ փթթեցաւ ու թառամեցաւ :

Պէշիկթաշլեան՝ Ռաֆայէլեան դարաստանի աճեցուն և բեղմնաւոր բոյսերէն մին էր :

Բնութիւնը, բանաստեղծին եռանդուն և բարձր թռիչ այլ վտիտ կազմութիւն մը տուած էր :

Իր կենաց դուռը թշուառութեան մէջ բացուեցաւ, փառքն ու բաղդը գերեզմանէն անդին սկսաւ :

(1) Տես Սիօն, հանդէս, 1871 Յրդ տարի թիւ 9.

Արդարեւ հետաքրքրական է բանաստեղծից կեն-
ցաղը, երբ մտածենք թէ Հոմեր ալ պատկառելի ծերու-
թեամբը մուրացաւ, ինչպէս Լամարթինն ալ սլարաքով
մեռաւ :

Պէշիկթաշլեան ասոնց վիճակակից դտնուելու բաղ-
դըն կամ անբաղդութիւնը ունեցաւ :

Այս մեծատաղանդ անձը՝ բնութեան մէջ ձգած չէ
ազնիւ նիւթ մը, որ քնարին վայելուչ առարկայ չընէ :
Նա՛ որ սիրատարի երգերը երբեմն հրանց կ'ստու-
րագրէր :

Իրեն առաջնորդող Մուսայն ամենուրեք քերթողա-
կան գողտր խանդ մը կը շնչէ :

Պէշիկթաշլեան ճարտար հետեւողութիւններ ալ ունի :
Ասոնք անգամ իր փառքը կը կաղմեն :

Այլուստ պարզ քար մը առնել և դայն աղամանդի
վերածել՝ ամէն գրչի գործ չէ :

Նոր քերթողահայր մ'էր սա, ազդ . ժողովրդախօս
քնարերգուաց մէջ :

Պէշիկթաշլեանի բնական հանճարը և դիւրաթեք
լեզուն՝ իր գրուածոցը նոր գոյն, նոր ճաշակ ազդած
էր, վասն որոյ բաւական չէին անոր՝ հասարակութեան
արդէն ծանուցեալ մէկ քանի երգերը միայն ի քննին
առնուլ :

Անոր՝ վերջերս ի լոյս ընծայուած Մասեճագրութիւն-
ը՝ լի է ընտիր տաղերով, որոց մէջ յատուկ արձանա-
գրութեան արժանի են :

Մասեճագրութեան 57 երեսի երգը, որուն մէջ գե-
ղեցիկ գտումներ և նկարագիրներ և ընդհանրապէս ըն-
տիր ոճ և ճաշակ ի միասին կը փայլին :

Դարձեալ, Մօր մը երգը կը պարունակէ փափկու-
թիւն զգացման և բացատրութեան, և իբրև իմաստ
իւր նմանօրինակ ընտիր երգերէն վար չի մնար :

Քիչ մը ետքը կուգայ Թուշնիկը որ նիւթոյն պէս գողտր ու քնքոյշ և իրեն սեփհական գեղեցկութիւն մը ունի :

Այս երգը՝ գոգցես կասուլլոսի մէկ արձագանգն է : Ատուեր թարմութիւն և սէր կը ներշնչէ և ոճի ազնուութեամբ կը փայլի .

Տէր երեսի Նրգր և Վերադաձը, առաջարկուած նիւթերուն համեմատ՝ արտաձմիկ, ազգու և շատ վայելուչ եղանակաւ տողուած են և բանաստեղծին մտքի ու սրտի հարուստ գանձին պատիւ կը բերեն :

Գաղափարին վսեմութեամբը և լեզուին կորովովն ու արուեստովը Դիւցազանց երգը՝ ամենէն ընտրելագոյն քերթուածոց կարգն է :

Հո՛ւս կը տեսնուին այնպիսի բարձր իմաստներ՝ որ հեղինակին երեւակայութիւնը կը չափեն, հառաչանքներ՝ որ դիւցազանց դարը կը նուիրագործեն :

Յեսին հառաչքը լի՛ է զգացմամբ, գերմանացի քերթողաց համանման մելամաղձ երգոց չափի գեղեցիկ .

Բայց մեծ իմաստ քերթողին ճշմարիտ հայրենասիրական զգացմունքը՝ Ազատուղլոյն նահատակութեան վերաբերեալ երգերուն մէջ կը ցոյայ :

Չկայ հայ մը՝ որ անտարբեր ընթեռնու այն ջնաշխարհիկ կտորները՝ ուր պահ մը դիւցազն պատանւոյն նկարագիրը, Գագիկները, Գայլ Վահանները, Ռոստոմ Բիգերը միտք կը բերէ . . . : Ուր ապա՝ Ազատուղլոյն առանց դազադի՝ լոկ կարմիր վերարկուով թաղոււմ եւ մանաւանդ որ այն քաջ Տէրտէրին անձայն ու կարճ ննջեցելոցը, գոգցես Աւարայրի փառազարդ դաշտէն դրուագ մը կ'ընծայէ :

Թաղոււմ՝ օտարազգի բանաստեղծի մը մէկ նկարագրութեանը նմանողութիւն է կ'ըսուի :

Մենք կը պատասխանենք .

Միթէ չի՞ կրնար ըլլալ միեւնոյն առարկան, միեւնոյն զմայլման ժամուն՝ տարբեր գրիչներու տակ՝ միեւնոյն կորովը և վսեմութիւնը յառաջ բերէ : Մանաւանդ երբ կը տեսնենք որ Պէշիկիթաշլեանի առաջնորդը՝ իր հոգին, սիրտը ու օրուան խնդիրն եղած է :

Գրուածքին անտխեղծ Հայկական ոգին ալ, արդէն մեր բաժը չ'ա՛րդարացնէր :

Յաւեժայիշատակ Պէշիկիթաշլեանի Տաղերը՝ Մերձի մահ գրուած երգով մը կը վերջանան :

Ինչպէս կարապը՝ որ ըստ բանաստեղծից՝ օրհասին մօտ իւր ամենէն սրտառուչ նուազը կը գեղգեղէ, այնպէս ալ այս տողերը՝ մեր վաղամուրիկ քերթողին, ամենէն պարզ, սրտարուզիս և բնական ու միանգամայն վսեմագոյն գործը կրնան սեպուիլ :

Պէշիկիթաշլեանի չքնաղ Մուսային համար՝ այսքան սակաւագիւտ մարգարիտներն ալ բաւական կրնան սեպուիլ անոր անմահութեան պսակը յօրինելու :

Բայց անոր բազմաբեղուն տաղանդը՝ շատ մը ողբերգութիւններ ալ ձգած է ազգին, որոնց մէջ Արեակը արդարեւ միաբան հաւանութեամբ առաջին կարգի գործոց կարգը դասուած է :

Իսկ միւս ողբերգութեանց իւրաքանչիւրին արժանիքը, կանոնաւոր ներկայացումներով կրնան երեւան գալ, մանաւանդ երբ ազգային թատրոնները շատնալով և կարգադրուելով, ասոնք և ասոնց նման ուրիշ հեղինակած ողբերգութիւններն ի հանդէս բերուելու ըլլան» :

Պօսթրնի «Հայրենիք» լրագորին կողմանէ ի լոյս ընծայուած Հայրենիք երգարան՝ երգերու շատ ճոխ հաւաքածոյին մէջ, Պէշիկիթաշլեանի կենսագրականը եղած է հետեւեալ սիրուն գծերով .

«Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան թրքահայ գրական այն կարեւոր դէմքերէն մէկը կը ներկայանայ, որոնք իրենց միջավայրին մէջ որոշ դիրք մը ստեղծելով՝ նկատելու ազդեցութիւն մը ձեռք կը բերեն, ուղղութիւն կուտան իրենց յաջորդներուն՝ իրրեւ ուսուցիչ և ուսնվիրայ իրենց ընտրած առաքելութեան :

Տաճկահայ կեանքին մէջ սկսած մեծ յեղաշրջումին շրջանին մէջ ապրեցաւ Պէշիկթաշլեան և եղաւ անոր գլխաւոր գործիչներէն մէկը, Յ. Սվաճեանի, Կ. Փանոսեանի, Մամուրեանի, Սերվիչէնի և Գրիգոր Օտեանի հետ, որոնք պատրաստեցին այսօրւայ ազատասէր ու պայքարող հայ սերունդը :

Պէշիկթաշլեանի, ինչպէս նաեւ նոյն շրջանին մէջ գործող հայ մտաւորականներու բարձր դերը ա՛յն ատեն աւելի լաւ պիտի կրնանք ըմբռնել ու գնահատել, երբ նկատի ունենանք որ հայ ժողովուրդը ստրկութեան եւ ազիտութեան կրկնակ լուծերուն տակ պահելու նպաստող Ամիրաներն ու Նէնիչէրիները կային :

Ինչ դեր որ նոյն թուականին Ռուսահայ կեանքին մէջ կատարեցին Նալբանդեանց և Գամառ-Քաթիպայ իրենց ընկերներով, Պէշիկթաշլեանը նոյնը կատարեց Տաճկահայ կեանքի մէջ՝ ընկերակցութեամբ այն գործիչներուն, որ վերը յիշեցինք :

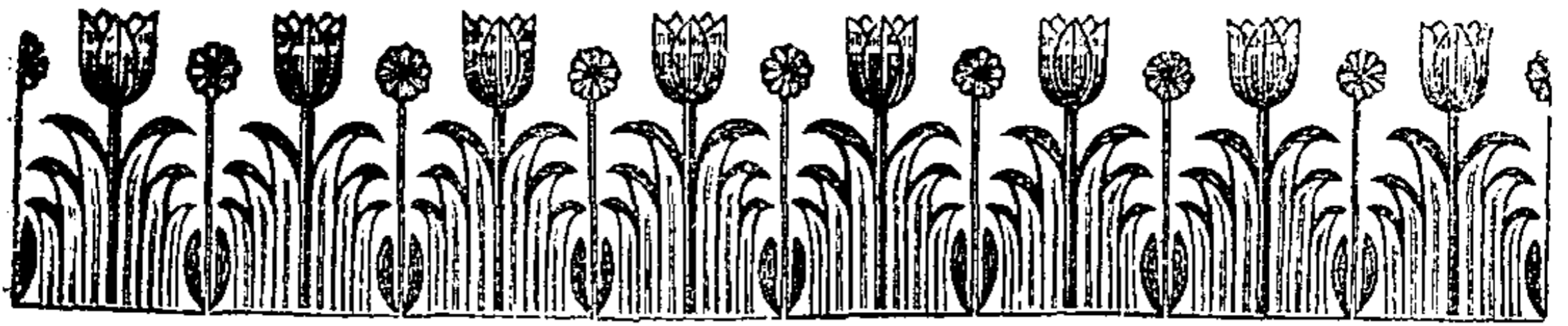
Պէշիկթաշլեան՝ իրրեւ ուսուցիչ և գեղարուեստի ճաշակը տարածող ալ՝ մեծ տեղ մը կը գրաւէ : Ստացած ըլլալով եւրոպական կրթութիւն, գիտէր գեղեցիկ կերպով արտայայտել իր գաղափարները և ազդել հոգիներու վրայ : Թնութիւնը զլացած էր անոր հարուստ ֆիզիքական մը — Ժառանգական թոքախտաւոր ըլլալով՝ ատճոյն էր ու նիհար և իր կրակոտ սեւ աչքերը շիէին : Իր հոգիին և որտին գեղեցկութիւնը կը տիրապետէր, սակայն մարմնին :

Իրրեւ գեղեցկին սիրահար, ան երգեց նաեւ ամե-

նավսեմ գեղեցկութիւնը— ազատութեան կռիւը ժամանակակից ըլլալով Ձէյթունի 1862ի հերոսական կռիւներուն, որոնց ներշնչումին կը պարտինք «Մահ քաջորդւոյն», «Հայ քաջուհին», «Քաջորդին» և «Թաղումն քաջորդւոյն» քերթուածները :

Մուրատեան վարժարանի արժանաւոր սաներէն մէկը ըլլալով՝ Պէշիկթաշլեան չափազանց աղղուած է Բագրատունիէ, Ալիշանէ ու Հիւրմիւզէ, որոնց կը ջանար հետեւիլ իր երկերուն մէջ, մուկուանդութեամբ որդեգրելով անոնց ընդունած ձեւերն ու ոգին, խիստ սահմանափակ դասականութեան սահմաններու մէջ, Գրարար գրած իր բանաստեղծութիւնները, ձօներն ու քանի մը թարգմանութիւններն անմիջապէս արդիւնք են այդ հետեւողութեան, և թէեւ անոնք արուեստի նրբութեան ու բարձրաթռիչ՝ փաթէթիք— ոճի հետ՝ ունին նաեւ անկեղծ ոգեւորութեան ու զգացումի քնքշութիւն, բայց և այնպէս չունեցան ո՛րդ ընդունելութիւնը, ինչ որ իր աշխարհիկ լեզուաւ իր գրածները: Հասարակութեան մասնաւորապէս սիրելի եղաւ Պէշիկթաշլեան իր հայրենասիրական երկերով՝ մեղմ ու նկարագրական, ինչպէս նաեւ իր պատմական թատերգութիւններով, որոնք կը ներկայացուին մինչեւ այսօր :

Գ.Լ.ՈՒԽ ԺԳ.

ՊԷՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ՝ ՕՏԱՐԱՅ ՀԱՆԴԷՊ

այ լեզուի հմուտ եւրոպացի գրագէտ ու գրագիտութիւններէն ումանք, ազգային գրական արտադրութեանց վրայ ճաշակ մը տալու համար, նշանաւոր Հայ բանաստեղծներու ընտրելագոյն քերթուածներէն շատերը, արձակ կամ տաղաչափեալ, թարգմանած են իրենց լեզուաւ ու լոյսը ընծայած ։ Այս կարգի թարգմանութեանց մէջ, Պէշիկթաշլեանի քանի մը չքնազ տաղերը խորին վնաս չանքի առարկայ եղած են յաճախ ։

Հայագէտ օտարազգի թարգմանիչներու մէջ յիշատակի արժանի են՝

Իւր Վեսելովսկի, ռուս հայագէտ բանաստեղծը, որ ռուսահայ մեծահանճար բանասէր՝ Բրոֆ. Գր. Սալաթեանցի գործակցութեամբ, հրատարակած է Արմեանստայա Մուզա (Հայ Մուսայք) վերնադրով հատորը, որուն մէջ հայ հեղինակներէ քաղուած զանազան ընտիր քերթուածներու ռուսերէն թարգմանութիւնները կան, այս հատորին մէջ Պէշիկթաշլեանի Հայ Քաջուրդի, Եղբայր եմք մեք, Քնացեմ իմ օտդ, Մեր եք թե զեփիւսիկ եւ Քարուն հմայիչ քերթուածները ռուսերէնի վերածուած են ։

Տեսէ՛ք Ռուս բանաստեղծը ի՞նչ գնահատական տողերով կը ներկայացնէ հայ հանճարը՝ իր ազգակցաց :

«Պէշիկթաշլեան մէկն այն գրողներից, որոնք կոչված են լինել հաշտութեան, մարդասիրութեան, ազնուութեան մունետիկներ, նա սիրում էր իր ժողովուրդը և միեւնոյն ժամանակ հեռու մնաց շովինիզմից, մի յայտնի դաւանութեան ամփոփոխ կողմնակից էր, յարգում էր միւս բոլոր դաւանութիւնները, յարձակվում էր ֆրանսամոլութեան և արտաքին եւրոպականութեան դէմ, բայց դարձեալ համակրում էր բոլոր արեւմտքի ազգերին, նրանց կուլտուրայի և մտաւորական կեանքին, տեսնում էր իր շուրջը անկարգութիւն, մանր մուր հաշիւներ, թշնամութիւն, բարքերի կոպտութիւն և հաւատում էր թէ խաղաղութիւն ու ճշմարտութիւն վերջնական յաղթութեան կը տանին :

Նրա հայրենակիցները կարող են պարծենալ նրանով⁽¹⁾ :»

Քաինի իտալացի հայագէտ բանաստեղծը, Պէշիկթաշլեանի մէկ քանի քերթուածները իտալերէնի թարգմանած է :

Արթիւր Լայսթ, գերման հայագէտ բանաստեղծը, առանձին հատորի մը մէջ ամփոփելով, լոյս ընծայած է հայ բանաստեղծներու հատրնտիր քերթուածներուն գերմաներէն թարգմանութիւնները, իւրաքանչիւր հեղինակին վրայ կենսագրական ծանօթութիւններ տալով : Այս հատորին մէջ մէջ կան, ի մէջ այլոց, Պետրոս Դուրեանի,

(1) «Մշակ օրաթերթէն արտատպուած, տես նոյն թերթին 1899 տարուան 73րդ թիւը :

Ռ . Պատկանեանի , Հ . Ղ . Ալիշանի , Արշակ Զօպանեանի ,
Փ . Գողտխեանցի , Ս . Շահազիզեանի ինչպէս նաև Պէ-
շիկթաշլեանի ՍԼՓԻԱԿ , Գնացեի իմ ծաղիք , Ո՛ւր երբեք Ձե-
փիւռիկ և Գարուն հողեզմայլ տաղերուն գերմաներէն
Թարգմանութիւնները :

Բայց օտարազգի հայազէտ գրագիտուհիներուն մէջ
ակնածանօք պէտք է յիշել արդարեւ անունը , Միս Ալիս
Սթոն Պլէքուէլ , ամերիկացի հայասէր աղջիկ օրիորդին
որ մեր ազգին դարաւոր ցաւերը իր ազգակիցներուն
հերկայացնելու համար խիստ համակրական յօդուածներ
գրած է Ամերիկայի ամենէն մեծ թերթերուն մէջ և
միեւնոյն ժամանակ ուղելով արեւելքի ամենահաս-
գոյն ազգի մը լեզուին ու գրականութեան վրայ ճաշակ
մը տալ իրեն ազգակցայ , հայ ամենէն մեծ քերթողնե-
րուն գործերէն ընտրանօք անգղիերէնի վերածած ու
առանձին հատորով մը հրատարակած է : Այս հատորին
մէջ , ի մէջ այլոց , կը փայլին Պէշիկթաշլեանի Մահ Բա-
ջորդուն , Հայ Բաջորդին , Գարուն , Եղբայր եմք մեք ,
քերթուածներուն անգղիերէն թարգմանութիւնները :

Այս ազնուազգի օրիորդին գործունէութեան վրայ
աւելի ընդարձակ դադափար մը առնելու համար թո-
ղունք որ մեզի նկարագրէ Հ . Թովմաս Կէտիպեան՝
Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան համակրելի
վարդապետը :

« Հայ կեանքի արիւնոտ թուականներուն էր , երբ ,
բուն մը ըմբոստներ՝ տարագիր՝ Աբրոպա և Ամերիկա
անցան մաղապուրծ , հայկական պատմութեան վերջին
տարիներու ողբերգական կեանքը ծանօթացրնելու , իրենց

ծով ցաւին զարման գտնելու յուսով : Եթէ գտնուեցան հիւրամերժ ափեր և ապառաժ սրտեր, սակայն եղո՞ն ալ մաքուր ազնիւ հոգիներ, որոնք իրենց կարեկցող սիրտն ու կորովի գրիչն ի սպաս դրին հայկական անիրաւուած դատին : Այս ազնիւ հոգիներէն մէկն է ՕՐ . ԱԼԻՍ ՍԹՈՆ ՊԼԵՔՈՒԷԼ, ամերիկացի Հայերէնագիտուհին, որ օգնութեան կոչ մը ըրաւ մաքուր սրտերու՝ կասեցնելու յառաջդիմութեան և բարձր քաղաքակրթութեան ձիրքերով մեծապէս օժտուած դժբախտ աղգութեան մը — Հայութեան դէմ յարուցուած բնաջնջման դժոխային ծրագիրը : Յուզումով, ցառումով և բողոքի տաք շնչով գրեց շահասէր ու քարասիրտ դիւանագիտութեան, դժոխամբեր բռնակալութեան, վարձկան գրիչներու և ծախուած խղճերու դէմ : Յարգելի օրիորդը չբաւականացաւ միայն այսպիսի գրուածքներով : Մեր ազգը Ամերիկացիներուն աւելի լաւ ճանչցընելու համար՝ հայկական ընտիր քերթուածներն անգղիերէնի վերածելով՝ ցանցընեց Boston Post, The Sunday inter Ocean, The Christian Register, Woman's Journal, Boston Evening Transcript և Worcester Daily Telegram օրագիրներու մէջ, այսպէս Պէշիկթաշլեանէ՝ «Մահ քաջորդւոյն» (Իու զո՞վ խնդրես), «Հայ քաջորդին», «Գարուն» (Ո՞ն ինչ անուշ), «Եղբայր ենք մենք» (Ի բիւր ձայնից) . — Պ. Իուրեանէ՝ «Լճակ», «Մնաս բարեաւ» . — Հ. Ալիշանէ՝ «Պլպուլն Աւարայրի», «Լուսնակը» . — Բաֆֆիէ «Վանայ ծովակը» (Չայն տուր ո՞վ ծովակ . — Մ. Տամատեանէ՝ «Տալուորիկցի կտրիճը» . — Իոխոխեանցէ՝ «Միժեռնակ» . — Գամառ-Քաթիպայէ՝ «Վարդան Մամիկոնեանի երգը» (Հիվի՞ էլ լուենք), «Աղասու մօր երգը» (Չարթիր), «Թէ իմ ալեւոր», «Օրօրոցի երգ» եւն . եւն . : Ասոնք և անոնց նման սիրուած երգեր ու քերթուածներ հաւաքելով՝ գեղեցիկ հատորի մը մէջ ամփոփեց

հետեւեալ վերնագրով ARMENIAN POEMS, rendered into English Verse, Boston, 1896: Եւրամու-
թեան մէջ (8 էջ) կ'աւանդէ Հայոց համառօտ պատմու-
թիւնը՝ ժամանակակից խնդիրներու տեսակէտով: Իսկ
գործին մէջ (142 էջ) վերոյիշեալներէն զատ՝ կան Դուր-
եանէն տակաւին ուրիշ 8 կտոր եւս, Ալիշանէն՝ 6, Ռ.
Պատկանեանէն 10 հատ. նմանապէս Նարեկացիէն, Շնոր-
հալիէն, Սայադ-Նովայէն, Աշուղ Ջիվանիէն և Նար-Պէ-
յէն: Իբրեւ Յաւելուած դրուած է Եղիշէի «Տիկնայք
փափկասունք Հայոց աշխարհին» զգայացունց հատածը:
Ամերիկեան թերթերը հիասքանչ ներբողներ հիւսնցին
այս հատորին վրայ, որ քիչ ժամանակէն սպառեցաւ:
Նէ Հայերէն բանաստեղծութեանց յաջող թարգմանու-
թիւնը յառաջ տարաւ Ամերիկայի «Չայն Հայրենեաց»-ին
մէջ (Թ. 17, 1900), Տամատեանի «Նահատակ Սմբատին
մօր ողբը» ամբողջական թարգմանութեամբ և ոտանաւոր
որուն կը կանխէ պատմական ծանօթութիւն մը: Նոյն
տեղը՝ Թ. 22, նոյն հեղինակէն, անգղիերէնի փոխեր է
«Փոֆոքարը», բառին բացատրութիւնը տալէն ետքը:
Նոյնպէս Թ. 14 «Բանտարկեալ յեղափոխականը»: Ունի
գեռ ուրիշ շատ մը հատուածներ Boston քաղաքը հրատարակուող Անգղ. «Armenia» գեղեցիկ ամսաթերթին
մէջ: Յիշենք քանի մը հատը միայն. Ա. Չօպանեանի
նշանաւոր «Օրօր Մայր Հայաստանի»-ն (Armenia, 1904,
Թ. 2), Հ. Ալիւանի «Շուշան Շաւարշանայ» Armenia
Թ. 8), Խրիմեան Հայրիկէն երկու երգ. «Մրմունջք
Հայրենասիրի մը» և «Ողբացող զինուորին յիշատակը»,
եւն. եւն.: Այս հայերէնագիտունին իւր սկսած գործքը
կը շարունակէ տակաւին:» (1)

(1) Թեոգիկ, Աճեռուն Տարեցոյցը, 1911.

Գարձեալ ամերիկացի մի ուրիշ հայագէտ շնորհա-
գեղ օրիորդ Միս Յրանք Միլլըր, անգղիերէնի թարգ-
մանած է Պէշիկթաշլեանի Քնար կուսին հրաշալի քերթ-
ուածը որ հրատարակուած է Պոսթընի Armenia հան-
դիսին Բ. տարւոյն 2 և 3 զոյգ թիւերուն մէջ :

Այս Հայագէտ օտարուհիներու գեղապարիկ հոյլին
մէջ, մեծ տեղ մը կը գրաւէ նաև Օր. Ինկա Գուլէն՝
ծագմամբ ազնուական, դանիացի քերթողուհին, որ այժմ
ծանօթ ուսուցիչ Մ. Նայրանդեանի կողակիցն է : Ազնիւ
Տիկինը դանիերէնի վերածած է. ամուսնոյն օժանդակու-
թեամբ, մի քանի երեւելի Հայ բանաստեղծներու հա-
տընտիր քերթուածները, որոնց մէջ կը գտնուին Պէշիկ-
թաշլեանի Գարունը և Դու զո՞վ խնդրես տաղերը, որոնք
հրատարակուած են յարգելի տիկնոջ բանաստեղծու-
թեանց հատորին մէջ :

Իսկ Հայ հեղինակներէն անոնք, որ Պէշիկթաշլեանի
քերթուածները Եւրոպական լեզուներու թարգմանած են
կը յիշուին՝

Արգար Յովհաննէսեանցի (Փոքճ նշանաւոր հանդիսին
խմբագրապետը) Գերմաներէն լեզուաւ հրատարակած
Armenisch Bibliothekին մէջ Հայ նշանաւոր հեղինակ-
ներու գործերէն թարգմանութիւններ կան, որոնց մէջ
կը փայլին Պէշիկթաշլեանի Գնացիք իմ օտդ, Ո՛ւր եր
թե Ջեփիւռիկ քերթուածներուն գերմաներէն թարգմա-
նութիւնները :

Ատօլֆ Քալասօ, երիտասարդ բանաստեղծը, Ֆրանսերէնի թարգմանած է Պէշիկթաշլեանի ԱՇՈՒ քերթուածը որ հրատարակուած է Anthologie de l'amour asiatique վերնագրով հատորին մէջ :

Հանրածանօթ բանասէր՝ Հրանտ Ասատուր, Ֆրանսերէնի թարգմանած է Պէշիկթաշլեանի Զիշեա Ղիս, կո'յս քերթուածը որ անտիպ կը մնայ :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

այց հակառակ գնահատումի, այս-
քան փայլուն արտայայտութեանց,
Պէշիկթաշլեանի նուիրական անունը
անյիշատակ մնաց 1871էն, այն անմոռանալի թուական-
նէն ի վեր, յորում առաջին անգամ ըլլալով, հանդիսա-
ւորապէս տօնուեցաւ իր մահուան տարեդարձը և մի եւ
նոյն տարին էր նաեւ որ կանգնուեցաւ անմահ բանաս-
տեղծին բրգաձև շիրիմը, հետեւեալ պարզ վերտառու-
թեամբ՝

ՄԿՐՑԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

1829—1868

Նոյեմբեր 22 (1)

(1) Այս համեստ շիրիմն, համեստագոյն առաջանագրին մեջ
ծննդեան տարւոյն և մահուան ամսոյն թուականները սխալներ կը
կրեն գծբողբարար, վասն զի Պէշիկթաշլեան ծնած է 1828ին, թէև
այս կէտը անկարելի եղած է մեզ նշանի սրտապէս, քանի որ պաշ-
տօնական արձանագրութիւնք կը պակսին, բայց ընդհանրապէս ըն-
դունուած է այս թուականը, իսկ բացօթաշապէս յայտնի է թէ մե-
ռած է 1868, Նոյ. 29ին առաւօտուն, ըստ վկայութեան Տ. ք. Նիջ-
մանեանի, որ մինչև վերջին վայրկեանը, իր հիւանդ բարեկամին
օնարէն չէ բաժնուած:

Որուն ծախքը հողացին իր մտերիմ բարեկամներն ու համակիրները. դարձեալ նոյն թուականին էր որ Մուրատ—Ռափայէլեան Սանուց ընկերութիւնը, նախաձեռնութեամբ Տօք. Շիշմանեանի, Հայ հանձարին քերթուածները, ճառերը ու թարգմանութիւնները ի մի հաւաքելով ի լոյս ընծայեց Մատենագրութիւնք Մ. Պեթիկթաւեան ի անունով, և ընկերութեան նոյն տարուան երեկոյթին մէջ, իւրաքանչիւր անդամ փութաց գնել օրինակ մը այդ չքնաղ հատորէն, ուրկէ դոյացած հասոյթը յանձնուեցաւ խեղճ Պէշիկթաշլեանի անօգնական մնացած մօրկանը :

Բայց պահիկ մը այսպէս յիշուելէն ետքը, մոռացումը եկաւ ծածկել իր քաղցրիկ անունը սեւաթօյր վարագուրով մը, որ անհարբեռութիւն կը կոչուի և այս տեւեց ամբողջ 37 տարի (1) մինչեւ Օսմանեան Սահմանադրութեան վերահաստատումը (1908), որ ատեն խումբ մը բանիմաց Ազգայինք ուխտագնացութիւն մը կատարեցին իր մամուլապատ մահարձանին, հոն, իր յիշատակը վերյիշելու հայրենասիրական երգերով ու բանախօսութիւններով. սակայն դժբաղդ ճակատագիր, այս հանդէսը վերջինն եղաւ, անկէ ի վեր տեղի չունեցան մահուան տարեդարձները, կարծես հաստատելու համար իր կասկածը, վասն զի Պէշիկթաշլեան ալ, Դուրեանի պէս, մոռացումէ կը

(1) Բայց արդար ըլլալու համար, պէտք չէ բոլորովին ազգային ծանօթ անտարբերութեան վերագրել այս մոռացումը, այլ պէտք է, մեծ մասամբ, պատճառը փնտռել Համիտեան բռնապետական երկարատեւ շրջանին կառավարութեան մօտ, որ արգելք կ'ըլլար ազգային ամենէն նուիրական պարտականութիւնները գործադրելու, մինչեւ իսկ թոյլ չէր տար բերան առնուլ կամ գրել հայրենասէր բանաստեղծներու ու գործիչներու անուններն անգամ, որոնք, իրենց գրական կամ մատենագրական հոյակապ երկերովը, ազգին մտաւորական զարգացման նպաստած էին :

վախնար, արդէն այս երկու վաղամեռիկ հանճարները:
մի և նոյն տխուր մտածումը ունեցան թէ մի՛ գուցէ օր
մը անյիշատակ մնան գերեզմանին մթին խորշը ու ճիշտ
այդ տխուր մտածումին ազդեցութեամբն էր որ գրեց:
Դուրեան Իմ մահը, անդուգական քերթուածը, որուն
մէջ հառաչելով ըսաւ՝

Իսկ աննճան եթէ մնայ
Երկրի մէկ խորք հողակոյս իմ,
Եւ յիշատակս ալ թառամի
Ա՛հ, այն ասեմ ես կը մեռնիմ,

Իսկ Պէշիկթաշլեան, նոյն նախազգայումով պա-
շարուած, Քնար ու Շիրիմ յուսահատական քերթուածին
մէջ լուսինէն կը խնդրէր՝

. . . Լուսի՛ն՝ մաղթեմ յեսին հայցուած,
Մի՛ գուրկ թողուս ըզմբսերմիդ ըզցուրս դամբան
մեճաւոր:

Եւ իրօք բանաստեղծին շարագուշակ կասկածը իրա-
կանացու, ոչ թէ միայն իր մտերիմներն ու բարեկամ-
ները մոռցան զինքը անկէ ի վեր, այլ, նոյն ինքն Վենե-
տիկի Միսիթարեան Հայրերը, անհոգութեան ամենէն կեն-
դանի օրինակը ցոյց տուին, անոր հանդէպ, վասն զի հա-
կառակ անոր որ Պէշիկթաշլեան իրենց սիրելի աշակերտն է,
իրենց հովանւոյն տակ մեծցած ու գրական անունդ ա-
ռած էր, և ոչ մի տող չի նուիրեցին անոր կեանքին ու
գործունէութեան վրայ, Բազմավեպի պէս, սոսկ գրա-
կան ու բանասիրական հանդէս մը, որ երեք քառորդ
դարու գոյութիւն ունի, իր անունը ու ամենամեծ ար-
ժանիքը անմահացնող բառ մը չի պորտւնուակեր, իր լայ-
նածաւալ էջերուն մէջ, այս անտարբերութեան տխրադէմ

ագին կը տեսնուի նոյն ինքն Պատմութիւն հայերէն հին եւ նոր դպրութեան երկու ստուար հասորներու, Վենետիկեան Մատենագիր— Հեղինակին քով, որ պարտաւոր էր անշուշտ ճանչնալ, Պէշիկթաշլեանի պէս, մեծահանճար բանաստեղծ մը որ փրկարար ազդեցութիւն ունեցաւ Հայ լեզուին ու գրականութեան վրայ, բայց դժբաղդարար քանի մը, անշուք տողերով կը յիշէ զինքը: Մարդ կը փորձուի հարցնելու թէ Հայ Մատենագրութեան դարաւոր անցեալը պրպտող հեղինակ մը ինչո՞ւ արդեօք չուզէր ի վեր հանել ասանկ մեծատաղանդ ծնունդի մը գրական փառքը ու արժանիքը, արդեօք ի՞նչ պատճառներ ունէր այսպէս աննշան կերպով ներկայացնելու, Հայ գրականութեան պատմութեան մը մէջ, ան, որ իրաւունք ունէր ամենէն լայն բաժինը գրաւել հօն՝ այդ էջերում:

Բայց անտարակոյս անմահ Պէշիկթաշլեանի ոսկերօտիքը պահ մը հրճուեցան, երբ 1871ի սերունդէն, ազգատէր երիտասարդներ խորհուրդը յղացան տօնելու, արժանավայել կերպով, անմոռանալի քերթողին մահուան արեղարձը, առաջարկութեամբ Յովհաննէս Վահագն Աճեմեան. հայրենասէր երիտասարդին որ առաջին անգամ ուշագրաւ կոչ մը ըրաւ ուղղեալ առ համօրէն ազգայինս հետեւեալ սրտառուչ տողերով (Մամուլ, 1871, Սեպ. 11)

«... Հօն, ուր որ ամառն անգամ մարդկան մտքէն շանցնիր յայց ելնել, միակ մահարձան մը կայ գազաթն ի վեր բարձրացուցած:

Այն մահարձանին տակ կը հանգչի Պ. Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան...»

Այցելո՛ւ, ս'վ որ ըլլաս, անտարբեր մ'անցնիր այն շիրմին քովէն, ու եթէ խորհելու կարողութիւն ունիս,

մտածէ պահ մը այն գործին վրայ զոր Աստուած ստեղծեց ու Հայերը անուանեցին Պէշիկթաշլեան . . . :

Կարդա՛ ուշի ուշով այն ազգասիրութեամբ լի մատենանը, որ կոչի կեանք Պէշիկթաշլեանի :

Հայեր, Հայ երիտասարդներ, դուք, որ մեծանուն քերթողին երկարասիրութիւնները ընթեռնով լացեր ու հեղինակը սիրեր գգուեր էք, դուք որ աւելի բազմաթիւ, Նաուսի թատրոնի մէջ ձմեռուան գիշերները խուներ էք «Արշակ Բ.»ը «Վահան»ը ու «Վահէն» լսելու համար, ու յիմարական ծափահարութեամբք ու ոտննարութեամբք թնդացուցեր էք սրահը, և այն վայրկենական եռանդին մէջ՝ պսակներով ծածկեր էք զհեղինակը, ի՞նչ կ'ընէք հիմա, կը մոռնա՞ք մեռեալը . . . և ի՞նչ մեռեալ . . . :

Ձնա, որ ձեզ գոռաց թէ Հայ էք ու սիրելու էք զիրար, զնա, որ դիւցազանց յարութիւն տուաւ, զնա, որ գրեթէ ազգային միութեան գաղափարը նախ ինքը երկնեց, զնա, որ Ձէյթունցին երգեց ու նոր Իաշանց յառաջարանը գրեց, զնա, որ Հայ մանկտւոյն դաստիարակութեան նուիրեց ինքզինք մինչեւ վերջին շունչը, զնա, որ ժամանակէն առաջ մեռաւ ու թաղուեցաւ լեռան վրայ, ուր արդ ոչ ոք կ'երթայ իւր զարմացողներէն :

Դուք երգեցիք «Նդբայր եմք մեք» :

Բայց ի՞նչ մտածեցիք արդեօք այդ բառերը աղաղակելով, պարզ կեցցէնէր արձակեցիք ու շատացաք կրնայի՞ք շատանալ :

Ձմտածեցի՞ք ու չէ՞ք մտածեր տակաւին որ այն խօսքերուն տակ գործ մ'ալ կայ զոր դուք պիտի կատարէք :

Ո՛չ, մեռա՛ւ Պէշիկթաշլեան ու մոռցուեցան թէ՛ ինքը և թէ խօսքերը :

Չրլլանք խուլ նորա ձայնին, որ գերեզմանին վրայէն փչող հիւսիսային քամին տակաւին կը հասցնէ առ մեզ : Պատասխանե՛նք ու երթանք խոստանալու նորա ստուերին թէ պիտի կատարենք ըսածները :

Ամէն Հայերն անխտիր՝ նորա մահարձանին տարին մի անգամ ուխտագնացութեան ելնելու են, նորա վսեմ ու խորհրդաւոր ստուերը թող նախագահէ այն հայկական ժողովին, նորա գերեզմանին վրայ իրարու ձեռք կարկառելու ու իրարու հետ պագտուելու ենք :

Սր մը նորա մահարձանին վրայ մանաւանդ կատարելու ենք մեր միութեան վերջնական յաղթանակը, ցուցնելով ազգաց ու ազանց որ Հայութիւնը ամուլ չէ քաջ ու ողջամիտ զաւակներէ :

Հապա՛, Հայու սիրտ ունեցողներ, ձեզ հրաւէր կը կարդամ :

Պ. Մ. Պէշիկիթաշեանի մահուան տարեդարձին օրը գումարուինք նորա մահարձանին շուրջը ու անթառամ պսակներու տակ ծածկենք նորա մահարձանը :

Չրլլանք թեթեւամիտ, եռանդը բարի է բայց արդիւնքը բնտրելի եւս :

Մափահարութեամբ լոկ գոհ չրլլա՛նք :

Կենդանիները սիրելէ յետոյ՝ նոցա մահուընէն վերջը չլքանենք զանոնք նոցա անմահութեան հետ : Մեր սէրն ու մեծարանքը շարունակենք նաև յայնկոյս գերեզմանի, ու մեռելոց գաղափարները աւելի եւս պարզելով՝ կամ դորժադրենք զայնս, և կամ նոցա դորժադրութիւնը պատրաստենք յետագայ սերնդեան :

Եւ մեռելոց յիշատակը վառ պահելու համար, մանաւանդ Պէշիկիթաշեանի մը յիշատակը, ընթանանք ի գերեզմանատեղին :

Ուստի, Հայ զաւակները զան ժողովին վերոյիշեալ մահարձանին շուրջը, իբր կեդրոնի մը :

Հո՛ն կը սպասեմ ձեզ :

Հո՛ն պիտի իմանամ թէ յիրաւի Հայ էք, թէ նուիրական իրաց անտարբեր չէք ու ազգասիրական հրաւերի մ'արձագանգ կուտաք :»

Մն անդր ի գերեզմանն :

Ու մնա՛ք բարեաւ

Այս յոյժ զգայացունց կոչը անպատասխանի չի մնաց. Պէշիկիթաշլեանի համակրող երիտասարդներու ստուար խումբ մը անմիջապէս կարգադիր մասնախումբ մը կազմեց, որ աշխատեցաւ հարկ եղածը գործադրել հանդիսաւորապէս տօնելու համար անոյ տարեդարձը, և ա՛յս քանի մը օր վերջը ժամանակին լրագիրները հրատարակեցին մասնախմբին հրաւերը՝

«Հրաւեր առ Հայ Եղբայրս,

Յառաջիկայ կիրակի օր Սեպտ. 26, 1871, անմահին Պէշիկիթաշլեանի՝ Հայ քերթողին տարեդարձը լլլալով, նորա մահարձանին վրայ Ազգային հանդէս մը պիտի կատարուի :

Ամէն Հայ անխտիր կը հրաւիրուին նորա մահարձանին շուրջը, ուր քանի մը նշանաւոր անձանց կողմանէ ատենաբանութիւններ պիտի նուիրուին, նորա անմահ հանձարին և նորա յօրինած Ազգային երգերը պիտի երգուին :

Հանդիսականաց ժամադրութեան տեղն է Բերա,

Թաքսիմի Հայոց գերեզմանատան դիմաց, Պէլլա-Վիսթայի արձարանը, ուսկից կիրակի առաւօա ժամը 4ին հանդիսականք ճամբայ պիտի ելնեն դէպի գերեզմանատեղին :

Մահարձանը ըստ արժանւոյն պիտի զարդարուի, և ամէն կարգադրութիւնք տնօրինուած են հանդիսին կարգադիր մասնաժողովին կողմանէ :

Այսպիսի Ազգային վսեմ հանդէս մը պատուելը ամէն Հայ եղբարց համար նուիրական պարտականութեան մէկն ըլլալով, անշուշտ ամէն ոք պիտի փութայ նոյն օրը յիշեալ մահարձանին շուրջը համախմբուիլ :»

Գրիգոր Օտեան, բանաստեղծին ամենէն մտերիմ ու արտակից բարեկամը, զոր Պէշիկթաշլեան, նոյն ինքն մահուան վերջին վայրկեաններուն իսկ յիշած էր, սոյն հրաւիրադիրը կարդալով, հետեւեալ սրտազրաւ նամակը ուղղած է կարգադիր մասնախմբին :

26 Սեպտ. 1871, Կ. պօլիս,

Օրագրին մէջ Ձեր հրաւերը կարդացի, Պէշիկթաշլեանի շիրիմը փառաւորելու համար, իր մահուան տարեդարձի օրը : Օրհնեա՛լ ըլլայ ո՛վ որ այդ մտածութիւնը յղացաւ, օրհնեա՛լ ըլլաք դուք, Հա՛յ երիտասարդներ, որ այդ միշտ երիտասարդ բանաստեղծին յիշատակը կը մեծարէք. անոր որ ամենէն գեղեցիկ տիպարն եղաւ հայրենասիրութեան և հանճարոյ :

Աւանդ, և երբ դուք իր գերեզմանին շուրջը կը բուրիք ձեր սիրոյն հաւաստիքը նորոգելու համար առ այն՝ որ իր հողւովը միշտ ներկայ է մեր մէջ, իր մտերիմ բարեկամաց մին եւ թերևս մտերմագոյնը, պիտի ջկա-

րենայ հոն գտնուիլ ու պիտի չկրնայ թանալ իր արտասուքներովն այդ սուրբ գերեզմանը : Այլուր եւ կոչէ զինքն այլուր անողոքելի հարկը , իր սիրտն ու մտածութիւնը հոն կը թառի , հոն կը թափառի և հոն կարտասուէ ձեզի հետ , ո՛վ բարեկամք իմ բարեկամիս :

Միայն թէ այդ օրն՝ որ ընտրեցիք իբրեւ Հայ զգայուն երիտասարդութեան վայելուչ հանդէսի օր , չմոռցուէր ասկէ ետքն ալ և ամէն տարի նոյն օրին հոն հաւաքուէր Հայ երիտասարդութիւնը , խմբովին ընդունելու համար այն ներշնչմունքը՝ զոր ես ինքս միշտ գտած եմ գերեզմանին քով , ամէն անգամ որ իմ բարեկամիս այդ յետին ընակարանին այց եմ ելած , մտածելով այն յոյսերուն զոր ի միասին կը սնուցանէինք և որոնց քանին , ափսոս , մարեցան անկէ ի վեր , և միշտ լսած եմ , իբրև թէ դեռ լսուէր իր գերեզմանին խորունկէն , այն աղաղակը՝ զոր ամհնէն առաջ հնչեցուց և որ չպիտի մարիանի . «Նրբայր եմք մենք » Թող այս աղաղակը միացնէ մեզ , հայերս ողջոյն և ամբապնդէ մեր սէրն իրարու հետ , մինչեւ որ գայ օր մը , ուր Հայ ժողովուրդն ամբողջ կարող ըլլայ կրկնել Արեւելքի բոլոր ժողովուրդոց . «Նրբայր եմք մենք »

Կարգադիր մասնախմբին հոգածութեան շնորհիւ , հանդէսը ամենայն կանոնաւորութեամբ տեղի ունեցաւ , ժամանակին ազգային թերթերէն մին «Մամուլ» որոնց խմբագրապետը , Գէորգ Այվազեան , գործօն դեր ունեցած է մասնախմբին մէջ , հետևեալ կերպով կը նկարագրէ նոյն օրուան հանդիսաւորութիւնը :

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

«Սեպտեմբեր 26, կիրակի օրը, ինչպէս որ անցեալ շաբթու Հայ լրագիրք ծանուցած էին, վսեմ հանդէս մը կատարուեցաւ անմահ Պէշիկթաշլեանի շիրմին վրայ :

Առաւօտեան ժամը 4¹/₂ին, Բերա, Պէլլա-Վիսթայի դբօսարանէն հարիւրի չափ ազգայինք խմբովին դէպի Ֆէրրի-գիւղի գերեզմանատունը գացին, ուր Պէշիկթաշլեանի կոթողը դափնեօք զարդարուած և դրօշակ մը քաշուած էր վրան սա խօսքերը նշանակուած «ՄԵՌԱՐ, ԴՈՒ ՇԱՏ ԱՊՐԵՑԱՐ», կոթողին ճակատն ալ անմահ քերթողին կենդանագիրը դրուած էր :

Ժամ ճին ճօտ, հանդիսականք գերեզմանին շուրջը բոլորուելով՝ հանդէսն սկսաւ «Եղբայր եմք մենք» երգով ուսկից ետքը ատենախօսեցին Յովհաննէս Էֆէնտի Աճէմեան, Սրապիոն Էֆէնտի Հէքիմեան, Թովմաս Էֆ. Եսայեան, Ազգային առաջին կարգի դերասանուհի՝ Տիկին Արուսեակ Պէզիրճեան, ի վերջոյ Գեր. Խորէն Սըրբազան ազդու եւ սրտագրաւ ատենախօսութեամբ մը հանդիսին վերջ տուաւ :

Ներկայ հանդիսականաց վրայ մեծ տպաւորութիւնըրին խօսուած ճառերը, մանաւանդ Գեր. Խորէն Սըրբազան Հօր, Մեծ. Սրապիոն Էֆէնտի Հէքիմեանի եւ Տիկին Արուսեակ Պէզիրճեանի ատենախօսութիւնները, անանկ որ ամէնուն աչքը արտասուօք լցուած՝ անցելոյն տխուր յիշատակները կը նորոգուէին սրտերնուն մէջ և հայրենասէր քերթողին խօսքերը՝ որ իւրաքանչիւր ատենախօսութեանց վերջը եռանդիւն ձայնով կ'երգէին, քաղցր ակնկալութիւններով կը վառէր բոլոր հանդիսականներու սրտերը :»

Վերջապէս ժամը Տին միջոցները հանդիսականք «Մնասցես բարեաւ» երգելով մեկնեցան, ուխտելով որ ամէն տարի աւելի շքեղ կերպով կատարեն այս տարեգարձը :

Հանդէսը ամէն վայելչութեամբ կատարուեցաւ և ամենայն օրինաւորութեամբ կարգադրուած էր Մանուստողովին կողմէն՝ որոյ անդամքն էին Տօքթ. Շիշմանեան, Աճէմեան, Մ. Չօլաքեան էֆէնտիները և հանդիսիս Շարադիր-Տնօրէնը : Տօքթ. Շիշմանեան էֆէնտին նոյն օրը ատիպողական պատճառով չէր կրցեր ներկայ գտնուիլ հանդիսին :

Կը ցաւինք որ նոյն օրը Պէշիկթաշլեանի ընկերներէն՝ Ռափայէլեան և Մուրատեան սանուէք ներկայ չէին, ինչպէս որ կը յուսացուէր, մեծարելու և փառաւորելու համար իրենց անմահ ընկերին յիշատակը :»

Խորէն Ա. ք. Նար-Պէյ, Հայ կղերական դասուն ամե-
նէն հանձարեղ ներկայացուցիչներէն մին, բանաատեղծ ու
պերճախօս եկեղեցականը, իր սրտակից բարեկամ՝ Պէ-
շիկթաշլեանի ներբողականը ըրաւ հետևեալ գեղեցկա-
հիւս բանախօսութեամբ՝

ԽՕՍՔ Ի ՇԻՐԻՍ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ

Տեարք,

«Տխո՛ւր՝ հեռաւոր բարեկամի մը յիշատակը, բայց
անթարգմանելի՛ դժացմամբ ախուր՝ այն բարեկամին յի-
շատակը, զոր ոչ թէ լեռներ ու ծովեր մենէ կը բաժ-

հեն, այլ աւա՛ղ, գերեզմանի մը ցրտասարսուռ կափա-
րիչը . . .

Ահա մահարձան մը՝ անջրպե՛տ մեր և Պէշիկթաշ-
լեանի մէջ, այն Պէշիկթաշլեանին՝ որոյ դեռ երէկ սի-
րալիր ձեռքը կը սեղմէինք, ու կենսավառ խօսքերովը
կ'զմայլէինք . . .

Եթէ այս տխրաանսիլ շիրիմը զձեզ յարտասուռ կը
շարժէ, ո՛վ դուք սիրողք հանձարոյ նորա, ներեցէք ինձ
ըսել որ իմ այս արցունքներս կրկին առաւել ցաւահոս
են . . . Ես կ'ողբամ Ազգին բարեկամը, միանգամայն եւ
իմ մտերիմը :

Այո՛, մտերիմ էր նա ինձ արեամբ և սրտիւ, ման-
կութեան ուսումնասանչ օրերուս ինձ պանդխտակից՝ քա-
ջալեր ևզաւ իբրեւ երիցագոյն եղբայր, և յարբունս հա-
սակի երկուքս ալ թէեւ տարբեր ասպարէզներու մէջ՝
բայց միեւնոյն Հայրենեաց հրաբորբօք սէրը տեսանք մեր
քնարներուն վրայ շողալ իբրեւ զԱրուսեակ և քերթո-
ղական անծաւալ հորիզոններու մէջ կը փնտռէինք իրա-
յու և մեր վշտակէզ սրտերուն մխիթարութիւնը :

Աւա՛ղ, պիտի ըլլա՛յ եղբք օր մը, որ ես դամ փրն-
տուել իմ բարեկամս, իմ հանձարոյ եղբայրս, մահո՛ւան
ստուերներու մէջ . . . պիտի դա՛յ եղեր օր մը՝ յորում
տեսնամ սգաստուեր և քողածածուկ այն քնարը՝ որ
այնչափ սրտերու զմայլմունքն էր նոյն իսկ իւր հեծե-
ծութեամբքը . . .

Այսպէս է կեանքը . կ'սպասէ նա զձեզ, մեր սրտին
հետ՝ իւր աղեխարշ տառապանաց մէջ և հոգին՝ պար-
տաւէջով վերջապէս այս անհաւասար ոգորմանց մէջ՝ օր
մ'ալ կը թողու կը լքանէ այն կեանքը՝ որ զինք կը հա-
լածէ, այն կեանքը՝ որ իրմէ սրարշաւ կը փախչի, որ-
պէս զի պանայ խառնուի այն կննաց հետ, որ իր ժառան-

գութիւնն է, այն կենաց, որոյ դռները յաւիտենականութեան առջեւ մեծատարած կը բացուին :

Ո՛չ ապաքէն անմահութեան սիրահար սլացաւ եւ Պէշիկթաշլեան վատոյժ այս ծանրատաղտուկ կեանքէն, իւր կենաց շրջանը վշտերու անընդհատ յաջորդութենէն համրելով : Ո՛չ ապաքէն ըմպեց նա հանճարոյ թոշակ սահմանուած դառնութեան բաժակը, և հանգիստ միայն հոն գտաւ, ուր չեն կարող հասնիլ աշխարհի այեաց զայրագոռող փրփուրները, գերեզման . . . :

Այո՛, գերեզմանի ահաւոր վէմը ոչ միայն հանգիստ է վշտաչարչար ճակատներու, այլ հանճարոյ, նա՛ է վերջին ապաւէնը . . . գերեզմանի մթազգաց մուայլը՝ հանճարոյ փայլը կը շողացունէ, գերեզմանէն արձակուած ճաճանչները կը քամահրեն զնախամուձ և զատելութիւն և ժամանակին ստուերներուն վրայ անմահութեան պսակը, հալածական ճակատի մը վրայ կը փայլատակեցունեն :

Պէշիկթաշլեանի հանճարը, Տեարք իմ, այն հանճարներէն էր, որ իրենց ժամանակին կնիքը վրանին կը կրեն, ուստի և անոր համար աւելի սիրելի կ'ընծայուին :

Ի՛նչ է մեր ժամանակի կնիքը, — Յառաջադիմութիւն : — Ի՛նչ է մեր դարուն գաղափարը, կիզիչ գաղափարը, — Միութիւն :

Պէշիկթաշլեան յառաջդիմութեան արի զինուոր մըն էր, տգիտութեան և նախապաշարմանց հետ, խաւարին արբանեկաց հետ պատերազմեցաւ, լուսոյ ջահն ի ձեռին :

Օրհնեալ ըլլան իրեն թափած արդիւնաւոր քրտունքը . Պէշիկթաշլեան միութեան հրաւիրակ մ'էր Հայոց մէջ, նա քնարին հեշտալուր թելերովը կակղացուց շատ ապառաժ սրտեր : Ո՛վ կայ Ձեռնէ որ երբ մեր վաղազրաւ քերթողին «Եղբայր եմք մենք» սրտառուչ երգը լսէ՝ աչքերն արտասուօք չողողին, և չդոչէ, քերթողին հետ, միութեան թշնամիներուն երեսը .

«Ընդ աստեղօք ի՞նչ կայ սիրուն
«Քան զանձկալի եղբայր անուն» . . .

Միութեան թշնամիներուն ըսի, պէտք էր ըսէի եղբայրութեան թշնամիներուն, ազգութեան ոսոխներուն : Վասն զի միութիւնը ի՞նչ է՝ բայց եթէ եղբայրութիւն, և եղբայրութիւնը ուրիշ բան չարտադրեր քան թէ զԱզգութիւնը, Ազգութիւն, մեր ժամանակին ամէնէն սրբատագրաւ բառը . . . :

Ազգութիւն՝ մեր օրերուն հրաշագործը, այն, որ մեր աչքին առջեւ Մէթէրնիկէ «աշխարհագրական կէտ մը» համարուած բազմաբաժան Իտալիան՝ մոզական զօրութեամբ մը ազխադիտելով՝ յանկարծ հզօր ու նախանձելի Ազգ մը կենդանացուց իւր միութեամբը : Եւ ո՞վ էր այն ահաւոր զօրութիւնը որ Ճրամասայի անպարտելի կարծուած զէնքերը շանթահար տապալեց, երբ նա Գերմանիոյ միութեան դէմ ուղեց ոգորիլ :

Ոգորի՛լ սկզբունքի մը դէմ . . . յաղթե՛լ վեհ սկզբունքի մը, ոգորի՛լ ըսել է երկնքի հետ, տիտաններո՛ւ պատերազմը նորոգել ըսել է, զանկարելի՛ն կարելի համարել է . . .

Այս այն նուիրական սկզբունքն է՝ որ թէեւ այսօր դեռ նոր ճանչցուած՝ բայց տասն և ինն դարերէ ի վեր կը քարոզէր զայն Գողգոթայի աստուածային նահատակը : Այս այն գերագոյն սկզբունքն է՝ որ Աստուծոյ մը արեամբը դրոշմուած է, ուստի և պիտի յաղթանակէ անտարակոյս : Վասն զի այն որ ըսաւ թէ «ամենեքին զուք եղբայր էք» : Այն որ վճռեց թէ «եղիցին մի հօտ և մի հովիւ» . որտայն նաեւ Աստուածարար «երկինք եւ երկիր պիտի անցնին բայց միութիւնը պիտի կատարուի» :

Այո, պիտի կատարուի Աստուծոյ մը հրամանը, միութիւնը պիտի թաղաւորէ աշխարհի վրայ, Հա՛յր միայն

բաժանեալ պիտի մնայ երկնահասան հեղեղի մը դիմաց թուժք դնելով իւր անմիաբանութիւնը . . . : Հայը դէ՞մ դնէ . . . և ի՞նչու համար, միթէ ի մա՞հ ճակատագրեալ է Հա՛յոց ազգութիւնը : Միութեան դէ՞մ ոգորիլը՝ ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ ինքզինքը մահուան անդնդակուլ խաւարին մէջ նետել, Միութեան դէ՞մ քալելը՝ յոչնչութիւն արշաւել է :

Ո՛չ, Տեարք, Հայը կենաց կը դիմէ, ի լո՛յս, և ոչ թէ ի ստուերս մահու :

Այն ազգը, որ իւր արիական կուրծքը վաթսուն դարերու դէ՞մ արձանացուց քաջութեամբ, և բիւրաւոր վէրքերովը կը պարծի ա՛յսօր ազգաց և աղանց փլատակներուն մէջ, ինքը միայն կանգուն և կենդանի ներկայացուցիչ հնութեան, այն Ազգը պիտի ողջունէ և ապագայ դարերը, և ապառնի ժամանակք պիտի ակնածին զարմացմամբ այն ազգութենէն, որ երկրիս վրայ սահմանուած է դողցես Անցեալն ու Ներկայն պատկերացունելու :

Հայ երիտասարդք, յիշենք որ այն մեծ Ազգին զաւակներն ենք մենք, որ և ինք մարդկութեան անդրանիկ զաւակն է, ա՛յն Ազգին՝ որ իւր նուիրական լերանը նման թէպէտեւ ամպերու տակ սքօղեալ շատ անգամ, թէպէտ շատ անգամ մրրկաց և որոտընդոտ շանթերու հետ պատերազմել է իւր բաղդը՝ բայց և միշտ անսասան մնալ, միշտ յաղթող հանդիսանալ է իրեն ճակատագիրը :

Մեր ճակատագրին արժանի ճակատներ ցուցունենք, որդի՛ք Հայկայ . . . ցուցունենք թէ Հայութիւնը թէպէտ ազգութեանց ամէնէն ծերագոյնը՝ բայց կենսական արիւնը նորա երակներուն մէջ ելեքտրայայտ հոսանքին նման միշտ կը նորոգի, միշտ կը բորբոքի : Տուցունենք թէ աշխարհի պատմութեան մէջ՝ ինչպէս մեր Հայերը մեծ

էջեր իրենց անմահ անուաներովը լեցուցին ծայրալիք , նոյնը և մինք պիտի կատարենք նոր պատմութեան ընդարձակ էջերուն մէջ , բայց միշտ մեր պանծալի «ՀԱՅ» անուանովը :

Յուշուհներք որ թէեւ ժամանակը գիտցաւ զմեզ արտալաժ ընել ի Հայրենեաց , թէպէտ գիտցաւ բաժանել զմեզ , որպէս զի զմեզ ոչնչացունէ , բայց չկրցաւ Հայութիւն ընկճել . . . : Հայութեան դրոշմը անմահութիւն է :

Այս սրտաբուդիս խօսքերը , այս եղբայրական ծափահարութիւնները՝ կը լսե՛ս քու շիրմէդ , ո՛վ սիրելի բարեկամ , որ կենացդ ճամբուն վրայ Հայոց միութիւն քարոզելով , զայն կատարեալ չտեսած՝ կերկերեալ ձայնդ հոս լուցուցիր վերջին մէկ հեծութեամբդ , ըսէ՛ , ժպիտ մը , անբացատրելի մէկ ժպիտ քերթողական ոգւոյդ վըրայէն չը՞ սահիր այս պահուս , ինչպէս առաւօտեան վարդակապոյտ ամպերուն վրայէն՝ կը սահի Արշալուսոյ զուարթագեղ նախընծայ ժպիտը :

Ո՛վ Պէշիկթաշլեան , ո՛ւրախ եղիր , քու բաժնուելէդ ի վեր երիտասարդութիւնը մեծաքայլ կ'ընթանայ , նախապաշարեալ խաւարը հետզհետէ կը ցնդի , միութեան սէրը կը ծաւալի , Ազգութեան դադախարը կը յաղթահակէ օր քան զօր , և Ազգայնութեան ախոյեաններուն թիւը կ'աճի գունդագունդ :

Ո՛չ , հեռի չէ այն ժամանակը , այն երջանիկ օրը , յորում Հայն զՀայ իբրեւ եղբայր ողջագութելով , արտասուդի ցնծութեամբ պիտի տօնախմբէ այն ցանկալի Ազգային միութիւնը , որոյ մեծագործը շնորհը և քու ոսկերքդ պիտի խայտապունեն , ո՛վ Պէշիկթաշլեան . . . :

Երանի՛ այն քնարին որոյ վիճակեալ է Միութեան երկնագդեցիկ նոր Տաղը նուագել :»

Տիկին Արուսեակ Ս. Պէզիրճեան (¹) հետեւեալ սրբատայոյդ խօսքերը ուղղեց իր սիրելի բարեկամին շիրմին առջեւ, մեծապէս յուզելով հանդիսականները՝

Կնոջ մը ձայնն ալ, ո՛վ Ոգիդ քերթողական, կնոջ մը ձայնն ալ թող խառնուի այսօր ներբողաբանիցդ սրտառուչ ձայներուն հետ։ Բայց քեզի, արժանաւորագոյն ներբողից՝ քու անուշիկ ու երկնասոյլ նուագացող մրմունջներն են, ո՛վ Պէշիկթաշլեան, մրմունջներ, որ քու սիրով ու բոցով վառեալ սրտէդ արձակելով՝ ոլորտացան բոլոր Հայ սրտերու մէջ և այսօր դերեզմանիդ խորհրդաւոր լուսթիւնը կը վրդովեն, դժեղ քիչ յիշեցնելու և մեզ՝ մեր մեծ կորուստը առաւել եւս զգացնել աալու նոպատակաւ։ Տկար է իմ ձայնս, զոր արխրութիւնը առաւել եւս կը տկարացնէ, բայց և այնպէս, ո՛վ մեծդ Ոգի, մոռացա՞ր արդեօք այս ձայնը՝ որ քեզ ծանօթ էր երբեմն, և կը համարձակիմ ըսել թէ և սիրելի . . . դու, աղնիւ սիրտ, մոռցած չես անշուշտ այն կինը՝ զոր քու խրախուսանօքդ Հայոց թատերասրբմին վրայ սրտապնդեցիր, մոռցած չես այն բոցավառ ազգասիրութիւնդ՝ որ քեզ մոռցնել կուտար դերասանուհոյն

(¹) Տիկին Արուսեակ Ս. Պէզիրճեան (ծնեալ Արուսեակ Փափագեան) անդրանիկ Հայ դերասանուհին, որ քաջութիւն ունեցաւ, առաջին անգամ, երեւալու Հայ թատերասրբմին վրայ, հակառակ ժամանակին նախապաշարմանց, ի բնէ օժտուած այս տաղանդաւոր արուեստագէտը, ամենամեծ ճարտարութեամբ կը ներկայացնէր սիրային դժուար դերերը։ Իր թատերական գործունէութիւնը, որ շատ քիչ տեւած է, կսկսի 1861ին, Բերայի Արեւելեան թատրոնը։ Ծնած է 1845ին ու մեռած 1893ին, ամենաթշուառ վիճակի մէջ։

թերութիւնները, և առաջին ծաղկի պսակը, քերթողի ձեռք հիւսեալ, նորա կուսական ճակատուն ի զարդ կը մատուցանէիր, այն անդարդ պսակը, ո՛վ մեծդ բանաստեղծ, այն պսակը ինձ շա՛տ առաւել սիրելի եղաւ, շա՛տ սուաւել սխրալի քան զայն ամենայն ականակուռ պակներ՝ զորս ճոխութիւն և դուցէ շողութիւն, Հայոց դերասանուհւոյն շռայլեցին, վասն զի քու ամէն գործերուդ անկեղծաւոր սիրտդ էր առաջնորդ, ինչպէս նաև երկնաշունչ Ոգիդ՝ քու զմայլելի քնարիդ: Այլ ա՛ւաղ, այսօր այդ սիրտը տարածամ լուսթեան մէջ, այսօր այդ քնարը՝ մահուան սեւաթոյր քողովը ծածկուա՛ծ է... Բայց շատ իսկ բարախեց սիրտդ՝ որ նորա արտիմունքը չը կորսուին, շատ իսկ մրմնջեց քնարդ՝ որ նորա քաղցրածաւալ ներդաշնակութիւնները՝ Հայոց բիւրաւոր սերունդները նաև ապագային մէջ, զմայլեցնեն և ազգասիրութեան անշէջ խանդիւնը բորբոքեն: Ի դո՛ւր մահը կապտել զքեզ կարծեց մեր գրկերէն: Հեռացա՛ր դու, բայց մեզի քու փառքդ թողուցիր փառաւոր ժառանգութիւն, և ոգեյոյզ երգերդ՝ մեր տխուր սրտերուն ի սփոփանս և ի քաջալերութիւն: Այո՛, պիտի երգեմք զանոնք միշտ և քու բարբառովդ և քու անուկովդ պիտի ողջունեմք միշտ մեր պանծալի ազգութիւնն ու մեր սրտավառ ու անմոռանալի Հայրենի յիշատակները իսկ զքեզ, ո՛վ Պէշիկթաշլեան, զքեզ եթէ քնարդ անմահացոյց, բայց անշուշտ և անմահութեան երկնաճեմ բարձունքներէն պիտի խայտայ Ոգիդ, քու ծանօթներդ, քու սիրելիքդ անմոռաց սիրով դերեզմանիդ չորս բոլորը տեսնելով, և եթէ տակաւին քաղցր է քիչ մը այս դողդոջուն ձայնս, քաղցրասցի քեզ դափնեղէնս այս պսակ, ո՛վ մեծդ քերթող, զոր մահարձանիդ վրայ կը նուիրէ երախտագէտ կնոջ մը ձեռքը, ո՛վ սիրողդ Մուսայից, զանմահութեան զայս առհաւատչեայ: »

Յարգանքի արտագին արտայայտութիւն մ'ալ նոր սերունդը ընծայեց Պէշիկթաշլեանի, 1908 Օգ. 18ին, կարգադիր Յանձնաժողովոյ մը յատուկ հրաւիրմամբ նոյն օրը, խումբ մը համակիր ազգայինք բոլորուեցան անոր մահարձանին շուրջը, անգամ մ'ալ փառաբանելու համար իր սիրելի յիշատակը, վաղամեռիկ բանաստեղծին հայրենասիրական քանի մը երգերը եկան օրօրել իր յաւիտենական քունը ու արձագանգ տալ վերասին Հայ սրտերուն մէջ, գերեզմանային լռութիւնը պահ մը խանդարելով :

Դամբանականներ խօսեցան Հ. Ս. Վրդ. Տէր-Մովսէսեան, Մ. Տամատեան ու ուրիշներ և այս պարզ այլ արտայեղ հանդէսը վերջ գտաւ խորին ախրութեան մէջ :

Իայց այն օրէն ի վեր այլ ոչ ոք մտածեց իր վրայ . . . :

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ ԱՆՏԻՊ ԳՈՐԾԵՐԸ

նչպէս յայտնի է, Մուրատ—Ռափա-
յէլեան Սանուց Ընկերութիւնը՝ նա-
խաձեռնութեամբ Տօք. Շիշմանեանի,
Պէշիկթաշլեանի մահուընէ վերջը, անոր ցիրուցան քեր-
թուածները, անկորուստ պահպանելու համար, ի մի հա-
ւաքելով լոյս ընծայեց, 1870ին, «Մատենադրութիւնք
Մ. Պէշիկթաշլեանի» անուամբ հատորով մը:

Ընկերութիւնը սակէ աւելի, ամէն կերպով օգտակար
բան մը չէր կրնար ընել, յարգելու համար մեծատաղանդ
հանճարի մը յիշատակը, բայց այս հրատարակութենէն
դուրս մնացած են դժբաղդարար շատ մը քերթուածներ
որոնցմէ ոմանք բոլորովին անտիպ: (1)

Ներկայ հրատարակութեան մէջ արդէն ցոյց տրուած
են այս կարգի քերթուածներէն մաս մը, բայց ասոնց-
մէ դուրս կան նաև հետեւեալները՝

(1) Ո՛վ գիտէ տակաւին ո՛րչափ քերթուածներ ալ փճացած են,
ասանց արեւուն լոյսը տեսած ըլլալու:

ՀՐԱՆՏ ՈՒ ՄԱՅՐ (1)

Մռընչեն մայրիք, հրոս տան ամպեր .
Նըստի Հըրանտ ի ծովեղեր,
Ի մռայլ գիշեր հեծէ տրխուր .
Կոհակք ընդ ժայռս ցայտեն փրփուր :

ՀՐԱՆՏ

Մեռեալ է սիրտ, թափուր՝ երկիր .
Ուր տենչք ի հող կան անյարիր .
Կոչեա՛ գիս, մա՛յր, մեկնիմ աստի .
Շատ է . կեցի և սիրեցի :

(1) Այս քերթուածն ալ, Ազնիւ Օր. Եւփիմէ Օտեանի շնորհիւ երեւան ելած ու լոյս տեսած է Մասիս շաբաթաթերթին 1892 տարւոյն մէջ :

Այս տաղին մէջ յիշուած Հրանտը Պէշիկթաշլեանի գրական անունն է, որով հրատարակած է իր քերթուածներուն կարեւոր մէկ մասը Սէր լրագրին 1864 տարւոյն 6. 9. 10. 12. և 19 թուոց մէջ :

Քերթուածը այլաբանական խօսակցութիւն մ'է Պէշիկթաշլեանի վաղամեռիկ հարազատ մօր ու իր միջեւ. իբր թէ մայրը երկինքէն տեսնելով որդւոյն քաշած տառապանքները սիրոյ երեսէն, զաւկին կը հարցնէ, եթէ դեղ ու դարման մը կայ որ կարենայ սրտին ցաւերը սիւսնել . յոյ՛ջ տայ իրեն որպէս զի խրկէ անմիջապէս :

Մ Ա Յ Ր

Ի գուր, Հրրանա, արտասուես դու .

Ոչ ի շիրիմ իջես այդու .

Սակայն ասա՛, առ սիրտ ցաւած

Զոր սէր լըքեալ թրուեալ ի բաց՝

Միթէ գուցէ՞ դեղ կենսաբեր,

Իւղ անուշակ՝ հեղուլ ի վէր .

Գողջի՛ր, Հրրանա իմ դալկադէմ,

Եւ զայն երկնից քեղ առաքեմ :

Հ Ր Ա Ն Տ

Թէ իմ վիրաց ա՛հ ոչ գոյ ճար,

Մի՛ արտասուքս առցեն վրճար .

Յետ երանեաց անճառ սիրոյ

Ինձ քաղցրագոյն են ցաւք սիրոյ :

ԱՌ ՕՐ. Թ. ՀԻՒՐՄԻՒՋ (1)

Ո՛վ թագուհիդ Ատային
Որ քե ցնծայ խենթագին
Որ քո նրման չէ տեսած
Գոհարդ ի մէջ գեղեցկաց .
Քօքէդ վափկիկ ու հաղիկ
Թէպէտ և ծուռ ֆօթօղիկ ,
Անա անուանդ օրն եկաւ
Ու քեդ հոն տեղ չի դրտաւ .
Թողեալ ըզդաշտ մեր գիւղին
Բուրեա ծաղիկ կղզեկին
Ձըւարճութիւն սրբտերու
Եւ կրիտասարդ քիթերու . . .
Ո՛հ լայ ըզքեզ մեր տէրէն
Հատան արցունքն աչքերէն
Չ'ունի ալ ջուր բաւական
Քըշել ըզչօփս իւր համայն
Ըզքեզ ողբայ այդեստան
Դըդումք և ծառք Մաքսուտեան
Ողբայ ըզքեզ քիւերդ ալ

(1) Սոյն երգիծական տաղը Հիւրմիւզեանց ընտանիքի քով գտնուած է և Արտաշէս էֆ. Հիւրմիւզի կողմէն հաղորդուած «Բազմավեպ» հանդէսին (Տես անդ , 1904. թիւ 5.)

Որ ալ խորսէն բան չի տար
Ու առջինէն ալ ազան
Դարձեր է մեզ, վա՛յ ինձ վա՛յ •
Կոծի ըզքեզ սրգաւոր
Պոչը կախած խեղճ Ազօր
Ու տաքարիւն ու գոռոզ
Բազմակրնիկրն խօրօզ • • •
Հաւերուն ոչ մօտենայ
Կուկուլիկկու քեզ կուլայ •
Երկինք աստեղք ժամք և օր
Թ սուգ դարձան մեզ բոլոր •
Թ՛ այս է հրաման խիստ բախտին
Խերն անիծեմ այս կեանքին
Զի ուր Թագուկ ոչ չնչէ
Էօմիւր մարդուս ոչինչ է •
Անէ՛ծք Ատայ չար նախանձ
Որ թալլեցիր մերին գանձ •
Ուր չես դիտեր ճանչնալ մարդ
Ո՛րն է բրասան ո՛րն է վարդ •
Ուր կը փայլին հաւասար
Թումածերեսն ու պայծառ •
Խելքով քակով մեծ քօքօղք
Երիտասարդ զրդապօղք •
Դարձուր մեզի մեր Թագուկ
Դարձուր ըզվարդ մեր փափուկ •
Զըլլայ աւրին գոյն ու հոտ
Թո մայիթապք դարչահոտք •
Որ ծընանի զազիր բոց

Կանթեղ եւ մուխ դրժոխոց :
Բայց Թագուհիդ , թէ մօտ չես
Սակայն մաղթանք հասնին քեզ •
Փամանակէն միշտ անմաշ
Ըլլայ կենաց քո խումար •
Մառդ անպտուղ լ'ամուրիկ ,
Երջանկութիւն քեզ էրիկ •
Որդիք քո խինդք ի վայել
Կոչունք , ծիծաղք և պարել •
Միշտ ի քիւերդ բերկրարար
Լեցուին անուշք և շաքար •
Բայց մուկերէն անպակաս
Ռրօնց առջինն եմ գիտնաս •
Ողջոյն յինէն առ թովիչ
Սամանճեան մեծ Մկրտիչ
Եւ առ Տիկին Սերէնա ,
Ռհ , զի սըրտիկս երէ նա •
Զոյգ Քէորգայ ողջոյն տամ
Որ մէկմէկու չեն նրման •
Եւ առ օձիկ՝ Պետրոսիկ
Շէքեր սուրաթ Աճէմիկ •
Եւ զՄարիամիկն ողջունէ
Որ չեմ գիտեր ինչ կ'ընէ •
Լուցիքան ալ կ'ողջունեմ
Որ չ'եմ գիտեր ինչ ըսեմ :

Զ Օ Ն ⁽¹⁾

Սիրտ քո քրքրոջ սիրով ցնծայ
Քեզ խրկելով այս փոքր ընծայ,
Ժամանակին ի դառն փորձ
Գիտեմ մաշի իմ ձեռագործ,
Բայց սէրն որով զայն հիւսեցի
Անմաշ յաւէա մընայ պիտի:

1867.

Թ. Հ.

(1) Այս սիրուն փոքրիկ քերթուածը իր պատմութիւնն ունի. Տօքթ. Հէքիմեան երբ բժշկական սւսանող էր, Փարիզի մէջ, իր քոյրը Օր. Թ. Հէքիմեան (այժմ Տիկին Յ. Էմին) փափաքելով նուէր մը ընել իր սիրելի եղբոր, Պէշիկթաշլեանէն ոտանաւոր մը կը խնդրէ, որ սիրով կը կատարէ Օրիորդին աւաջարկը: Օր. Թ. Հէքիմեան անեղնագործելով զայն մետաքսէ պատառի մը վրայ, կը խրկէ իր եղբոր: Այն գեղեցկահիւս ձեռագործը ցարդ կը մնայ Տօքթ. Հէքիմեանի գեղարուեստական յոյժ շքեղ սալոնին մէջ, որուն ամէնէն թանկագին զարդն է թեքեւս:

Արքայն ի սրբոց սիրով ցնծայ
Ի հոգ իրկեցով այս փոքր քննայ
Ի անսակիսի և դասակ փոքր
Ի անհրաժեշտ իմ շնորհքով
Ի սրբոց սիրով ցնծայ հիշակով
Սերնայ յաշխարհ արևայ սրբոց :

1867

Գ. Ը

Մ. ՊԵՏԻԿՈՒԱՇԼԵԱՆԻ մէկ անցիպ հերթուածը
Ձեռագործ քանուած Օր. Թ. ՀԷՔԻՄԵԱՆԷ

Լուսակալեալ Տ. ԺՈՂԷՏԷ
Բերս-Նիշի

Զ' Ե Ն Ե Ր Ջ Ա Ն Ի Կ ⁽¹⁾

Ո՞ր մահկանացուն այս երկրի վրայ
Երջանիկ ժամեր վայելել կրնայ,
Եւ ո՞րն է այն վարդ՝ ծլած աշխարհիս՝
Որ ձեռքերուդ մէջ իսկոյն չթռամի :

Ո՞հ, չէք երջանիկ, ո՞հ, դժբաղդ Հայեր,
Մինչդեռ Հայրենիք չէք մըխիթարեր :

Թէ մտքով գրկես երկիրն ու երկին,
Եւ ամէն դաղտնիք քեզ մերկանային,
Անհնար է քեզ ըլլալ երջանիկ
Այլ դժխեմ բախտին թըշուառ խաղալիք :

Ո՞հ, չէք երջանիկ, ո՞հ, դժբաղդ Հայեր,
Մինչդեռ Հայրենիք չ'էք մխիթարեր :

Ի զուր դիւցադունք պատերազմական
Դաշտերու վրայ կանգնեցին նըշան
Հազիւ ստացան յաղթութեան պըսակ
Կորզեց ձեռքերէս դայն մահու հրեշտակ :

Ո՞հ, չէք երջանիկ, ո՞հ, դժբաղդ Հայեր
Մինչդեռ Հայրենիք չ'էք մխիթարեր :

(1) Արտատպուած Արամ Անտոնեանի՝ «Գանձարան, Բաղձ-
րագոյն դասընթացքէն »

Ս Ի Ր Ե Ց Է Ք Զ Ի Ր Ա Ր ⁽¹⁾

Ի բաց սրտից ձեզ, եղբա՛րք
Ատելութիւն, հեռ, նախանձ,
Ի՞նչ անվայել քան այն բարք
Որք նախատինք են Ազգաց :

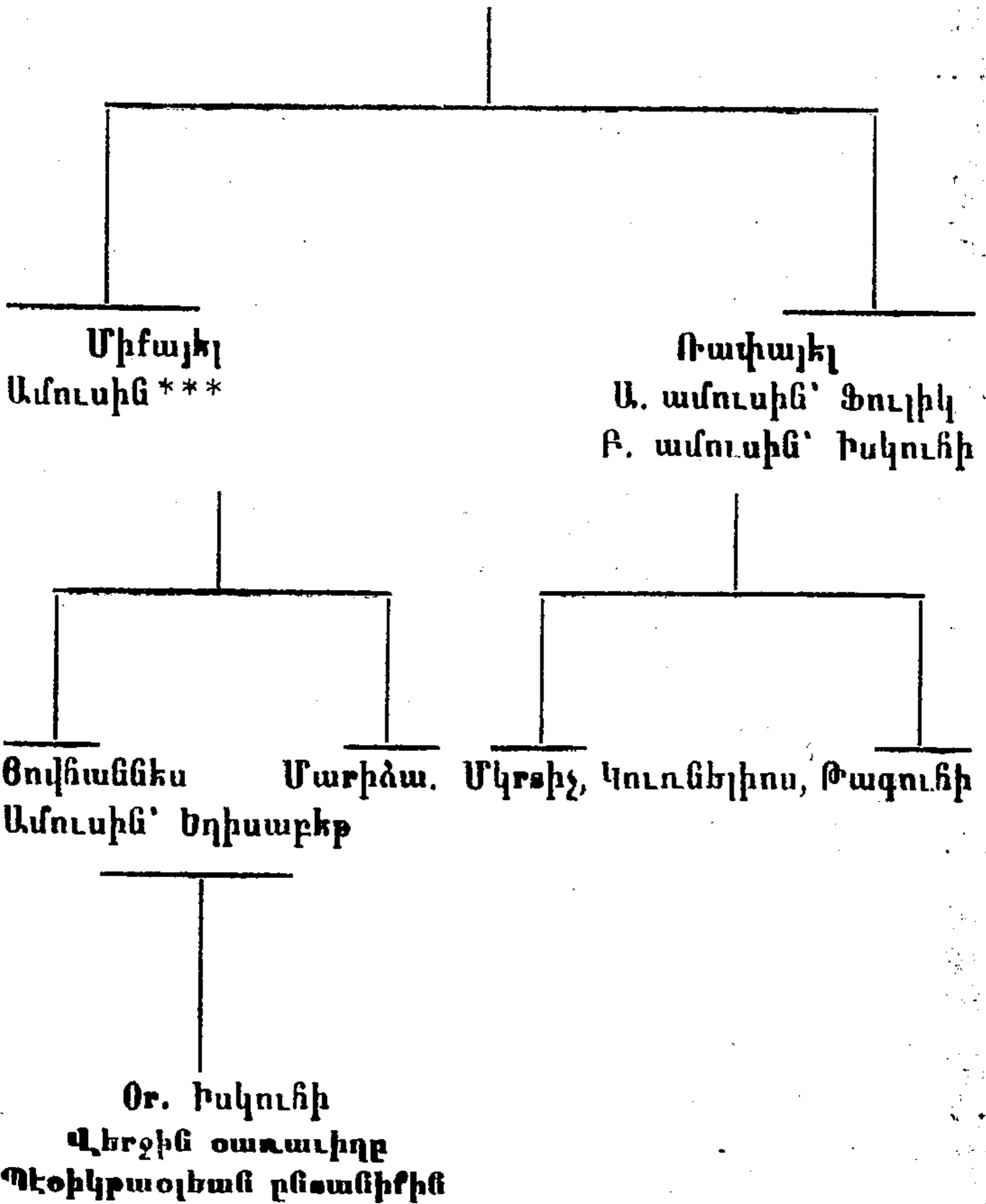
Մի՛ յոյս երբեք տածէք դուք
Ազատութեան և փառաց
Յորքան մըտօք պիղծ, անձուկ
Զայրացնէք ձեր Աստուած :

Վ Ե Ր Զ

(1) Արատապաւած Կոչմակ հոնդիսին 1913 տարուան 1 թուէն
Ամերիկա, Նիւ - Եօրք)

ՃԻՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԻՆ

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ
(անունը անժամօք)

Սոյն ճիւղագրական տախտակը պատրաստուած է Անտոնեան Միաբանութեան վաստակաւոր անդամներէն՝ Հայր Սահակ Վրդ. Մրապեանի շնորհիւ:

Ց Ա Ն Կ Ն Ի Ի Յ Ո Ց

	Երես
Մ . Պէշիկթաշլեանի մանկութիւնը	1
Մ . Պէշիկթաշլեան՝ ուսուցիչ	7
Օրթագիւղ՝ անցեալին մէջ	11
Մ . Պէշիկթաշլեան՝ դերասանապետ և թատերագիր	20
» » ազգային գործիչ	23
» » երաժշտագէտ	28
» » մեծ հայրենասէր	39
» » բանաստեղծ	49
» » եղերերգակ	67
» » դիւցազներգակ	87
» » և սէր	103
» » հիւանդութիւնն ու վախճանը	129
» » գնահատուած	150
» » օտարաց հանդէպ	176
» » յիշատակին	183
» » անտիպ գործերը	193

Ց Ա Ն Կ Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ց

	Երես
Վերջին կենդանագիր Մ . Պէշիկթաշլեանի	7 .
Առաջին կենդանագիր Մ . Պէշիկթաշլեանի	48
Մ . Պէշիկթաշլեանի իւղաներկ նկարը	102
Մ . Պէշիկթաշլեանի տունը (Օրթագիւղ)	130
Մ . Պէշիկթաշլեանի Մահարձանը	182
Մ . Պէշիկթաշլեանի մէկ անտիպ քերթուածը, ձե- ռագործ բանուած	208

442114

